

Часопис за национална и државна питања
УДК 323.1(=163.41)
ISSN 1820-4996

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTERES

XXI
vol 52.
Број 3/2025.

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС
NATIONAL INTEREST

ЧАСОПИС ЗА НАЦИОНАЛНА И ДРЖАВНА
ПИТАЊА

ISSN 1820-4996 УДК 323.1(=163.41)

Број 3/2025. год. XVII vol. 52 стр. 1-202

Часопис покренут поводом 200 годишњице
савремене српске државности.

Часопис излази три пута годишње.

Издавач:

Институт за политичке студије

Адреса:

Добрињска 11, Београд

Телефон: 3349-205

Email: ips@ips.ac.rs ni@ips.ac.rs

Оснивачи часописа:

[Проф. др Милан Матић] и [Др Живојин Ђурић, научни саветник]

Главни и одговорни уредник:

Др Миломир Степић, научни саветник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Заменик главног и одговорног уредника:

Др Вања Глишин, научни сарадник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Редакција:

Др Љубодраг Димић, академик, (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија); др Часлав Ошић, академик, (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија); Ph.D. Wiktor Hebda, (Assistant Professor at Department of National Security, Institute of Political Science and International Relations, Faculty of International and Political Studies, Jagiellonian University in Krakow, Poland); др Александар Гронски, доцент (Духовна академија у Минску, Белорусија); Prof. Paed Dr. Miroslav Kmet' (Faculty of Arts, University of Matej Bel, Banská Bystrica, Slovakia); Doc. PhDr. Marek Syrný (Faculty of Arts, Department of History, University of Matej Bel, Banská Bystrica, The Slovak Republic); др Дејан Михаиловић, редовни професор (Universidad Tecnológica de Monterrey, Faculty of Social Sciences, México); др Зоран Милошевић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); др Јован Базић, редовни професор (Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Учитељски факултет, Србија); др Душан Пророковић, научни сарадник (Институт за међународну политику и привреду, Београд, Србија); др Марко Пејковић, научни сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); др Александар Врањеш, доцент (Факултет политичких наука, Бања Лука, Република Српска – БиХ); др Жељко Будимир, доцент (Факултет политичких наука, Бања Лука, Република Српска – БиХ)

Секретари Редакције:

МА Бојана Секулић, истраживач приправник, Институт за политичке студије, Београд, Србија;

МА Саво Симић, истраживач сарадник, Институт за политичке студије, Београд, Србија

Савет часописа:

Др Славенко Терзић, академик (Српска академија наука и уметности, Београд, Србија); др Борис Милосављевић, научни саветник (Балканолошки институт САНУ, Београд, Србија); др Момчило Суботић, научни саветник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); др Милош Ковић, редовни професор (Филозофски факултет Универзитета у Београду, Србија); др Ирина Атанасијевић, редовни професор (Филолошки факултет Универзитета у Београду, Србија); др Миша Ђурковић, научни саветник (Институт за европске студије, Београд, Србија); др Ђуро Бодрожић, виши научни сарадник (Институт за политичке студије, Београд, Србија); Проф. др Станислав Степанов, академик (члан Руске академије наука); др Дејан Јовановић, доцент (Факултет политичких наука, Београд, Србија); др Наталија Белоус, доцент (Брјански државни универзитет); др Владислав Кучмисти, доцент (Белгородски државни истраживачки универзитет); др Михаил Лобанов, доцент (Белгородски државни универзитет, Русија).

Лектура и коректура

Ања Маљевић

Прелом и штампа:

Донат граф, Београд

Тираж: 50 примерака

Радове објављене у овом часопису није дозвољено прештамповати, било у целини, било у деловима, без изричите сагласности издавача. Оцене изнесене у чланцима лични су ставови њихових писаца и не изражавају мишљење нити уредништва, нити установа у којима су аутори запослени. (уквитирити).

НАЦИОНАЛНИ ИНТЕРЕС NATIONAL INTEREST

САДРЖАЈ

ТЕМА БРОЈА:

БЛИСКИ ИСТОК И БАЛКАН КАО ДЕО ГЛОБАЛНИХ ГЕОПОЛИТИЧКИХ „ПОВЕЗАНИХ СУДОВА“

Слободан Јанковић

ПОСЛЕДИЦЕ ИЗРАЕЛСКИХ РАТОВА
НА БЛИСКОМ ИСТОКУ ОД 2023. ДО ДАНАС 7-32

Небојша Вуковић

ДВАНАЕСТОДНЕВНИ РАТ ИЗ УГЛА СТРАТЕГИЈЕ 33-52

Александар Бекић

ОФАНЗИВНИ РЕАЛИЗАМ
И МИНИЛАТЕРАЛИЗАМ НА БАЛКАНУ 53-68

Урош Попадић

ДЕМОКРАТСКИ МИР У ОДНОСУ НА РЕГИОНАЛНИ МИР
И СТАБИЛНОСТ НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ 69-95

Вељко Мијушковић, Петар Ранковић

ЕНЕРГЕТСКА САРАДЊА У ЛАНЦУ СНАБДЕВАЊА
КАО ИНСТРУМЕНТ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ МОЋИ У
МЕЂУНАРОДНОЈ ПОЛИТИЦИ: СЛУЧАЈ
АЗЕРБЕЈЏАНА И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ 97-123

Ана Јевтовић

ПОЛИТИЧКА КОМУНИКАЦИЈА И СНАГА ДРУШТВЕНИХ
МРЕЖА У НАЦИОНАЛНИМ КРИЗАМА ПОВЕЗАНИМ СА
ОБОЈЕНИМ РЕВОЛУЦИЈАМА 125-146

Горан Матић

КУЛТУРА ТАЈНОСТИ У ДИГИТАЛНОМ ДОБУ:

ИЗМЕЂУ НУЖНОСТИ, ЗЛОУПОТРЕБЕ

И САЈБЕР БЕЗБЕДНОСТИ..... 147-172

ПРИКАЗ

Љубиша Деспотовић

НА САВИНОМ ПУТУ..... 173-175

Душан Достанић

ИЗМЕЂУ РАЈХА И РЕПУБЛИКЕ.

ИСТОРИЈА НЕМАЧКЕ ПОСЛЕРАТНЕ ДЕСНИЦЕ..... 177-184

CONTENT

This Issue's Theme:

THE MIDDLE EAST AND THE BALKANS AS PART OF GLOBAL GEOPOLITICAL “CONNECTED COURTS”

<i>Slobodan Janković</i> CONSEQUENCES OF THE ISRAELI WARS IN THE MIDDLE EAST SINCE 2023.....	7-32
<i>Nebojša Vuković</i> TWELVE-DAY WAR FROM POINT OF VIEW OF STRATEGY	33-52
<i>Aleksandar Đekić</i> OFFENSIVE REALISM AND MINILATERALISM IN THE BALKANS.....	53-68
<i>Uroš Popadić</i> DEMOCRATIC PEACE IN RELATION TO REGIONAL PEACE AND STABILITY IN THE WESTERN BALKANS.....	69-95
<i>Veljko Mijušković, Petar Ranković</i> ENERGY COOPERATION IN THE SUPPLY CHAIN AS AN INSTRUMENT OF POWER TRANSFORMATION IN INTERNATIONAL POLITICS: THE CASE OF AZERBAIJAN AND THE EUROPEAN UNION.....	97-123
<i>Ana Jevtović</i> POLITICAL COMMUNICATION AND THE POWER OF SOCIAL NETWORKS IN NATIONAL CRISES RELATED TO COLOR REVOLUTIONS	125-146
<i>Goran Matić</i> THE CULTURE OF SECRECY IN THE DIGITAL AGE: BETWEEN NECESSITY, ABUSE AND CYBERSECURITY	147-172

REVIEW

Ljubiša Despotović
ON SAVA'S ROAD 173-175

Dušan Dostanić
BETWEEN REICH AND REPUBLIC. A HISTORY
OF THE GERMAN POST-WAR RIGHT-WING..... 177-184

*Слободан Јанковић**

Институт за међународну политику и привреду, Београд

ПОСЛЕДИЦЕ ИЗРАЕЛСКИХ РАТОВА НА БЛИСКОМ ИСТОКУ ОД 2023. ДО ДАНАС**

Сажетак

У раду се испитују узроци и посебно последице низа ратних напора које је јеврејска држава покренула у периоду од око две године (октобар 2023 – октобар 2025) на простору Блиског истока. Аутор је истакао да низ постојећих теоријских оквира дисциплине међународних односа не пружа задовољавајуће одговоре и да италијанска неокласична геополитичка школа са варијацијом Матеа Марконија, у којој се даје нагласак на културу и историју који утичу на циљеве спољне политике, заједно са вољним елементом. Зато је тај теоријски правац подесан за објашњење оваквог деловање власти физичко географски мале државе. На значај историје и религије, као фактора који обликују спољну политику Израела, указано је у прва два поглавља. Потом су одвојено приказани историјати и геополитички разлози епизода овог јединственог ратног напора, оне против Хезболаха, Сирије, Хамаса и уопште Палестинаца и против Ирана. Аутор закључује да су последице вишеслојне и оне се односе на дистрибуцију моћи, начин њеног простирања, а теоријски указују на слабост концепта меке моћи у времену промене светског поретка. Израелу је пошло за руком, уз подршку Запада да добије

* Имејл адреса: slobodan@diplomacy.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0003-1891-2545.

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта „Република Србија и изазови у међународним односима 2025. године”, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2025. године.

суштински награду за низ ратних злочина, укључујући и геноцид, што говори о потпуном слому међународног права и механизмима поретка успостављеног након Другог светског рата.

Кључне речи: Израел, Палестина, Светски поредак, Иран, Блиски исток, Трамп, Нетањаху.

“Frightening the people is good for the budget”
„Застрашивање људи је добро за буџет.”
Амос Јадлин (*Amos Yadlin*), генерал-мајор (у пензији),
бивши директор војне службе Аман.

Од 31. марта до 11. априла 2025. године одржане су заједничке годишње вежбе војних ваздухопловстава у Грчкој *Iniochos 2025 drills* (НАФ 2025) на којима су учествовали тимови из 11 земаља, укључујући Израел и Катар. Ово је био први пут да су те две земље учествовале у неким војним вежбама заједно, а претходно су Уједињени Арапски Емирати и Бахреин имали иста искуства. Шест месеци касније, 23. септембра катарски Емир шејх Тамим бин Хамад ал-Тани, на заседању УН у Њујорку, изјавио је да је Израел изабрао рат, а да је издајнички напад на вођство Хамаса у Дохи (главном граду Катара) покушај да се скрену са пута преговори о примирју у Гази. На заседању УН је и пословично умерени јордански краљ Абдулах II упозорио на стварање „тзв. Великог Израела” уз угрожавање суверенитета околних држава, а оба су оптужила јеврејску државу за ширење на окупираним палестинским територијама, угрожавање светих места и уништавање, убијање, а катарски емир и за геноцид. (ТОИ STAFF 2025). Оба догађаја одвијају се у сенци израелског рата у Гази (од октобра 2023). Тај рат, као и низ других, уз поменути епизоду бомбардовања Хамасових преговарача у Катару, чине јединствен напор јеврејске државе и њених савезница за постизање стратешких циљева државе Израел на Блиском истоку. Какве су последице ових ратова?

У ратним пожарима, поделама, политичким и економским трвењима хронично захваћеном Блиском истоку, запажена је улога демографски и територијално маленог Израела са свега 22.072 km² (УНА 2025) површине, која је додуше упитна јер се мења у

ходу и око 10 милиона људи од чега 77,6 одсто Јевреја (MFA Israel 2025). Та улога је посебно видљива у ратовима, у овом случају онима у којима учествује и на које је посредно и непосредно деловала као кључни покретач или барем једна од кључних страна у сукобу. Јеврејска држава као регионална сила (Јанковић 2021, 59–82) на корак је од остварења максималистичких циљева које је поставило десно крило ционистичке организације још пре оснивања самог Израела (пре 14. маја 1948. године). Биле су то идеје тадашњег предводника Зева Жаботинског, али и његовог секретара, Бенциона¹ – оца Бењамина Нетањахуа, који је повезао ревизионисте са америчком Републиканском странком – те првог премијера из Ликуда, Менахема Бегина и других. Ти планови се односе на стварање великог Израела на обе обале Јордана. Да би се то остварило с једне стране, али и да би се одржала снажна војска Израела као гарант њеног опстанка, јеврејска држава је од својих почетака развијала стратегију слабљења регионалних муслиманских држава кроз подстицање низа криза и ратних сукоба (Јанковић 2019, 296–312). Ова стратегија је до сада у највећој мери и остварена, а тренутно територијално проширење јеврејске државе у складу је са жељама ревизионистичке струје ционизма. Наведена струја, основана 1923. у Палестини, која је зарад лобирања у САД пре Другог светског рата основала Нову ционистичку организацију Америке (*New Zionist Organization of America*), била је претеча Ликуда (Јанковић 2019, 321–322).

Текст који следи намерава да пружи одговор на питања: 1) Како је дошло до актуалног рата, који води анексији већег дела Западне обале (у зависности од крајњих размера геноцидног деловања и етничког чишћења над палестинским Арапима до краја) (IAGS 2025)² и преобликовања Појаса Газе? 2) Које су последице

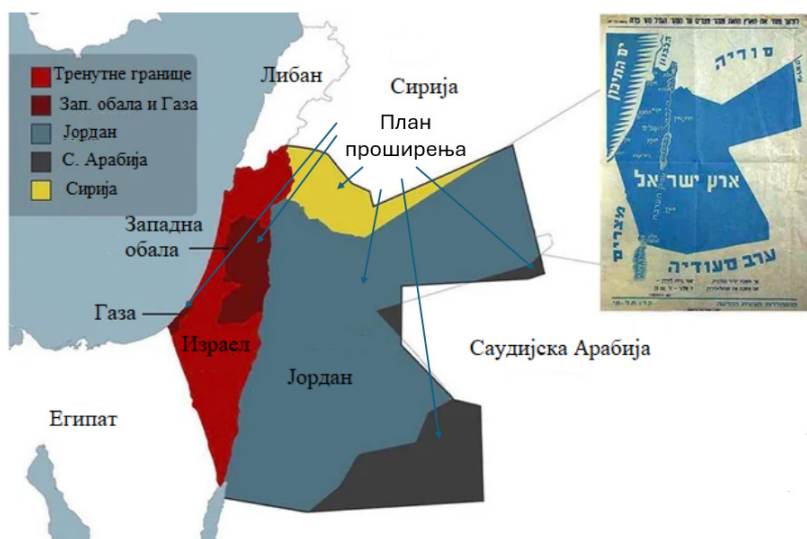
¹ Бенцион Нетањаху, рођен је 1910. у Варшави као Бен Сион Милејковски, син ционистичког рабина. Био је десна рука Зева Жаботинског за којим долази у Америку мало пре смрти оснивача Иргуна и Ревизионистичког ционизма (1940). Бенцион се залагао да Израел буде на обе обале Јордана. Иако се школовао само по јеврејским образовним установама, имао је завидну академску каријеру, а као и Жаботински виђао се са утицајним политичарима. Види: Aloj, Daniel. 2012. "Benzion Netanyahu dies at 102." *Cornell Chronicle* April 30, 2012, <https://news.cornell.edu/stories/2012/04/benzion-netanyahu-emeritus-dies-102>

² Међународно удружење стручњака за геноцид (*The International Association of Genocide Scholars, IAGS*) који се баве питањима геноцида, тако је

ратова јеврејске државе са Хезболахом у Либану (2024), и 3) упада у Сирију од 2024, рата са Ираном и прихватања Трамповог мировног плана? Одговор на горе поменута питања, кроз анализу случаја савремених израелских ратова биће користан и за сагледавање вишеструких локалних и светских последица ових ратова. Корисно је претходно кратко описати сваки од поменутих ратних напора и посебно најаву отварања ‘хуманитарног града’ у Гази, који би по свему судећи имао карактер концентрационог логора. Некадашњи премијер Израела, Ехуд Барак је још јануара 2010. упозоравао да би нова десничарска влада могла да анектира Западну обалу и Газу (Janković 2019, 224). У том смислу су инструктивни закључци на тринаестој безбедносној конференцији у Херцлији (Израел): „Израел се налази у тешкој спољнополитичкој позицији (јачање Ирана и ширење БДС покрета, Израел је спреман да прати дешавања у региону и у свету, док арапски званичници занемарују оно шта се дешава у Израелу, Палестинско питање више није кључно питање којим би требало да се бави Израел, јер има других важнијих појава у региону која су га маргинализовала. Оно више није брига вођства и народа арапског света. Додатно, Израел ради на завршетку овог проблема и његовом уклањању са регионалних и међународних агенди” (Janković 2019, 314–315). Израел ће поради на ‘решењу’, а проба ће бити операција из 2014. године, коју је испровоцирала израелска страна.

оквалификовало јавно изречену намеру, а онда и спровођење у дело, потпуног брисања палестинских Арапа са простора Појаса Газе, које укључује индискриминисано убијање цивила, изгладњивање и ускраћивање медицинске помоћи. Навели су да је израелска војска већ измештала целокупно становништво Појаса Газе, да је поред 59000 мртвих (у тренутку састављања Резолуције), још неколико хиљада затрпаних у рушевинама и око 143 хиљаде повређених, те да се примењује мучење, арбитранно затварање, сексуално насиље, намерни напади на медицинско особље и представнике медија. На то се надовезују сведочанства о мучењима, рецимо директора болнице ААААА.

Мапа 1: Израел са присаједињеним територијама, по застави коју промовише министар финансија Смотрич.

Извор: r/MapPorn / Слободан Јанковић, јули 2025.

Како сагледати проблеме којима се бави овај текст? Од октобра 2023. Израел је повео ратне напоре против палестинских Арапа, против Хезболаха у Либану, дванаестодневни рат против Ирана као и освајање дела територије Сирије. Понашање државе Израел и њених савезника не може се докучити ниједном од постојећих теорија међународних односа. Безрезервна подршка Сједињених Држава, затим Велике Британије и Француске, а у рату против Ирана и нове немачке владе не могу се објаснити ни либералним ни реалистичким теоријама, ни институционалним. Нема ту никакве користи, националног интереса (осим израелског, свакако) или наставка колонијалног понашања, јер капитал и власт из поменутих земаља не зарађује на израелским ратовима, дакле нема користи ни за Лондон, ни за Париз или Берлин, ако би се прибегло тзв. постколонијалним студијама. Нема подршке изградњи демократских институција и демократског мира са подршком доскорашњем терористи на месту председника Сирије и крвавом сламању сваког отпора у тој земљи, уз прогон верских мањина (хришћана, алавита и Друза). Исто тако нема изградње демократског мира са агресивним понашање Израела, уз освајање

територија и периодично бомбардовање. У жару светског сукоба, западно легитимисање израелских ратова, отвара дипломатски простор за деловање Русије и Кине. Најаве признања Палестине као државе (што је учинила већина држава до сада) у Отави, Паризу, Лондону или Сиднеју, пре делују као покушаји смирења сопственог становништва и начин да се делимично анестезира конкретна војна подршка влади у Јерусалиму.³ Руше се међународне институције и организми устројени после победе над наци-фашистичком коалицијом, урушава се међународно право, посебно међународно хуманитарно право, а тиме и целокупан поредак изграђен након Другог светског рата. Феминистичке теорије, наводно такође научне, падају у воду, јер овде подршку за рат и убијање палестинских Арапа даје целокупно друштво, односно изразита већина, укључујући жене, као и многе државе које су формално усвојиле концепт *Феминистичке спољне политике*, попут Велике Британије, Канаде, Немачке (Saleh 2024).⁴ Већина Јевреја у Израелу, не само да подржава рат, него је 53,9 свих јеврејских испитаника у чувеном Мировном индексу Тел Авивског Универзитета (The Peace Index – July 2025, 7–8.) навело да подржава расељавање свих Арапа из Појаса Газе, ако је потребно и употребом силе. Феминистичке организације су, како примећује више аутора, остале неме пред масовним убијањем жена и деце које чини Израелска војска, али су спремно осудиле масакр Хамаса од 7. октобра 2023. као насиље против жена, на тај начин саглашавајући се са израелским ратовима (као да нису убијани превасходно мушкарци) (Akrimi 2024; Shoman et al. 2025, 1668–1669, 1672). Дакле, ово је још један од примера колапса целокупне дисциплине међународних односа у покушају да објасни стварност, а још више у немоћи да предвиди дешавања.

³ Француска и Уједињено Краљевство, обе државе са значајном муслиманском популацијом, војно су помогле Израел у сукобу са Ираном и суштински, уз Немачку наставиле да снабдевају оружјем ову државу уз најаве привремених прекида продаје наоружања. Тако изузетно непопуларни британски премијер Кир Штармер (*Keir Starmer*) ожењен јеврејком са децом која похађају исту синагогу као и баронеса Ротшилд, најављује да би његова влада могла (под одређеним околностима) да призна Палестину као државу. Adams, Paul. 2025. "What does recognising a Palestinian state mean?" *BBC* 11/08/2025.

⁴ Парадокс је да феминистичка ауторка некритички, а и како би, када је жртве које се односе на мушкарце, мушку децу и старце не занимају, сматра спољну политику исламистичке владе Либије (ону која сарађује са Турском) за феминистичку, јер је усвојила тај документ.

Можда би само Волерстинов системски приступ могао да се покаже валидним, уколико би показао да су ратови Израела, заправо дисциплиновање или подјармљивање периферије капиталистичке производње, то јест финансијско-производног језгра. Међутим и ту домет, ако га и има, постаје танак. Јер, какво је финансијско оправдање уништења Газе и западно асистирање истог? Какву корист Америка има да закључује или не трговински уговор са Канадом, у вези са канадским приступом према Палестини, осим у случају да је амерички председник првенствено лојалан израелским интересима (Price 2025)? Или, зашто је уништавање либанске инфраструктуре кроз периодична бомбардовања добро за зараду? Либан је у тешкој економској кризи и у немогућности да исплаћује рате било ког кредита. С друге стране, напетост у тој земљи је тако висока, да се поставља питање да ли би било какво преузимање природних богатстава у тој земљи довело до профита било које компаније или банке? Дакле и овај Волерстинов оквир не објашњава ситуацију. Како онда и да ли је потребно уопште тражити неки идеолошки, наводно теоријски оквир? За разумевање су корисни философија историје и делимично Марконијев (*Matteo Marconi*) приступ италијанској неокласичној геополитичкој мисли, по којој мотиви доносилаца одлука нису само рационални већ су утемељени у историји, култури и тек секундарно ограничени географским факторима, чија интерпретација зависи од прва два (Marconi 2022, 687, 691, 695). У есеју посвећеном могућности да политика буде научно утемељена, Манхајм управо пише о разлици између теорије и праксе, где се настоји стално повећати поље рационалног у политици, која се *stricto sensu* по њему односи на одлучивање које може бити подстакнуто и ирационалним мотивима, али засновано на искуству, познавању и разумевању начина на који посматрамо (политичке) процесе и ситуације. Зато он и закључује да је у политици „знање нераздвојиво везано са хтењем, а рационални елеменат је по својој суштини везан са поменутиим ирационалним маневарским простором.” (Marinković 2010, 170, 240–242, 243) У том смислу, философија историје као процеса који има есхатолошки завршетак, са вишим, трансценденталним (или надприродним) смислом друштвено-политичких и економских процеса који ће добити своје коначно разрешење, у овом случају очекивање доласка Месије је адекватни оквир за истраживање. У долазак Месије верује већина чланова Нетањахуове владе, који подржавају и циљ

увећања Израела до оних граница које су наведене у Старом завету. Сам Нетањаху је још од почетка дипломатске каријере у УН имао подршку секте Хабад Љубавич да би убрзао долазак јеврејског Месије (Alestiklal 2024). У јавном говору често користи цитате из Библије, када говори о Блиском истоку и ратовима у све израженије есхатолошком миљеу (Weitz 2025). Дакле, религијска месијанска уверења су покретачки мотив за понашање власти јеврејске државе, која очигледно надилази интересне калкулације, о демократско-институционалној изградњи да не причамо. Који је мотив Ирана, недржавних или парадржавних актера Хезболаха и Хутија да се укључе у обрачун Хамаса и других палестинских оружаних група из Појаса Газе са Израелом од октобра 2023? Може ли се и овде искључити солидарност утемељена у вери? Показаће се да је један од мотива Хамаса за упад у Израел 7. октобра 2023. био страх од рушења цамије Ал Акса и почетка изградње новог јудејског храма (види напред). Толико о мотивима. Да би испитали последице, потребно је осврнути се на сваки од појединих ратних напора, који су део јединственог деловања државе у служби израелске елите на власти.

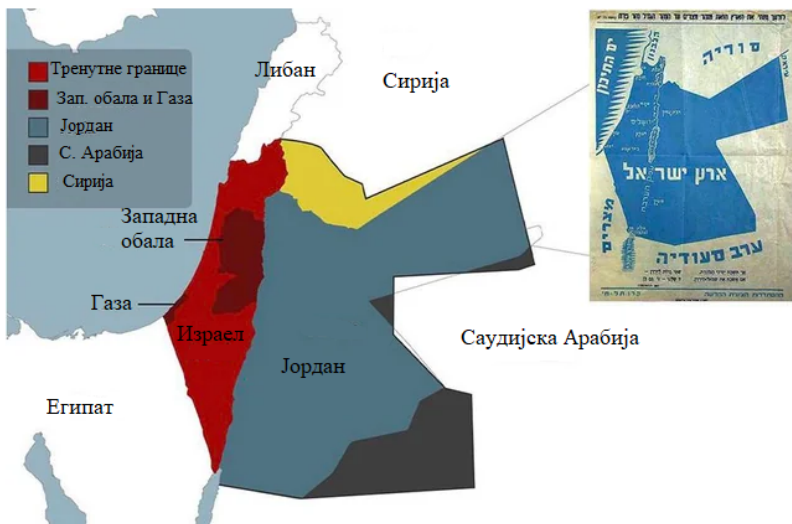
ПРЕДВОРЈЕ РАТА

Кораци ка рату Израела и Ирана могу бити след несрећних околности, стратешке супростављености власти двају земаља, резултат амбиција једне или друге стране, а могу бити подстакнуте или потпомогнуте и ширим међународним околностима, у овом случају светским ратом и сукобом око прерасподеле моћи у међународним односима (видети Janković 2023, 12, 13, 42–43). Израел је основан у окружењу муслиманских држава, то јест оних које су имале већинско муслиманско становништво и поједине елементе муслиманског верског права (шерџата), као и са већинским арапским становништвом- У случају Либана, радило се о земљи као и данас, а тада још и више издељеној на велики број народа и верских заједница, али такође са већински арапским становништвом. У таквом, иначе непријатељском окружењу, Израел је настојао да води кризну политику, усмерену да подрије околне арапске земље и наметне режиме, који не би сметали јеврејској држави (Janković 2019, 296–312). Елите, почев од првих секуларно ционистичких до каснијих религиозно-ционистичких, поимале су

историју Израела као наставак античке државности и Јерусалим као вечну и недељиву престоницу (Јанковић 2019, 268). За све то им је била потребна политика стварања криза, ради одржања високо милитаризованог друштва. Иран од исламске револуције престаје да признаје постојање државе Израел и залаже се за стварање државе Палестине на целокупној територији Свете земље, тј. за нестанак јеврејске државе на том тлу. Касније је ова политика углавном сведена на две пароле: Јерусалим као муслимански град и престоница Палестине, те „ослобођење Палестине”, државе која је призната од стране многих чланица УН, иако нема дефинисане границе, становништво нити власт над територијом на коју претендује. Хаим Вајцман, председник привременог савета државе је на отварању Кнесета у Јерусалиму (фебруара 1949) говорио о пророцима, царевима и давној прошлости на које се наслања нови Израел и дефинисао Јерусалим као вечни град. С друге стране, јачала је ревизионистичка, радикална струја Лева Жаботинског. Секретар те нове ционистичке организације у Америци био је отац Бењамина Нетањахуа, Бен Цион. Они су се залагали одмах за велики Израел, 'на обе обале Јордана'. Та идеја, чији су носиоци дошли на власт, први пут у другој половини седамдесетих година прошлога века, подразумевала је даље ширење Израела. С друге стране, идеје дихада против Израела су још биле присутне у документима Организације исламске конференције, да би од 1979. Иран био придружен реду држава које се противе постојању јеврејске државе (признали Израел за време Шаха Резе Пахлавија). Чувени шиитски лук је препознавање распореда иранских савезника и шиитске популације, што је домишљато названо (на Западу или у Израелу) као претњу не само јеврејској држави, него и сунитским муслиманским државама, а наравно и америчким базама. Идеју су формално лансирали јордански краљ Абдала 2004. и Вали Наср, члан Савета за спољне послове 2006. Тада се указивало да је сам режим у Ирану проблем, јер неће одустати од офанзивно-револуционарног деловања. У ишчекивању обнављања рата, са набавкама наоружања на обе стране, Израел има предност логистичке помоћи америчке војске, али и ратних морнарица и ваздухопловства Француске и Уједињеног Краљевства, а прећутно и низа арапских држава. Жртвовање Палестине, принете зарад сарадње са великим западним корпорацијама и гарантовања мирне власти у арапским земљама и Турској, те уступцима, који се тек требају проучити, оспорава још

само Иран, међу муслиманским земљама макро-региона, способним да осујете мирну реализацију новог Блиског истока.

Мапа 1: Израел са присаједињеним територијама, по застави коју промовише министар финансија Смотрич.

Извор: г/МарПош / Слободан Јанковић

СВЕТА ЗЕМЉА-ПАЛЕСТИНА

У складу са закључцима на конференцији безбедности у Херцлији, од 2012, у Израелу су већ тада усвојени закључци да је палестинско питање остављено по страни, у чему је несумњиво велику улогу играло избијање низа обојених револуција, грађанских ратова и масовних протеста, скупно названих Арапско пролеће. Поменута најава, да ће се јеврејска држава побринути за решавање ‘проблема’, тј. за његово уклањање такође је индикативна. Пре и после тога, долазило је до повремених обрачуна и бомбардовања Појаса Газе уз упаде копнених трупа, које су 2005. извеле евакуацију јеврејских насељеника. Значајан је био обрачун из 2014. који је трајао суштински око два месеца (29. јуни-26. август) и у којем је страдало 67 израелских војника и шест цивила, а с друге стране 2200–2300 погинулих уз много више рањених (делимично: Camera dei Deputati 2014). Да ли су догађаји од 7. октобра 2023. били потпуно изненађење за израелске службе, власт и војску или су допуштени,

немогуће је одговорити без приступа документима, који су у сваком случају тајни, мада има више сведочења која говоре и прилог тези да је израелска страна била свесна и одлучила да жртвује део народа, као повод за рат. Пензионисани амерички генерал Мајкл Флин се појавио у видео снимку августа 2025. у којем прича са америчким новинаром и популарним подкастером Алексом Џонсом. На том снимку Флин је тврдио, на основу познавања процедура и мера обезбеђења Појаса Газе, да је неко, да ли командант израелске одбране или сам Нетањаху, наредио 7. октобра 2023. да се не реагује на напад палестинских оружаних формација из Газе (Instagram 2025). Што се тиче Хамаса и других организација у Појасу Газе, после година живота у највећем затвору на отвореном, несташица струје и претње недостатка воде за пиће, готово немогућности изласка, постављало се питање када ће затвореници покушати да изађу или траже боље услове за живот у истом. Тако да, без обзира на то да ли су Израелци знали или нису, нека врста акције је била неминовност. Исламистичке групације Хамас и Палестински исламски цихад су извеле терористички упад у Израел и масакр цивила, војске и полиције. Ако је веровати тексту објављеном у Џерусалем посту (*Jerusalem Post*) Хезболах и Иран нису били обавештени о припреми и самом датуму упада Хамаса на делове јужног Израела 7. октобра 2023. У овом израелском часопису објављен је чланак 2024. године, по којем је израелска војска након убиства вођа Хамаса, Мухамеда Деифа, Јахје Синвара и Марвана Исе (*Mohammad Deif, Yahya Sinwar, Marwan Issa* све тројице касније убијених) пронашла преписку у Синваровом бункеру, између осталог и писмо генералном секретару Хезболаха, Хасану Насрали (убијеном септембра 2024. у израелском ракетирању у Либану) и команданту палестинског одељења специјалних снага Исламске револуционарне гарде Саеду Изадију (*Saeed Izadi*, такође убијеном, али 13. јуна 2025. у агресији на Иран). У поменутом писму они се извињавају да због тајности припрема нису никог обавестили о акцији, али су навели и непосредне мотиве:

1. Израел припрема уништење муслиманских светих места на Храмовној гори,⁵ како би подигао нови јудејски Храм на месту тренутних муслиманских верских зграда.

⁵ Гора у Јерусалиму на којој је био јеврејски Храм и на којој су Римљани подигли паганска светилишта, која су хришћански владари отелотворили у

2. На састанку израелске владе од 22. августа (према наводним Хамасовим проценама) одлучено је да се јеврејска држава одвојено обрачунава са Палестинцима, са Хезболахом, Сиријом и Ираном (што се у пракси, углавном и десило), те да им не одговара истовремени рат са свима (Caspit 2024).

Сходно томе, вођство Хамаса, а имајући у виду претходне затворске услове живота и реалну претњу по губљење контроле у самом Појасу због других наоружаних кланова и организација, те верских уверења, одлучило је да поведе сукоб позивајући остале да им се прикључе. Пре рата процене о броју наоружаних припадника Хамаса су варирале од, према ИОС (Израелске одбрамбене снаге – војска Израела), око 25000 (<https://www.jpost.com/middle-east/article-835754>), до државних процена Аустралије о до 30 хиљада, а код Палестинског исламског цихада, 1000-9000 припадника (Australian National Security 2024). С обзиром да је број убијених и умрлих због последица рата, међу Арапима преко шездесет хиљада до краја јула 2025, а да израелске војне и цивилне власти упорно тврде да се боре против Хамаса, логично је закључити да је сваки припадник те организације убијен у просеку барем два пута (UN OSНАа 2025). Изгладњивање, ускраћивање пијаће воде и лекова те пуцање на цивиле који пристижу на место поделе хране, воде и лекова су у израелским медијима, наклоњеним властима, део обрачуна са Хамасом. Овако нехајно понашање, уз асистирање САД и њене наводно хуманитарне Газа фондације, посведочио је и бивши пуковник америчке војске Тони Агилар у интервјуу Такеру Карлсону (The Tucker Carlson Show 2025). Шта је циљ операције? С обзиром да је од почетка сукоба, који је почео као обрачун са Хамасом (и другом терористичком организацијом, Палестински исламски цихад) или како стоји на сајту ИОФ „размонтирати Хамасову терористичку војну организацију и административне способности”⁶ (IDF 2025), страдала огромна већина Хамасових бораца, или им је уништена

Цркве, а на је под административном управом јерусаломског муфтије којег потврђује Краљ Јордана. Повремени упади Јевреја на Храмовну гору који долазе да се супротно прописима, тамо помолу, а не само прошетају, доводили су у више наврата до избијања сукоба, па и Друге интифаде. Видети: Janković, Slobodan. 2019. *Блискоисточна криза: рат без мира*. Београд: Catena mundi.

⁶ Демонтирати војна и административна средства Хамасове терористичке организације “dismantle the Hamas terrorist organization's military and administrative capabilities.”

већина логистике, а набавка оружја, муниције и других потрепштина онемогућена због тоталне контроле границе Појаса Газе и Египта, те ваздуха и мора, Израел би требало да прогласи крај рата. Међутим, политичко руководство државе је истакло шире циљеве, а постало је јасно да ће резултати операције, као и претходно оснивање нових насеља на Западној обали онемогућити сваку идеју стварања државе Палестине. У краткој изјави објављеној на сајту владе (након што је исто изнео и у обраћању медијима) Нетањаху је изнео пет принципа за „окончање сукоба и обезбеђење израелске сигурности”:

1. „Хамас треба разоружати.
2. Сви таоци – живи и мртви – имају се вратити. Нећемо одустати ни од једног.
3. Појас (Газе) треба демилитаризовати. Не само да Хамас мора бити разоружан, већ је неопходно осигурати да се оружје не може ни производити, ни кријумчарити у Појас.
4. У Појасу Газе ће бити успостављена израелска безбедносна контрола, укључујући безбедносни појас.
5. Биће успостављена Цивилна управа, која неће бити ни Хамасова нити Палестинске самоуправе – људи који неће ни образовати децу за тероризам, ни финансирати нити одашиљати тероризам.

Ових пет принципа ће осигурати безбедност Израела. Ово је значење речи ‘победа’ (Ministry of Foreign Affairs 2025).”

Ко их прочита, видеће да су они суштина каснијег Трамповог плана у 20. тачака. Циљеви израелске владе, како је наведено, онемогућавају стварање арапске државе на тлу Свете земље, јер уводе нов безбедносни појас Израела, али и захтевају формирање неке управе која није ни Хамасова, али не поставља је ни Палестинска управа са седиштем у Рамали. Дакле, ко онда? Показаће се у каснијем плану Трамп и Тони Блер и највероватније, јер није дефинисано како, Трамп и Тони Блер, који се поименице спомињу као чланови надзорног органа без одређења дужине мандата (PBS 2025).⁷ Осим тога, отимање земље и уништавање инфраструктуре на територији под контролом Палестинске самоуправе, у чему учествују израелска војска, полиција и насељеници, са повећаним бројем смрти Арапа, ствара атмосферу у којој је опстанак не Јевреја

⁷ То је тачка 9 плана, који предвиђа транзициону управу под надзором „Мировног одбора”, које предводи Доналд Трамп, а које чини и Тони Блер, те чланови који се накнадно бити именовани. Ко их именује и на који рок није прецизирано.

у Јудеји, Самарији и источном Јерусалиму све тежи и упитнији. Изградња нових насеља, започета после 25. годишње паузе 2017, са дозволом за подизање Амихаја (*Amihai*), три километра од већег насеља Шилоа, настављена је дозволом од 20. Августа 2025. за изградњу огромног новог насеља Е1, са око 3400 зграда, источно од старог Јерусалима, а на површини већој од Маале Адумима, највеће јеврејске колоније на метрополитанској територији јеврејске престонице. Тим поводом министар финансија Израела, Безалел Смотрич изјавио је да је учињен: „историјски... значајан корак који практично поништава илузије о две државе (успостављању државе Палестине, С. Ј.) и учвршћује везу јеврејског народа са срцем Ерец Израилја... Палестинска држава је уклоњена са стола не слоганима, већ делима. Свако насеље, свака четврт, свака зграда/кућа је још један ексер у сандуку ове опасне идеје (FMER 2025).” Поменути министар, уз колегу задуженог за националну безбедност, издваја се по екстремним изјавама, мада без осуда владе и војске. Смотрич се јавно понудио као целат над Палестинцима, укључујући и децу, што је незапамћено у документованој историји. Он се, заједно са колегама, залаже за присаједињење Јудеје и Самарије Израелу (Западне обале) (*La Stampa* 2025). Додатно, након пристанка Хамаса на предлоге медијатора, Катара и Египта, па потом и да ослободи све преостале затворенике (живе и тела упокојених), па и да пристаје на управу технократа, израелска влада одбила је преговоре и најавила да одустаје од сваких даљих разговора са Хамасом (јер је овај пристао на њихове услове, па је постало излишно даље налазити нове изговоре за наставак рата, због наводног противљења Хамаса. Као да то није било довољно, Израел је 9. септембра авионима гађао представништво Хамасове делегације за посредничко преговарање у катарској престоници Дохи, када је део преговарача и убијен. Ипак, председник Сједињених Држава се лично ангажовао да посредује у преговорима, искористивши заседање УН и одржао састанак са представницима више арапских и већински муслиманских држава. Он је у договору са њима и одвојено са Нетањахуом предложио план за прекид сукоба у Појасу Газе, који у суштини прати пет принципа израелске победе које је раније формулисала израелска влада. План подразумева успостављање два нивоа технократског управљања Појасом Газе, са „Мировним одбором” који ће надзирати рад „привремене транзиционе управе технократског, аполитичног палестинског комитета” који ће се бавити јавним пословима.

(тачка 9 плана). Шеф „мировног одбора ће бити Трамп, а у плану је наведено да у његовом чланству треба да буде и бивши британски премијер Тони Блер, заговарач дигиталног надзора. (WHITE HOUSE 2025) временски недефинисано повлачење израелске војске до тампон зоне унутар самог Појаса, чиме би се и та малена територија додатно умањила. Цео Појас би био демилитаризован, а унутрашњу безбедност би гарантовале привремене Међународне стабилизационе снаге (*International Stabilization Force – ISF*), чл. 15. У прва 72 часа мора доћи до размене талаца, живих и мртвих, као и њихова размена за палестинске затворенике и њихове лешеве. У плану се наводи да Израел неће анектирати Газу, као и да у недефинисаном времену „Док обнова Газе напредује и када се програм реформе Палестинске управе верно спроведе, услови за кредибилан пут ка палестинском самоопредељењу и државности, које признајемо као тежње палестинског народа, могу коначно наћи места.” (чл. 19) Ова визија далеке будућности, са нејасним критеријумима је евидентно шарена лажа, протурена да би Турска, Саудијска Арабија, Египат и низ других могли да кажу да су план прихватили јер наводно има перспективу стварања палестинске државе. У међувремену, Израел се припрема за анексију значајног дела Западне обале. Управо такву намеру усвојио је у необавезујућој резолуцији Кнесет 2. јула 2025. (UNb 2025). Стога се и спроводи ширење и прављење нових, уз паралелно уништавање арапских и других нејеврејских кућа и имања. Уништавање палестинских насеобина и ширење јеврејских на тлу Западне обале, уз стално насиље војске и колониста се појачава. У августу су колонисти упали у део Хеброна, који се налази у зони А, тј. под непосредном палестинском управом. Четврт у коју су ушли и подигли две камп кућице је већ годинама ограђена са више контролних пунктова (чек поинта), а кретање унутар њега је дозвољено само пешке и само онима који су пријављени на адресама. Јасно је да је Израел одредио ову четврт за ново брисање Арапа и других нејевреја. Учестали напади колониста, са порастом броја повређених Арапа и мањег броја убијених је такође приметно са више од 1000 њихових напада на око 230 локација широм окупираних територија почев од 1. јануара до 21. августа 2025 (UN OCHAb 2025). Од 18. јуна до 19. септембра 2025. Само у редовима за чекање хране и лекова или у њиховој близини, убијено је, према извештају УН, 1911 људи. (UNb 2025)

ЛИБАН-ХЕЗБОЛАХ

Либан је још од педесетих у плановима израелских власти био земља коју ваља поделити, тако да се створи једна поуздана марионетска творевина са хришћанском већином. Грађански рат у Либану, у који се Израел отворено умешао две године након Сирије, тј. 1978. била је прилика за стварање таквог једног тампон ентитета, који је опстао све до 2000. године. Израел се припремао за обрачун са Хезболахом и Сиријом, као савезником ове и друге шиитске организације Амала. После афере са убиством либанског премијера Рафика Харирија (који је засметао израелској политици контроле водних ресурса), за шта је оптужена Сирија, она је војно напустила Либан, после 29 година. Већ следеће године, Израел је искористио размену ватре да проба војно да уништи Хезболах у Летњем рату, а после неуспеха лансирана је пропаганда о 'Шиитском полумесецу' као највећој претњи на Блиском истоку (Janković 2019, 98–99, 168, 299, 301). САД и Израел су се постојано обрачунавале са непријатељима јеврејске државе. Ирак, Сирија и Либија су биле државе спонзори палестинских фракција, а што се тиче Хамаса, до 2012. ту улогу врше Сирија и дипломатски Иран. Како су једна за другом дестабилизоване и девастиране поменуте државе, Исламска Република Иран је остала једина, војно снажна држава, која је оспоравала јеврејску државу и спонзорисала Хезболах, једини делотворан арапски отпор јеврејској држави, који је такође био ослонац и ослоњен на Сирију. Прилика за нови обрачун са Хезболахом, пружила се Израелу током ратних дејстава против арапских организација у Појасу Газе. Хезболах је у знак солидарности, готово од почетка сукоба, тј. од 8. октобра 2023, повремено бомбардовао циљеве у Израелу, а одговори израелске армије су по обичају бивали силовитији. Коначно, 23. септембра 2024. Израел је започео и копнени упад на територију северног суседа и до данас је задржао малену територију. Ова копнена агресија је трајала до 27. новембра те године, када је ступило на снагу примирје. Између осталог, 2193 хектара пољопривредног земљишта и испаша је уништено као последица употребе белог фосфора, артиљерије и бомбардовања (UNDP 2025, 3–5). Обезглављивање војног и политичког вођства Хезболаха путем ракетирања и операције изведене путем активирања експлозива у пејџерима, те коначно војним дејствима у Либану и у Сирији,

у условима вишегодишње политичке и економске кризе у земљи насталој на тлу некадашње Феникије, ослабило је позиције Ирана и самог Хезболаха. Тренутно, уз подршку САД, врши се притисак изнутра и споља да се Хезболах разоружа и тиме отклони сваку могућност пружања отпора ширењу јеврејске државе на север.

СИРИЈА

После формално ратног стања од 1948. године, у децембру 2024. падом Асада, Израел је изгубио још једног непријатеља и препреку остварења стратешких планова. Ова земља је дуго била објекат израелских планова, који су предвиђали њену дестабилизацију. У чувеној књизи „Шок терапија” Наоми Клајн пише и о уништавању Ирака након освајања 2003. Она наводи, нешто што је, као сведок, обзнанио и пензионисан генерал Весли Кларк, а то је да је после 11. септембра 2001, разматрано неколико земаља, које би могле бити нападнуте и међу њима је поменута и Сирија (Klein 2010, 329). Да је јеврејска држава умешана, разумљиво без навођења конкретних детаља, у сиријску кризу, напоменуто је и на самој безбедносној конференцији у Израелу: „Има јасних индиција да је Израел деловао креативно са међународним и регионалним партнерима у ношењу са сиријском кризом.” (Rothschild and Steiner 2013). „Према сазнањима Ролана Диме, некадашњег министра спољних послова Француске, Бењамин Нетанјаху, тј. Израел и Велика Британија планирали су окупацију Сирије од 2009. године због антиизраелских ставова. Он је у разговору о сиријском рату, а поводом потезања питања западне војне интервенције (тј. агресије на Сирију), експлицитно навео да је „ова операција доста старија. Она је припремана, промишљена и планирана.“ Као разлог Дима наводи сиријско антиизраелско деловање” (Јанковић 2019, 309). Када је започела здружена кампања руске, сиријске и иранске војске као и Хезболаха и курдских снага против Исламске државе, рањенике са југа Сирије, из провинција које је делимично крајем 2024. и почетком 2025. окупирао, Израел је тада лечио у сопственим пољским болницама (Kim 2015). Потпуни колапс Асадове Сирије спроведен је у свега једанаест дана. После мало више од два месеца од почетка новог *Либанског рата*, тј. преласка из фазе размене артиљерије, авио и снајперске ватре у деловање копнене армије Израела у самом Либану против Хезболаха, две стране су закључиле примирје 27.

новембра. Истог дана покренута је велика операција коалиције свих побуњеничких снага, предвођених исламистичком коалицијом Хајат Тахрир ал Шам, на челу са тада траженим терористом Ал Цуланијем, који ће касније вратити своје право име у Ахмед Шара и под њим постати председник Сирији, без избора и уз подршку Турске. Од 27. новембра до 8. децембра одиграо се пад већег дела Сирије, који су дотле контролисали Сиријска арапска армија верна влади у Дамаску, а уз подршку мањег броја бораца Хезболаха и руске авијације смештене у базама на Средоземном приобаљу. Истог дана када је Асад побегао из земље, ИОФ – израелска војска, први пут је после примирја из маја 1974. прешла линију разграничења, заузела источне обронке Голанске висоравни, као и мању територију провинције Кунеитра, те врхове планине Хермон уз границу Сирије и Либана. Израелска влада ће касније објавити да су њени циљеви у Сирији, демилитаризација јужних провинција Кунеитра, Дара и Сувејда, заштита (сиријских) Друза, верске мањине, као и забрана новим властима да распоређују јединице Хајат Тахрир ал-Шама (*Hayat Tahrir al-Sham*) и нове војске јужно од Дамаска (AP 2025). Отада су настављени повремена дејства израелске војске у овим провинцијама, као и претходно потпуно уништење логистике пређашње сиријске војске.

ИРАН

Ноћу, нешто пре три сата ујутру 13. јуна 2025. по локалном времену, у петак, Израел је напао Иран са нешто више од 200 војних авиона, дроновима и посебном врстом пројектила из самог Ирана.⁸ (Gunn 2025) Иранска противваздушна одбрана је убрзо елиминисана. Ова слабост је примећена у стручним круговима још приликом налета стотинак израелских војних авиона на Иран 26. октобра, а затим и око месец дана пред напад у специјализованим часописима. (LT Gen (DR) VK Saxena, PVSM, AVSM, VSM (Retd) 2024; Mehta 2025) Погођено је стотинак циљева, од цивилног нуклеарног програма, до силоса за лансирање ракета и противваздушну одбрану Исламске Републике. У узвратним ударцима, те операцији израелских тајних служби страдали су цивили на обе стране, далеко више на иранској

⁸ Gunn, Kyle. 2025. "How Iran's air defense systems were defeated so quickly." *Task & Purpose*, July 2.

страни. Ирански генерали и научници су убијени у стамбеним зградама, или на путу за војну вежбу. Са њима су страдале и њихове комшије. Израел није успео да заустави иранске нападе до последњег дана. „Израел је започео са гађањем објеката за обогаћивање уранијума, а Иран узвратио. У наставку су погођене рафинерије и друга постројења нафтне индустрије у Абадану, у Ирану и Хаифи у Израелу. Нетањаху се ноћу, у недељу на понедељак, похвалио убиством иранског шефа војне службе Мухамеда Каземија. Израел и Иран коначно у непосредном обрачуну, успели су оно за шта су се припремали. Израел да спроведе ликвидације, Мосад и Аман чувени су по организацији убистава и фолс флег операција. Надмоћност у ваздуху је постигнута ефикасним и брзим елиминисањем иранске ПВО. С друге стране, једно од два крила одвраћања, балистички програм, је после ломљења првог, прокси ентитета Хезболаха и Сирије, те ограничених домета Хутија и ирачких милиција, успео да пробија израелску ПВО и прецизно погађа војне и стратешке циљеве, као и да делује мање прецизно против цивилних циљева (Јанковић 2025).”

Иран је по први пут употребио балистичке пројектиле, који носе више ракета на себи и лете брзином до 13-15 махова, Фатах и Хајбар Шекан. Битне локације погођене у Израелу су: Војна база Ал-Џалил (*Al-Jalil*), на северу, Лука Хаифе, њена електрична централа и рафинерија нафте, ваздушна војна база Тел Ноф (*Tel Nof*), Централа Мосада, седиште војне обавештајне јединице 8200, база Кирја (*Kiryah*), у којој је седиште израелске војске, град Кирјат Гат (као центар индустријског и технолошког развоја, уз продукцију чипова), Центар за координацију Министарства одбране Израела, наменска индустрија Рафаел, електрична централа Хадар, аеродром Бен Гурион, научни институт Вајцман (*Weizmann*), израелски истраживачки нуклеарни центар у Нецеву и војна авио база која штити овај центар и нуклеарну електрану Димона, у Неватиму (видети Blondet 2025). Рат је окончан после америчког бомбардовања нуклеарних објеката у Ирану и Трамповог проглашења наводне „победе за све” и потпуног уништења иранског нуклеарног програма, упркос подацима америчких обавештајних агенција који су говорили супротно (Arab News 2025). Међутим, кључни сукоб Израела, управо онај са Ираном, није окончан све док Иран има утицаја у Ираку и у Персијском заливу и противи се израелској политици на Блиском истоку. Стратешки, Иран са

БРИКС пресеца раније алтернативу кинеском Појасу и Путу, а то је Економски коридор Индија–Блиски исток–ЕУ (*India-Middle East-Europe Economic Corridor – IMEC*) (Rizzi 2024, 2–3). Ипак, реализацију ове стратешке економске руте угрозили су управо рат у Гази, због привременог угрожавања израелско-арапских односа, али и америчко уцењивање Индије. Наиме северни крак коридора пролази директно кроз Израел (Rizzi 2024, 25, 26).

ПОСЛЕДИЦЕ

Низ састанака америчког председника Трампа са вођама муслиманских земаља, у првом реду Турске, Египта, Катара и Уједињених Арапских Емирата, крунисано потписивањем документа о наводно трајном миру на Блиском истоку, у египатском летовалишту Шарм ел Шејк 13. октобра 2025. *Трампов мировни план*, како се дословце наводи у тексту, је штури меморандум или декларација, коју су потписали председници Египта и Турске, као и катарски емир. У њему се нигде не помиње Палестина, а самим тим ни успостављање некакве палестинске државе. Уосталом ни тај план, на кога се Трампова декларација та трајни мир и напредак (*The Trump Declaration for Enduring Peace and Prosperity*) позивају, не садржи јасну намеру успостављања и арапске државе на тлу Палестине. Чак се у Декларацији, помињу само основна људска права, достојанство, „мир, стабилност и могућности за све народе региона, укључујући Палестинце и Израелце” (White House 2025b). Паралелно са церемонијом у Египту, са далеко мање помпе, одржан је састанак изасланика више регионалних земаља и западних компанија у организацији британског министарства спољних послова у региону Сасекс. Ту су започели економски и мешетарски договори о обнови Газе и подели послова (Asharq al-Awsat 2025). Показало се да воља израелског руководства да уништи или барем значајно ослаби све своје непријатеље игра велику улогу и надилази обичну калкулацију националног интереса. Тиме је потврђен теоретски оквир италијанске неокласичне геополитичке школе и значај који култура и историја имају на одлучиоце, оне који осмишљавају спољну политику одређене земље. Уз подршку Запада, као у случају оружаних сукоба са Ираном, Израел је показао да је политика поделе зона, како на тлу појединих држава (Сирија) или регионално у току. Ова држава је добила подршку да уздрма и стратешки пројекат Запада, коридора од

Индије до ЕУ, али и да путем силе, макар привремено, веже поново низ блискоисточних актера за Вашингтон и за саму јеврејску државу. Улога силе и моћи тим још више добија на значају у изучавању међународних односа, док још више бледи концепт меке моћи. После више од две године чињења ратних злочина, више оптужби за геноцид, агресије против три земље, Либана, Сирије и Ирана, и онемогућавања рада мисијама УН, Израел је награђен и то не само од земаља Запада, које су већим делом признале Палестину као државу, а да ништа нису урадиле да је заштите од агресије, него и од бројних земаља са муслиманском већином. ЕУ је поздравила Трампов план, а то су учиниле и бројне муслиманске земље. Дуг пут од некадашњег прихватања преговора, који су пре двадесетак година предвиђали мировно решење о успостави две државе, пређен је, да би се на његовом крају дошло до споразума који обећава само основна људска права за Палестинце, без иједне гаранције да ће и она бити поштована. Не само то, већ је планом у 20 тачака предвиђена суштински страна управа над Појасом Газе, коју ће чинити амерички председник, пропали британски политичар и још низ неименованих лица, као и непрецизиран сет реформских мера, које Палестинска самоуправа (призната као државна власт од стране већине чланица УН) мора да спроведе, да би уопште могла да буде разматрана перспектива тежњи палестинских Арапа. Све ово указује на слом светског поретка успостављеног после Другог светског рата и дебакл међународног права и механизма његове примене. Овим је Израел добио признање за геноцид, агресивне ратове и суштински *cart blanche* за наставак оваквог делања, које сада ограничава само способност Ирана да им се супротстави и ограниченост ратне технике и људства којима јеврејска држава тренутно располаже.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Aaron, Mehta. 2025. "Iran's air defenses around Natanz nuclear site more 'brittle' than expected: Exclusive analysis." *Breaking Defense*, May 15, 2025. <https://breakingdefense.com/2025/05/irans-air-defenses-around-nuclear-site-more-brittle-than-expected-exclusive-analysis/>.
- Adams, Paul. 2025. "What does recognising a Palestinian state mean?" 11/08/2025 *BBC*.

- Akrimi, Yasmine. 2024. "What the war on Gaza tells us about Western Feminism." Brussels International Center 09 Apr 2024. <https://www.bic-rhr.com/research/what-war-gaza-tells-us-about-western-feminism>.
- Alestiklal. 2024. "'The Era of the Messiah Has Come': What Netanyahu's Remarks Mean Amid Gaza War." Alestiklal, <https://www.alestiklal.net/en/article/the-era-of-the-messiah-has-come-what-netanyahu-s-remarks-mean-amid-gaza-war>.
- AP. 2025. Netanyahu says Israel won't allow Syrian forces 'south of Damascus', February 24, 2025. <https://apnews.com/article/israel-syria-buffer-zone-military-netanyahu-6a107f835d4262b56551ad940a5144d7>.
- Arab News. 2025. "Trump declares 'victory for everybody' and Iran's nuclear sites 'destroyed'" Arab News, June 25, 2025. <https://www.arabnews.com/node/2605784/middle-east>.
- Asharq al-Awsat. 2025. "UK Quietly Hosts Talks on Gaza Reconstruction", 13 October 2025. <https://english.aawsat.com/arab-world/5196942-uk-quietly-hosts-talks-gaza-reconstruction>.
- Australian National Security [Australian National Security], Hamas, 22 September 2024. <https://www.nationalsecurity.gov.au/what-australia-is-doing/terrorist-organisations/listed-terrorist-organisations/hamas>.
- Australian National Security [Australian National Security], Palestinian Islamic Jihad, 22 September 2024. <https://www.nationalsecurity.gov.au/what-australia-is-doing/terrorist-organisations/listed-terrorist-organisations/palestinian-islamic-jihad>.
- Blondet, Maurizio. 2025. "il Genocida ha avuto brutte sorprese...", 27 Giugno 2025. <https://www.maurizioblondet.it/ilgenocida-ha-avuto-brutte-sorprese/>.
- Camera dei deputati [Camera dei deputati], XVII LEGISLATURA, Documentazione e ricerche, Missione in Israele e Palestina (3–6 agosto 2014) n. 133. https://documenti.camera.it/leg17/dossier/Testi/ES0261.htm#_Toc395112314.
- Caspit, Ben. 2024. "Hamas leaders' October 7 letter reveals attack strategy and plea to Hezbollah." *Jerusalem Post*, June 24, 2025. <https://www.jpost.com/middle-east/article-858743>.
- FMEP. 2025. "Settlement & Annexation Report: August 21, 2025", <https://fmeop.org/resource/settlement-annexation-report-august-21-2025/>.
- Gunn, Kyle. 2025. "How Iran's air defense systems were defeated so quickly." *Task & Purpose*, July 2, 2025.
- Hellenic Air Force*. 2025. "Exercise 'Iniochos 2025'", 31/03/2025 <https://www.haf.gr/en/2025/03/exercise-quot-iniochos-2025-quot/>.

- IAGS. 2025. "IAGS Resolution on the Situation in Gaza." 31 August 2025. <https://genocidescholars.org/wp-content/uploads/2025/08/IAGS-Resolution-on-Gaza-FINAL.pdf>.
- IDF. 2025. "Israel at War". <https://www.idf.il/en/mini-sites/israel-at-war/>.
Instagram, <https://www.instagram.com/reel/DMLx-oZTORB/>.
- Jankovic, Slobodan. 2021. "Israel: Middle East objectives of the regional power after the Lebanon war (2006)", in: Slobodan Janković, Convergence and confrontation: the Balkans and the Middle East in the 21st century, *Institute of International Politics and Economics*, Belgrade 2021. DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_conv_conf.2021.ch3, ISBN 978-86-7067-293-2 pp. 59-82.
- Janković, Slobodan. 2019. *Bliskoistočna kriza: rat bez mira*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu - Catena mundi.
- Janković, Slobodan. 2023. *Žarišta svetskog rata*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu - Catena mundi.
- Janković, Slobodan. 2025. „DOMETI IRANSKO-IZRAELSKOG SUKOBA: Uspon lava ili zveri?” *Pečat*, 857, 20. Jun 2025.
- Kim, Sengupta. 2015. "Syria civil war: The Israeli hospitals treating wounded soldiers from the violence across the border", *Independent*, 20 March 2015, <https://www.independent.co.uk/news/world/middle-east/syria-civil-war-the-israeli-hospitals-treating-wounded-soldiers-from-the-violence-across-the-border-10121010.html>.
- Klein, Naomi. 2010. *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, New York: Metropolitan Books.
- La Stampa. 2025. "Annientamento totale di Gaza", "Mi offro come boia". Le 10 frasi choc del ministro israeliano Smotrich", *La Stampa* 18 Settembre 2025. https://www.lastampa.it/esteri/2025/09/18/news/ministro_israele_smotrich_dichiarazioni_choc-15314491/.
- LT Gen (DR) VK Saxena, PVSM, AVSM, VSM (Retd)*. 2024. "How Come Iran's Air Defences Succumbed on 26 Oct 2024? A Brief Analysis", *Centre for Joint Warfare Studies*, November 26, 2024. <https://cenjows.in/how-come-irans-air-defences-succumbed-on-26-oct-2024-a-brief-analysis/>.
- Marconi, Matteo. 2022. "Occasione geopolitica. Suggestioni per una (nuova) rinascita", in: *Geopolitica, dal pensiero all'azione*. Spazi globali in epoca contemporanea, ed. Edoardo Boria e Matteo Marconi, Roma: Argos, 682-699.
- (prir.) Marinković, Dušan. 2010. *Karl Manhajm 1893-1947*, Novi Sad: Mediterran Publishing, Bibiloteka Temporra.

- Ministry of Foreign Affairs, State of Israel. 2025. “*Israel at 77: A statistical glimpse.*” 30.04.2025.
- Ministry of Foreign Affairs, State of Israel. “Statement by Prime Minister Benjamin Netanyahu.” 14.08.2025. <https://www.gov.il/en/pages/statement-by-prime-minister-benjamin-netanyahu-14-aug-2025>.
- PBS. 2025. “Read Trump’s 20-point proposal to end the war in Gaza”, Sep 29, 2025, <https://www.pbs.org/newshour/politics/read-trumps-20-point-proposal-to-end-the-war-in-gaza>.
- Price, Michelle, L. 2025. “Trump seeks to use Canada’s recognition of Palestinian state as leverage in trade talks.” AP July 31, 2025.
- Rizzi Alberto. 2024. “The Infinite Connection: How to Make The India-Middle East-Europe Economic Corridor Happen”, ECFR April 2024, pp. 31 <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/2024/04/The-infinite-connection-How-to-make-the-India-Middle-East-Europe-economic-corridor-happen.pdf>.
- Rothschild Danny and Tommy Steiner. 2013. “THE 2013 HERZLIYA ASSESSMENT: TIME FOR NEW ISRAELI AND MIDDLE EAST AGENDAS” March 2013. <https://www.runi.ac.il/media/fy2j5odh/2013herzliyaassessment2013e.pdf>.
- Saleh, Layla. 2024. “Palestine: A ‘Test’ for Feminist Foreign Policy.” LSE 16.1.2024. <https://blogs.lse.ac.uk/gender/2024/01/16/palestine-a-test-for-feminist-foreign-policy/>.
- Shoman, Hala, Ajour, Ashjan, Ababneh, Sara, Jabiri, Afaf, Pratt, Nicola, Repo, Jemima and Aldossari, Maryam. 2025. “Feminist Silences in the Face of Israel’s Genocide Against the Palestinian People: A Call for Decolonial Praxis Against Complicity.” *Gender Work & Organization* 32: 1668–1675. <https://doi.org/10.1111/gwao.13258>.
- Tel Aviv University. 2025. “The Peace Index – July 2025”, https://en-social-sciences.tau.ac.il/sites/socsci-english.tau.ac.il/files/media_server/social/peaceindex/2025-07-findings.pdf.
- The Tucker Carlson Show. 2025. “Israel’s War Crimes”, Aug 6, 2025. https://rumble.com/v6x7xh6-whistleblower-tony-aguilar-responds-to-attacks-after-exposing-israels-war-c.html?e9s=src_v1_cbl%2Csrc_v1_ucp_a.
- TOI STAFF. 2025. “Qatar, Jordan denounce Netanyahu as warmonger, regional threat; Indonesia says ‘Shalom’”, Times of Israel 24 September 2025, <https://www.timesofisrael.com/qatar-jordan-denounce-netanyahu-as-warmonger-regional-threat-indonesia-says-shalom/>.
- UNa 2025. Israel: General Information. <https://data.un.org/en/iso/il.html>.

- UNb 2025. “Israeli settlement activity accelerates in the West Bank, Security Council told”, 29 September 2025 <https://news.un.org/en/story/2025/09/1165988>.
- UNDP 2025, “Lebanon War 2024 Socioeconomic impact analysis”, E/ESCWA/CL6.GCP/2025/2/Policy Brief, https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2025-07/policy_brief_socioeconomic-impacts-lebanon-2024-war.pdf.
- UN OCHAa. 2025. “Reported impact snapshot” Gaza Strip (6 August 2025), <https://www.ochaopt.org/content/reported-impact-snapshot-gaza-strip-6-august-2025>.
- UN OCHAб. 2025. “Humanitarian Situation Update #316 | West Bank” (21 Aug 2025), <https://www.ochaopt.org/content/humanitarian-situation-update-316-west-bank>.
- Weitz Gidi. 2025. “Netanyahu’s ‘Almost Messianic State of Mind’ Is No Less Dangerous to Israel Than Iran.” Haaretz Jun 24, 2025. <https://www.haaretz.com/israel-news/2025-06-24/ty-article/.premium/netanyahus-almost-messianic-state-of-mind-is-no-less-dangerous-to-israel-than-iran/00000197-9e1a-d0a3-a1ff-dedba24c0000>.
- White House. 2025. “President Donald J. Trump’s Comprehensive Plan to End the Gaza Conflict”, <https://x.com/WhiteHouse/status/1972736025597219278>.
- White House. 2025b. “The Trump Declaration for Enduring Peace and Prosperity”, October 13, 2025. <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/10/the-trump-declaration-for-enduring-peace-and-prosperity/>.

*Slobodan Janković**

Institute for International Politics and Economics, Belgrade

CONSEQUENCES OF THE ISRAELI WARS IN THE MIDDLE EAST SINCE 2023**

In this paper, the causes and, in particular, the consequences of the war efforts undertaken by the Jewish country in the period of approximately two years (October 2023-October 2025) in the Middle East are analysed. The author emphasised the shortcomings of different theoretical frameworks in the IR discipline. At the same time, Matteo Marconi's variation of the Italian neoclassical geopolitical school, which underlines culture, history, and will, is crucial in influencing the aims of foreign policy. Therefore, that line of thought is suitable as an explanatory tool for the described behaviour of a physically-geographically small state. The first two chapters are dedicated to explaining the history and religion as factors shaping Israeli foreign policy. In the following chapters, the history and geopolitical reasoning of the episodes of the unique war effort, aimed against Hezbollah, Syria, Hamas, and generally against Palestinians and Iran, are presented. The author concludes that consequences are multifaceted, referring to the distribution of power, modes of its dissemination, and theoretically points to the weakness of the concept of soft power in times of a changing world order. Israel managed to secure the reward for the series of war crimes, including the genocide, with Western support. This tells us about the complete decomposition of international law and the mechanisms of the order defined after the Second World War.

Keywords: Israel, Palestine, World Order, Iran, Middle East, Donald Trump, Netanyahu.

* E-mail address: slobodan@diplomacy.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0003-1891-2545.

** The work was created within the framework of the scientific research project "The Republic of Serbia and Challenges in International Relations 2025", which is funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia, and implemented by the Institute for International Politics and Economics during 2025.

*** Овај рад је примљен 14. октобра 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 5. децембра 2025. године.

*Небојша Вуковић**

*Институт за међународну политику и привреду***

ДВАНАЕСТОДНЕВНИ РАТ ИЗ УГЛА СТРАТЕГИЈЕ

Сажетак

Краткотрајни рат између Израела и Ирана у јуну 2025. године, представљао је кулминацију вишедеценијског сукобљавања (нижег интензитета) две државе у региону Блиског истока. Овај рат је вишеструко инспиративан за истраживања из различитих наука/дисциплина (војне стратегије, геополитике/геостратегије, полемологије, студија међународних односа и др.) и може да се анализира и сагледава из разноврсних концептуално-методолошких углова. Дубље (научно) схватање овог рата захтева не само његов опис и набрајање битних догађаја у њему, већ и његово тумачење и објашњавање уз ослонац на већ успостављене и верификоване научно-стручне парадигме. У овом раду, израелско-ирански рат биће истраживан уз помоћ, односно употребом једне значајне парадигме из (војне) стратегије. Реч је о концепту два типа стратегије – секвенцијалне и кумулативне – америчког адмирала Џозефа Вајлија. Резултати до којих се дошло у раду су следећи – израелске оружане снаге и сама држава Израел је прибегла секвенцијалној, а Иран и његове оружане снаге кумулативној стратегији. Израел је поступно неутралисао/деградирао иранске партнере/савезнике,

* Имејл адреса: nebojsa@diplomacy.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-9692-9062.

** Рад је настао у оквиру научноистраживачког пројекта “Србија и изазови у међународним односима 2025. године” који финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије, а реализује Институт за међународну политику и привреду током 2025. године.

како би имао „одрешене руке” за крајњи подухват – напад на Иран. С друге стране, Иран је прибегао ракетним нападима као одговору на израелску агресију чији су ефекти требало кумулативно да утичу на позицију Тел Авива.

Кључне речи: дванаестодневни рат, Израел, Иран, секвенцијална стратегија, кумулативна стратегија.

УВОД

О узроцима израелско-иранског непријатељства, досад је написано и објављено мноштво монографија, студија и чланака. Већина објављеног материјала кривицу за овај анимозитет приписује једној или другој страни (ређе су студије које су уравнотежене о том питању), односно њиховој дугорочној политици и вишедценијској спољнополитичкој стратегији. Другим речима, у већини анализа, корен израелско-иранског спора се не лоцира у персоналној равни, тренутном каприцу или расположењу појединаца или у дневнополитичким интересима, већ се за њим трага у области намера и аспирација “дугог трајања”. С једне стране, постоје тумачења која дубински узрок за општу нестабилност Блиског истока проналазе искључиво у поступању и политици државе Израел, односно Сједињених Држава које подупиру позицију Тел Авива.

Познати руски политиколог и филозоф Александар Панарин (*Александр Панарин*), сматрао је да Сједињене Државе стварају и подржавају својеврсне “геополитичке компрадоре” у одређеним регионима света, који су непријатељски оријентисани према свом ближем окружењу и који стога изискују сталну америчку подршку. Непомирљивост Израела наспрам његовог окружења чини од њега дугорочног таоца америчке политике у том региону, сматрао је Панарин. По његовом мишљењу, намећући непомирљив правац по питању односа према својим најближим суседима, и подстичући нелегитимне територијалне испаде и освајања, САД осуђују Израел на геополитичку усамљеност у региону (Panarin 2004, 309). Истинска геополитичка улога Израела у глобалним плановима америчког хегемонизма, тврдио је Панарин, јесте да буде “трн” у блискоисточном арапском подухвату (на рус. дело), којем не треба дозволити да се стабилизује и консолидује. Израел је, у оваквој

перцепцији, “плацдарм туђе, антиарапске силе у срцу арапског света” (Panarin 2004, 311). Дакле, овај аутор “упире прстом” на спољну политику Израела и САД као структурне узроке сукоба на Блиском истоку. Ови ставови су обелодањени пре више од две деценије, и они, осим што сведоче о луцидности њиховог аутора, пате и од одређених недостатака који се тичу поједностављене посматрачке и аналитичке оптике. Још у време када је Панарин стварао и писао, један део тог арапског света привикао се на постојање Израела и са њим развио врло добре односе, попут Египта или Јордана. Како су пролазиле године и деценије, растао је број арапских држава које су (биле) спремне за нормализацију односа са јеврејском државом (пре свега, оне из Персијског залива). Разарање Газе и брутална смрт десетина хиљада Палестинаца током две године израелског рата против покрета Хамас, у арапском свету, осим вербалних осуда и декларативних залагања за стварање палестинске државе, нису изазвали нити једну конкретнију политичку (ре)акцију. То је, чини се, јасан показатељ, да је Израел све мање (перципиран као) “страно тело” у арапском ткиву. Зато је барјак борбе против њега и подршке Палестинцима преузео Техеран.

У том ангажовању Техерана, други пак аутори препознају корен непрекидних тензија и сукоба на Блиском истоку. Када су Египат и Израел у Кемп Дејвиду склопили мировни споразум уз посредовање САД, 1978. године, чинило се да се јеврејска држава лишила главног такмаца и непријатеља у региону. Већ наредне године, у Ирану се десио преврат и прозападни режим иранског шаха је свргнут и замењен исламском (и ма како парадоксално звучало, револуционарном) теократијом. Како наводи домаћи аутор Миролуб Јевтић, један од декларативно најважнијих циљева “исламске револуције” јесте ослобађање Јерусалима и уништење Израела (Јевтић 2001, 231). Према једном од уобичајених схватања на Западу, израелско-ирански односи су углавном у силазној путањи од 1979. године, када је ирански нови исламистички режим пригрлио идеологију која комбинује радикалну трећесветску позицију, антиимперијализам, арапски леви радикализам и нешто муслиманског антисемитизма. У иранском исламистичком виђењу, Израел је нелегитимна држава, док се поједини ирански високи званичници, попут некадашњег председника Ахмадинејада (*Ahmadinejad*) нису устручавали да кажу да Израел треба избрисати са страница историје (Hunter 2023). Овде се, дакле, узрок лоших

иранско-израелских односа и нестабилности на Блиском истоку, препознаје у радикалној исламистичкој идеологији савременог Ирана и његовој превратничкој спољној политици која из ње произилази.

Две државе деценијама су се налазиле у сукобу ниског интензитета, и то баш на онај начин како је то описано у једном правилу америчке копнене војске из 1990. године, у којем се сукоб ниског интензитета дефинише као „политичко-војна конфронтација између супротстављених држава или група, испод конвенционалног рата и изнад уобичајеног, мирољубивог надметања између држава” (FM 100-20/AFP 3-20 1990, 1–1). Прошле – 2024. године – две државе су све више са политичке прелазиле на војну конфронтацију посредством неколико краткотрајних оружаних окршаја, да би током дванаест дана јуна (13–24. јун) 2025. године водиле и истински рат. Рат је започео Израел а као мотив је истакнута намера да се (привремено) онеспособи/уништи/уклони ирански нуклеарни програм (прерада и обогаћивање уранијума), који по тумачењу Тел Авива представља егзистенцијалну претњу (ISW 2025). Аутор овог рада је покушао да протумачи ратна дејства обе стране с обзиром на постојеће концепције и моделе из војне стратегије, односно стратегијске мисли. Овај рад посвећен је анализи испољених дејстава зарађених страна, као и проналажењу адекватног обрасца војне стратегије под који би се њихови поступци могли да подведу.

ДВЕ ВРСТЕ СТРАТЕГИЈЕ

У јеку рата у Вијетнаму – 1967. године – из штампе је изашла невелика књига америчког адмирала Џозефа Вајлија (*J.C. Wylie*) под насловом Војна стратегија: општа теорија контроле моћи (*Military Strategy: A General Theory of Power Control*). На свега стотинак страница, адмирал Вајли је уз ослонац на праксу и теорију поморског ратовања, покушао да изведе опште принципе или обрасце стратегијске акције/деловања држава и њихових оружаних снага (у наставку ОС) у рату. Вајли је стратегију дефинисао као “план акције, сачињен зарад постизања некаквог циља; као намеру (*purpose*) заједно са системом мера ради њеног испуњења” (*Wylie* 1989, 14). Када је реч о врстама стратегија (*kinds of strategies*), Вајли је извео двочлану деобу, односно, према његовом мишљењу, постоје секвенцијална (*sequential*) и кумулативна (*cumulative*) стратегија.

Када је у питању секвенцијална стратегија, Вајли је спомињао као њен пример америчко наступање преко Пацифика ка Азији у Другом светском рату (Макартурова операција у југозападном делу Тихог океана и померање у централном делу истог – од Хаваја до обала Кине). На исти начин могу да се тумаче и искрцавање у Нормандији са доцнијим наступањем ка Немачкој, односно немачки упад у Русију. Према његовом схватању, све су ово примери секвенцијалне стратегије – свака од ових операција је била компонована од низа засебних корака (*discrete steps*) који заједно чине низ; сваки корак је доносио (очекивани) резултат који би водио ка следећем кораку; он би пак омогућавао заузимање следеће позиције или пак планирање наредне акције (Wylie 1989, 22).

Реч је, дакле, о стратегији која подразумева низ акција или корака који творе један низ и који по одређеној унутрашњој логици следе једни из других, односно у овако конципираној стратегији, сваки наредни потез је логички изданак/последница њему претходног. Познати амерички војни писац Џон Колинс (*John M. Collins*) у свом делу Велика стратегија: принципи и пракса (*Grand Strategy: Principles and Practices*), коментарисао је Вајлијев концепт секвенцијалне стратегије на начин да је њену примену проналазио у подривању непријатељског морала, његовој изолацији од савезника, онемогућавању спољног снабдевања и уништавању унутрашњих праваца комуникације (Collins 1973, 15).

Међутим, наводио је адмирал Вајли, постоји и другачији начин вођења рата. Историја је сведочила о ратовању, чија је матрица, тврдио је он, сачињена од скупа/збирке (*collection*) мањих акција које нису секвенцијално међузависне. Свака појединачна акција је тек статистика, изоловани плус или минус у долажењу до крајњег исхода. Вајли налази обрасце за кумулативну стратегију у психолошком или економском ратовању. Ту ниједна акција није потпуно зависна од оне која је њој претходила. Оно што се рачуна јесте кумулативни ефекат. Историјски примери кумулативне стратегије, по његовом мишљењу, могу да се пронађу у подморничким кампањама на Атлантском или Тихом океану. Једна (успешна) подморничка акција јесте само независни елемент у кумулативном ефекту тоталне кампање (Wylie 1989, 22–23).

Амерички адмирал је констатовао, како је рат САД против Јапана у пацифичком региону садржавао обе ове стратегије. И заиста, подробнија анализа тог рата, даје му за право. С једне стране,

секвенцијално се “скакало са острва на острво” (међувидовским операцијама), док се није стигло до положаја са којих су се свакодневно могли да изводе разорни ваздушни напади на сама јапанска острва. С друге стране, потапањем бродовља комерцијалне намене гушила се јапанска економија, односно индустријска производња за потребе рата. Џон Колинс је изразио кумулативне стратегије видео у стратегијском бомбардовању и поморским кампањама против непријатељске шпедиције (Collins 1973, 16).

Све у свему, адмирал Вајли је јасно разликовао две врсте стратегије у ратовима. Једна (секвенцијална) базирала се на серијама видљивих, засебних корака, у којима је сваки наредни корак зависио од оног претходног. У другој (кумулативној) стратегији, мање уочљива минуциозна акумулација мањих ставки (*items*) у одређеном моменту постаје довољно велика да буде критична (Wylie 1989, 24). Другим речима, код кумулативне стратегије, непријатељ у рату се “обара” тек након што је примио/претрпео, за њега неприхватљив/неподношљив број мањих удараца/губитака који, дакле, тек у збиру постижу дејство, односно “ломе исход” сукоба.

(Хипотеза овог рада се састоји у тврдњи да је током дванаестодневног рата (али и знатно пре његовог отпочињања) Израел применио секвенцијалну стратегију, док је Иран прибегао кумулативној стратегији.

Израелска секвенцијална стратегија

Израел се дуго припремао за ратна дејства против Ирана. Међутим, пре непосредних удара по иранској територији, било је неопходно да се реализују два претходна задатка. Први се тицао неутралисања иранских војно-политичких партнера/савезника у израелском окружењу – палестинске политичко-војне формације под називом Исламски покрет отпора или Хамас (*Hamas*) (у питању је акроним, прим. Н.В.) у појасу Газе, и либанске шиитске милиције, односно тзв. Божје партије или Хезболаха (*Hezbollah*) у Либану. Други задатак је подразумевао да се осигура да ваздушни простор између Израела и Ирана буде безбедан за израелску борбену авијацију, односно да на територијама, пре свега Сирије и Ирака, не постоји организован систем ПВО који би могао да дејствује по летелицама израелског ратног ваздухопловства (у наставку РВ) пре њиховог досезања иранске територије.

Врло добро организован и масован напад јединица/група/појединаца из Хамаса на израелске војне и цивилне циљеве 07.10.2023. године, дао је повод Тел Авиву да војно интервенише у појасу Газе. Тог дана се, према израелским изворима, око 6000 бораца/активиста Хамаса и њему блиских формација пробило на израелска подручја уз појас Газе, начинивши 119 бреша у заштитној пограничној огради, док је истовремено око 4300 различитих пројектила (артиљеријских граната, ракета и дронова) испалено са палестинске територије на циљеве у Израелу (Jerusalem Post 2024). На израелској страни је било преко 1000 мртвих, понајвише цивила, али и војних лица, као и 251 отета особа, што Израелаца, што страних држављана (Mounier 2024). Двадесетак дана од напада Хамаса (који је сузбијен у року од 24 часа), Израел је покренуо инвазију великих размера која траје и у периоду када се пише овај рад, односно скоро пуне две године. Када је реч о резултатима те инвазије, и у самој израелској стручној јавности постоје мишљења да њени кључни циљеви – потпун колапс Хамасове власти, тотално уништење његових војних капацитета, као и ослобођење свих талаца – нису (до краја) реализовани, и да се Израел налази у својеврсном политичком и стратегијском ћорсокаку (Michael et al. 2025).¹ С друге стране, у контексту рата против Ирана, може да се констатује да су израелске ОС у преовлађујућој мери имобилисале и неутралисале ударне капацитете Хамаса. Дакле, подсећања ради, само у току једног дана – 07.10.2023. – Хамас је на територију Израела испалио више хиљада различитих пројектила. Током дванаест дана израелског-иранског рата, са малих делова Газе које још увек контролише, Хамас није испалио на Израел ниједан пројектил! Групице његових присталица могу још понегде на територији Газе да изводе заседе или препаде против малих група/формација и издвојених јединица војне технике израелских ОС, међутим, на стратегијско-оперативном нивоу, Хамас више не функционише.

Паралелно са неутралисањем Хамаса, израелске безбедносне структуре су током 2023. и 2024. године, у знатној мери ослабиле покрет Хезболах у Либану. Од напада Хамаса на Израел 07.10.2023. године, формације покрета Хезболах су спорадично гранатирале/

¹ У међувремену, Хамас је у оквиру примирја, пустио на слободу преостале живе израелске/стране таоце, њих двадесет.

ракетирале северне делове Израела на граници са Либаном демонстрирајући тако своју солидарност са Палестинцима, односно покретом Хамас. Израел је одговарао узвратном ватром и константним ваздушним ударима, да би у другој половини 2024. године, задао најозбиљније ударе овој шиитској формацији. Током 17. и 18. септембра 2024. године, изведена је једна од најспектакуларнијих диверзантских операција у историји ратовања у којој је убијено и понајвише рањено више хиљада оперативаца Хезболаха даљинским активирањем експлозива у њиховој опреми за радио-комуникацију. Реч је била, према једном тумачењу, о стратешкој победи Израела, која је, поред онеспособљавања на хиљаде припадника овог покрета, улила у његово чланство трајно неповерење према електронској опреми (мобилним телефонима, рачунарима, телевизорима и др.) и укоренила узајамну сумњичавост (Cohen 2024). Неколико дана касније, 23. септембра, израелско РВ је извело око 1600 ваздушних удара на неколико стотина Хезболахових циљева (по лансирним рампама, командним местима и инсталацијама) (The Times of Israel 2024). Четири дана потом, ликвидирао је у једном ваздушном удару и тадашњи вођа Хезболаха Хасан Насрала (*Hassan Nassrallah*). У октобру, снаге израелске копнене војске (у наставку КоВ), ушле су у јужни део Либана.

Иако је Иран главни/једини финансијски, политички и војни покровитељ покрета Хезболах, током дванаестодневног рата са Израелом, осим запаљиве реторике, од његовог вођства није пружена никаква опипљивија подршка Техерану. Према интерпретацији појединих стручњака за овај покрет и политику на Блиском истоку, Хезболах се није укључио у рат јер му је био потребан миран период за опоравак од задобијених губитака, и за обнову оперативних способности и организационе структуре. Осим тога, уплитање у рат на страни Ирана могло је додатно да исцрпи капацитете покрета и изазове велике губитке у шиитској популацији у Либану (Mizrahi and Levanoni 2025). У сваком случају, Израел је и овог свог непријатеља, стратегијски и оперативно “деактивирао” пред напад на Иран.

Пошто су израелски противници на југу (Хамас) и северу (Хезболах) приморани на дефанзиву, Тел Авив је почетком децембра 2024. године, укњижио, иако без непосредне заслуге, још један прворазредан стратегијски добитак – пад режима Башара ел Асада (*Bashar al-Assad*) у Сирији. Од када је у тој земљи 2011.

године избио грађански рат, израелско РВ изводило је константне ваздушне ударе, како по снагама и средствима сиријске армије, тако и по људству, опреми, инсталацијама и командним центрима (про) иранских милиција и формација у Сирији, укључујући и Хезболах. Тиме је Израел у знатној мери подрио војну моћ сиријског режима и његових (про)иранских савезника, што је, између осталог, омогућило радикалним сунитским исламистичким формацијама да за свега десетак дана, у једном муњевитом нападу стратегијског значаја (27. новембар – 8. децембар 2024.) заузму све важније провинције и њихова средишта, а сиријског властодршца натерају у бекство.

Након његовог свргавања, Израел је из ваздуха, са мора и копна, у току два дана темељно разорио преостали арсенал сиријске армије. У том кратком периоду, израелска ратна морнарица и РВ су извели преко 350 удара на стратегијске циљеве и уништили између 70% и 80% стратегијских војних капацитета (*strategic military capabilities*) Асадовоог режима (системе ПВО, балистичке ракете земља-земља, ракете земља-море, борбене авионе, хеликоптере, радаре, тенкове и др.). Циљ је био да овај арсенал не падне у руке исламистичким милицијама или да не буде трансферисан у Иран или његовим формацијама (Fabian 2024a). Посебно су на мети били системи ПВО, како би израелско РВ имало “чисто небо” за будућа дејства.

Са елиминацијом Асадовоог режима у Сирији и уништењем војне технике која је остала иза њега, Израелу се отварао (ваздушни) пут ка Ирану. С обзиром да је преко Сирије текло снабдевање Хезболаха материјално-техничким средствима, као и прилив добровољаца, инструктора и саветника из Ирана, промена власти у Дамаску је још додатно ослабила ову организацију, лишвајући је позадине/логистике и копнене везе са покровитељом из Техерана.

До сада се већ могла да препозна израелска стратегијска матрица – секвенцијална стратегија – чија се унутрашња логика састојала од поступног неутралисања непосредних непријатеља мање снаге, како би се “одрешених руку” у оперативном смислу, приступило обрачуна са главним супарником, који се од североисточних израелских граница налази око хиљаду километара даље. Како је приметио израелски бригадни генерал Еран Ортал (*Eran Ortal*), рат против Ирана (операција под именом Подижући Лав – *Rising Lion*) био је омогућен претходним ратом који је

иницирао Хамас 2023. године, а у којем су уклоњени ирански истурени положаји (*Iranian outposts*) – Хамас у Гази и Хезболах у Либану који су одвраћали Израел у прошлости да се усредреди на ирански нуклеарни програм (Ortal 2025). Одлука да се изведу удари по Ирану што пре, вероватно је била делимично проузрокована вестима да Турска и сиријске привремене власти (којима је иначе Анкара главни покровитељ) воде преговоре о успостављању турских војних база на тлу Сирије, прецизније ваздухопловних база у централном делу Сирије (Al-Khalidi, Gebeily and Ashawi 2025). Подизање турских база са свом пратећом опремом за ПВО би сваку израелску операцију против Ирана веома закомпликовало/отежало.²

У периоду од 13. до 24. јуна 2025. године, Израел је извео скоро двонедељну кампању/операцију удара из ваздуха по циљевима у Ирану (искључиви носилац дејстава било је РВ) зарад неутралисања/успоравања иранског нуклеарног програма који се тиче прераде и обogaћивања уранијума у војне сврхе (стварање нуклеарне бомбе). Међутим, и у овом дванаестодневном рату, Израел се придржавао логике секвенцијалне стратегије. Пре него што су израелски авиони извели ваздушне ударе, припадници израелске агентурне мреже у Ирану су са раније прокријумчареним наоружањем (дроновима и вођеним пројектиlima) дејствовали по, између осталог и иранским системима/батеријама ПВО, обезбеђујући израелској авијацији услове да неометано у току наредних дана изводи нападе из ваздуха по разноврсним циљевима, укључујући и оне у самој иранској престоници (CNN 2025a). Иранска ПВО није успела да обори ниједан израелски борбени авион, а преко 80 њених батерија је елиминисано (Fabian 2025). Свеукупно, израелско РВ је током овог краткотрајног рата дејствовало по више од 900 циљева (Goller and Landay 2025).

Када се сумирају испољена дејства израелске стране у сукобу, утисак је, да може јасно да се уочи примена секвенцијалне стратегије. Логичан корак након неутралисања Хамаса, био је обрачун са Хезболахом, из чега је, сасвим предвидљиво, када су се околности тако поставиле, следило темељно уништавање

² Истину за вољу, пре дванаестодневног рата, Израел је 26. 10. 2024. године, већ извео један масиван ваздушан напад (било је ангажовано преко 100 авиона) на циљеве у Ирану и Сирији. Ипак, пре удара по циљевима у Ирану, израелске снаге су морале превентивно да дејствују по радарима у Сирији како би “ослепили” иранску и сиријску ПВО.

сиријских војних капацитета. Већ тада, у децембру 2024. године, у израелским ОС се размишљало о нападу на Иран, управо по овој логици (неутралисање иранских филијала – пад режима Асада – удар по иранским нуклеарним постројењима) (Fabian 2024b). Приликом отпочињања рата против Ирана, први корак је (потпуно логично) био неутралисање/слабљење иранске ПВО изнутра (помоћу убачених/заврбованих елемената), да би се потом извела операција дејствовања из ваздуха по многобројним војним и цивилним циљевима. Потпуно је друго питање да ли се израелска тактичка или тактичко-оперативна извршеност конвертовала у измерљив стратегијски и политички успех. Ово би могло да буде тема за један засебан рад или студију.

Иранска кумулативна стратегија

Иран је, пре дванаестодневног рата са Израелом, један дужи период прибегавао у мирнодопским околностима управо секвенцијалној стратегији. Деценијама је Техеран стрпљиво градио своју мрежу савезника и штићеника на Блиском истоку који су сви заједно чинили тзв. осовину отпора са циљем да се Израел управо спречи да изврши агресију какву је починио у јуну 2025. године (Mansour and Azizi 2025). Један домаћи аутор је прецизно детектовао сврху иранских савезника у региону, наводећи да је покрет Хезболах служио, између осталог, и за посредничко сукобљавање са Израелом, док је повремена подршка Хамасу такође имала за циљ одвраћање Израела даље од властитих граница (мисли се на границе Ирана, прим. Н.В.) (Janković 2024, 77). Други инструмент одвраћања састојао се у развоју наоружања којим би се могло макар делимично парирати Израелу, САД и другим непријатељским државама у ближем или даљем окружењу. Реч је о балистичким ракетама (програму), дроновима и мањим пловилима (Janković 2024, 75).

Када су ирански партнери/штићеници у суседству Израела били приморани на дефанзиву и онеспособљени да воде рат на оперативно-стратегијском нивоу, Ирану је, услед непоседовања нуклеарног наоружања, у суочавању са јеврејском државом преостало само ослањање на балистичке ракете (средњег домета) и беспилотне ударне летелице (дужег/дугог домета). Након почетног израелског удара 13. јуна, који је био обележен ликвидацијом

највиших војних званичника Ирана, као и истакнутих нуклеарних физичара, иранске ОС су одговориле лансирањем балистичких ракета и беспилотних летелица (камиказа) по циљевима у Израелу. Одмах треба да се напомене да је учинак иранских беспилотних летелица био минималан, односно, према израелским изворима, од укупног броја лансираних беспилотних летелица, израелске снаге су обориле преко 99% њих (само је једна стигла до циља) (ISW 2025). Њих су обарали израелски борбени авиони, хеликоптери, ПВО, израелска РМ али и јединице за противелектронску борбу (Fabian 2025). Иранске беспилотне летелице морале су да преваљују значајне раздаљине (преко 1000 km) релативно малом брзином (најпознатија таква летелица Шахед – *HESA Shahed 136*, има максималну брзину испод 200 km на час). Вишечасовни лет до циља давао је времена израелским снагама да се припреме за дејство по њима. Остале су дакле на располагању балистичке ракете, као опција за узвратни удар по Израелу.

Земље Блиског/Средњег истока су се још током Хладног рата снабделе балистичким ракетама (Сирија, Египат, Ирак, Иран, Либија, Саудијска Арабија) слабе прецизности (са великим вероватним кружним скретањем) како би психолошки утицале на могуће противнике, јер тим ракетама нису могли да се гађају значајни војни циљеви већ само градови, поглавито зарад изазивања страха због претње њиховим уништењем (Rendulić 1991). Може се рећи да је то било омиљено наоружање арапских/блискоисточних влада и диктатора. Иран је последњих деценија уложио значајне напоре да развије читаву палету балистичких ракета побољшаних (летних) карактеристика и прецизности. У нападу на Израел, употребљене су, према неким анализама/изворима следећи типови балистичких ракета: Фатах1 (*Fattah 1*), Хаџ Касем (*Haj Qasem*), Хејбар Шекан 1 и 2 (*Kheibar Shekan*), Гадр (*Ghadr*) и Емад (*Emad*). Њихов домет је различит – са ракетом Хаџ Касем може да се дејствује на раздаљини до 1300 km, док ракете из “породице” Гадр имају домет и до 1950 km, а из “породице” Емад до 1750 km (Hinz 2025). С друге стране, њихово вероватно кружно скретање (лаички речено, вероватноћа одступања погодака од центра циља по коме се дејствује) износило је између 20 и 500 метара (ISW 2025).

Израел, на први поглед, представља “идеалан” циљ за нападе у “таласима” са већим бројем балистичких ракета услед своје мале површине од око 22 хиљаде km² и велике густине насељености

(преко 10 милиона становника). Пустииња Негев се простире на око 13 хиљада km², односно на преко 50% од укупне територије Израела, а у њој живи мање од милион држављана Израела, што значи да је више од 9 милиона Израелаца концентрисано на мање од 10 хиљада km². Само у агломерацији Гуш-Дан (*Gush Dan*), која укључује и Тел Авив, на површини од око 1500 km² живи преко 4 милиона становника. Ракетни напади на Израел могу да буду врло ефикасан инструмент за уцењивање његовог руководства услед постојања знатне вероватноће да ће пројектили свакако пасти негде где ће изазвати било какву већу штету (људске губитке или материјална разарања).

Ирански напад балистичким ракетама, осим што је био изнуђен самом чињеницом израелске агресије и немогућношћу да се парира на неки други начин, представљао је типичан пример кумулативне стратегије како ју је описао адмирал Вајли. Ракетним салвама требало је у ограниченом периоду кумулативно изазвати такве људске губитке и материјалне штете који би својом величином/обимом у једном моменту приморали руководство Израела да обустави своје нападе на Иран. С обзиром да је Израел већ у двогодишњем рату са покретом Хамас у појасу Газе, који је изузетно скуп (до лета 2025. године, његови трошкови су премашили 67 милијарди америчких долара) и да је израелска јавност већ прилично (психолошки) исцрпљена због тог рата (*Eilam 2025*), иранска рачуница је садржавала реалистичне елементе. Такође се донекле показала оправданом нада иранског политичко-војног руководства, да ће са сваким даном овог рата израелски систем ПВО бити све пропуснији. Према истраживању медијске куће СНН (*CNN*), са ослонцем на израелске изворе, Иран је током дванаестодневног рата лансирао преко 500 балистичких ракета, а проценат пресретања/обарања је био око 86% (што је веома добар показатељ). Међутим, овај проценат је опадао како се рат продужавао. Прве недеље рата, свега 8% иранских ракета је “пробило” израелску ПВО, у другој половини конфликта овај проценат је удвостручен – на 16% – да би последњег дана рата, овај проценат порастао и износио чак 25% (*CNN 2025b*). Другим речима, да је рат трајао макар још толико (дванаест дана), вероватно би материјалне штете и људски губици на израелској страни били далеко већи. Остаје, међутим, питање, да ли би величина тих губитака била довољна да примора руководство

Израела на примирје/мир под релативно неповољнијим условима по јеврејску државу.

Елементи који не иду у прилог иранској стратешкој калкулацији и изабраној (силом прилика) кумулативној стратегији тичу се следећих чињеница. Поред тога што поседује један од најквалитетнијих система ПВО, Израел спада и међу земље које су финансијски, материјално и организационо највише улагале у системе обавештавања и алармирања, као и у цивилну заштиту, медицинско збрињавање и санирање штете на објектима. Краће речено, израелска држава и друштво су тако устројени, да буду врло отпорни управо на овакав тип претњи – масовне ракетне нападе. У Израелу постоји преко милион склоништа, а сви грађани задужују гас маске и обучени су за поступање у ванредним ситуацијама (Talbot 2023).

Иран је у рат ушао са арсеналом од око две хиљаде балистичких ракета (Hinz 2025; Eilam 2025). Значајан број тих ракета и њихових лансера је уништен у првим (а и доцнијим) израелским ваздушним нападима. Наношење “неприхватљиве” штете по Израел са његовом изузетно софистицираном ПВО (којој су обилато помагали елементи америчких ОС који су стационирани на Блиском истоку) подразумевало би свакодневне виšekратне ракетне ударе са двоцифреним бројем пројектила у дужем временском периоду (барем у трајању од неколико седмица) како би се израелска одбрана исцрпела до крајњих граница, и касније нанели неприхватљиви људски/материјални губици. Такав приступ, међутим, захтева знатно веће количине ракета у складиштима (резерви) или такве производне капацитете који могу да новом продукцијом надоместе расход односно употребу постојећих пројектила. Међутим, иранске продукционе могућности, према одређеним америчким изворима/проценама износе око 50 ракета месечно (Hinz 2025), што је изразито недовољно за горе описану хипотетичку (а делотворну) употребу балистичких ракета против Израела.

У току дванаестодневног рата, на израелској страни, живот је изгубило 28 људи док је рањено 3238 особа (од чега 2933 лица лакше). Више од девет хиљада људи је измештено из њихових домова услед оштећења због иранских напада. Регистрован је 31 удар балистичком ракетом у насељеним подручјима или по позицијама где је одређена инфраструктура. Од значајнијих цивилних објеката, погођена је електрична централа у јужном Израелу, рафинерија

нафте у Хаифи и универзитет у централном Израелу. Више десетина других балистичких ракета је пало по подручјима која су ненасељена или без значајнијих војних/цивилних објеката (Fabian 2025). Прве прелиминарне процене материјалне штете коју је Израел претрпео услед иранских удара говоре о износу од 1,5 милијарди америчких долара (Eilam 2025). Очигледно да овакве штете и жртве, иако незанемарљиве, нису својом укупном величином биле довољне како би исход овог рата “преломиле” у иранску корист. Израелски стручњак за стратегијска питања Ехуд Ејлам (*Ehud Eilam*) убедљиво је у једном чланку за познати британски институт и његов часопис за војна питања РУСИ (*RUSI – Royal United Services Institute*) показао да су и Израел и Иран изабрали да воде један краткотрајан рат, пре свега услед низа властитих (унутрашњих) ограничења и спутавајућих фактора (Eilam 2025). Историја сведочи, као у случају америчких кампања на Пацифику током Другог светског рата, да кумулативна стратегија има ефекта, односно постиже жељене резултате ако може да се примењује на један дужи рок и ако страна која јој прибегава има довољно ресурса/инструмената за њену реализацију.

Поред тога што Иран није имао довољно ресурса (балистичких ракета и наоружања друге врсте), може да се констатује, да не би имао ни довољно времена за плодносно дејствовање по обрасцу кумулативне стратегије, чак и да је његов ракетни арсенал био већи, односно попуњенији. Свако продужавање сукоба са његове стране тешко да би наишло на одобравање, чак и од оних држава које су благонаклоне према њему, али које су му у овом рату, попут Руске Федерације или НР Кине, пружиле само декларативну (вербалну) подршку, скоро потпуно одсуствујући са дипломатске/политичке (о војној да се и не говори) сцене (Roll 2025). У ствари, за Пекинг, на пример, “брзо” окончање рата представљало је олакшање које га је лишило дубљег уплитања у тај конфликт (Aboudouh 2025). Тако се стиче утисак, да је Иран, у постојећим околностима (тактичка и оперативна извршност Израела, скоро па безусловна подршка Вашингтона Тел Авиву, дефанзиван став његових партнера/испостава, попут Хамаса и Хезболаха, и упадљива уздржаност Руске Федерације и Кине), са ракетним арсеналом који је поседовао, пружио оптималан узвратни одговор.

ЗАКЉУЧАК

Дванаестодневни јунски рат између Израела и Ирана је занимљив за анализу и изучавање из више истраживачких ракурса. Њега одликују иновативни поступци и решења, како на тактичко-оперативном, тако и на стратегијско-политичком нивоу (посебно или скоро у потпуности на израелској страни). Када се истраживачки напор усмери искључиво на стратегијску раван, уз помоћ већ познатих и етаблираних парадигми и модела, и са ослоном на опсервацију испољених дејстава обе стране, може да се доспе до увида који разоткривају, макар делимично, планове, припреме и начине размишљања/акције сукобљених актера. У том смислу, за аутора овог рада посебно је био инспиративан модел америчког адмирала Џозефа Вајлија, који је извео поделу војне стратегије на секвенцијалну и кумулативну.

Користећи напад на своје војне и цивилне циљеве 07.10.2023. године као повод за акцију, Израел је током протекле године веома ослабио и учинио знатно мање релевантним два непосредна непријатељска покрета – Хамас и Хезболах. Годинама војно подривајући режим породице Асад у Дамаску, Тел Авив је дочекао и његов пад, иако није непосредно учествовао у свргавању које су режирале и спровеле различите исламистичке сунитске формације, понајвише под утицајем/покровитељством Анкаре. “Ломљење” иранских политичко-војних испостава трасирало је пут и обезбедило услове за извођење стратегијског удара на главног израелског непријатеља – Иран. У овим догађајима из претходних година приметна је извесна поступност, сврсисходан редослед поступака, акциони низ који је бременил властитом унутрашњом логиком и моделован у складу са општим израелским политичким и војним циљевима. То је она врста стратегије коју је Вајли именовано као секвенцијалну.

С друге стране, Иран, нападнут 13. јуна 2025. године посредством ефикасне комбинације обавештајно-диверзантских и ваздушних операција/удара, и са политичко-војним “филијалама” и партнерима који су или силно пострадали (Хезболах) или једноставно нестали са геополитичке сцене (Асадов режим у Сирији), могао је да узврати само ракетним ударима по Израелу, настојећи да (кумулативно) проузрокује што већу штету чија би величина у одређеном моменту приморала Тел Авив на мирољубивији став и заустављање агресије. Ова би – кумулативна – стратегија можда

и могла да буде макар делимично успешна да је Иран обезбедио унапред знатно веће залихе балистичких ракета од постојећих, и да је имао више времена на располагању, како би последице његових дејстава почеле јаче да се испољавају. Да ова стратегијска матрица може да има сврху, показало се тек (прет)последњег дана рата када је израелски систем ПВО почео да показује јасне знаке исцрпљености и када је његова пропусност почела да расте.

Овај рад, услед ограничења која се тичу дозвољеног обима и постављене (хипо)тезе, није захватио проблеме крајњег политичког домета/сврховитости ових стратегија (тек је летимично то учињено приликом опсервације поступака Техерана), нити се у њему анализирао политички аспект рата и у којој су мери зарађене стране реализовале зацртане циљеве. Такво усредсређивање изискивало би удвостручивање обима рада и зато је оно избегнуто. Сврха овог рада је више у отпочињању комплексног истраживања протеклог рата, него у давању дефинитивних одговора који се односе на његову динамику, испољена дејстава и реализацију постављених стратегијских и политичких циљева.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Aboudouh, Ahmed. 2025. "The Israel–Iran ceasefire is a relief for China. But the war exposed Beijing’s lack of leverage." *Chatam House*. 30 June. Preuzeto: 14.10.2025. <https://www.chathamhouse.org/2025/06/israel-iran-ceasefire-relief-china-war-exposed-beijings-lack-leverage>.
- Al-Khalidi, Suleiman, Maya Gebeily, and Khalil Ashawi. 2025. "Exclusive: Syria’s Sharaa to discuss defense pact with Turkey’s Erdogan, sources say." *Reuters*. Preuzeto: 16.10.2025. <https://www.reuters.com/world/middle-east/syrias-sharaa-discuss-defense-pact-with-turkeys-erdogan-sources-say-2025-02-04/>.
- CNN. 2025a. "Israel’s unprecedented attack shows Iran has become a 'playground' for the Mossad." Preuzeto: 12.10.2025. <https://edition.cnn.com/2025/06/13/middleeast/israel-attack-iran-mossad-analysis-latam-intl>.
- CNN. 2025b. "US used about a quarter of its high-end missile interceptors in Israel-Iran war, exposing supply gap." Preuzeto: 12.10.2025. <https://edition.cnn.com/2025/07/28/middleeast/us-thaad-missile-interceptor-shortage-intl-invs>.
- Cohen, Eliot A. 2024. "Israel’s Strategic Win." *The Atlantic*. Preuzeto: 16.10.2025. <https://www.theatlantic.com/international/archive/2024/09/israels-strategic-win/679918/>.

- Collins, John. 1973. *Grand Strategy: Principles and Practices*. Annapolis: Naval Institute Press.
- Eilam, Ehud. 2025. "Why Israel and Iran had Decided to Avoid a Long War." *RUSI*. Preuzeto: 12.10.2025. <https://www.rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/why-israel-and-iran-had-decided-avoid-long-war>.
- Fabian, Emanuel. 2024a. "In historic campaign across Syria, IDF says it destroyed 80% of Assad regime's military." *Times of Israel*. Preuzeto: 16.10.2025. <https://www.timesofisrael.com/idf-says-it-has-stuck-over-320-targets-in-syria-taking-out-70-of-army-capabilities/>.
- Fabian, Emanuel. 2024b. "IDF sees chance for strikes on Iran nuke sites after knocking out Syria air defenses." *Times of Israel*. Preuzeto: 16.10.2025. <https://www.timesofisrael.com/iaf-says-preparing-for-strikes-on-iran-nuke-sites-after-knocking-out-syrias-air-defenses/>.
- Fabian, Emanuel. 2025. "The Israel-Iran war by the numbers, after 12 days of fighting." *Times of Israel*. Preuzeto: 12.10.2025. <https://www.timesofisrael.com/the-israel-iran-war-by-the-numbers-after-12-days-of-fighting/>.
- FM 100-20/AFP 3-20. 1990. *Military Operations in Low Intensity Conflict*. Washington: Departments of the Army and the Air Force.
- Goller, Howard, and Jonathan Landay. 2025. "Israel killed 30 Iranian security chiefs and 11 nuclear scientists, Israeli official says." *Reuters*. Preuzeto: 13.10.2025. <https://www.reuters.com/business/aerospace-defense/israel-killed-30-iranian-security-chiefs-11-nuclear-scientists-israeli-official-2025-06-27/>.
- Hinz, Fabian. 2025. "Israel's attack and the limits of Iran's missile strategy." *International Institute for Strategic Studies*. Preuzeto: 14.10.2025. <https://www.iiss.org/online-analysis/online-analysis/2025/06/israels-attack-and-the-limits-of-irans-missile-strategy/>.
- Hunter, Shireen. 2023. "What Drives Israel-Iran Hostility? How Might it be Resolved?" *Stimson*. Preuzeto: 16.10.2025. <https://www.stimson.org/2023/what-drives-israel-iran-hostility-how-might-it-be-resolved/>.
- ISW. 2025. "Iran Update Special Report, June 24, Evening Edition." *Institute for the Study of War*. Preuzeto: 01.09.2025. <https://understandingwar.org/research/middle-east/iran-update-special-report-june-24-2025-evening-edition/>.
- Janković, Slobodan. 2024. "Prošireno odvracanje: Pogled iz Irana." *Nacionalni interes* 20 (49): 71–89. doi: 10.5937/nint49-53859.
- Jerusalem Post*. 2024. "Probe reveals 6,000 Gazans infiltrated Israel during October 7 massacre – report." Preuzeto: 11.10.2025 <https://www.jpost.com/israel-hamas-war/article-817176>.

- Jevtić, Miroljub. 2001. *Savremeni džihad kao rat*. Beograd: IKP Nikola Pašić.
- Mansour, Renad, and Hamidreza Azizi. 2025. "The Silent Frontlines: Why the "Axis of Resistance" Stayed Quiet in the Iran-Israel War." *Clingendael*. Preuzeto: 11.10.2025. <https://www.clingendael.org/publication/silent-frontlines-why-axis-resistance-stayed-quiet-iran-israel-war>.
- Michael, Kobi, Udi Dekel, Ofer Guterman, Yohanan Tzoreff, Meir Kraus, Anat Kurz, Ofir Winter, Tammy Caner. 2025. "Escaping the Deadlock — An Alternative Strategy for Ending the War in the Gaza Strip." *INSS Insight*. <https://www.inss.org.il/publication/strategy-gaza/>.
- Mizrahi, Orna, and Moran Levanoni. 2025. "After the Israel–Iran War: Hezbollah's Decline and Israel's Opportunity." *The Institute for National Security Studies*. Preuzeto: 11.10.2025 <https://www.inss.org.il/publication/hezbollah-after-war/>.
- Mounier, Jean-Luc. 2024. " Hamas terrorist attacks on October 7: The deadliest day in Israel's history." *France24*. Preuzeto: 11.10.2025. <https://www.france24.com/en/middle-east/20241007-hamas-terrorist-attacks-7-october-deadliest-day-israel-history-anniversary>.
- Ortal, Ertal. 2025. "Operation Rising Lion: A Military Perspective." In: *The Israel–Iran War: Israel's New Strategic Opening*. eds. Shay Shabtai and Eitan Shamir 14–19. <https://besacenter.org/wp-content/uploads/2025/90902/index.html>.
- Panarin, Aleksandr. 2004. *Strategičeskaja nestabil'nost' v XXI veke*. Moskva: Эksmo, Algoritm.
- Rendulić, Zlatko. 1991. „Uloga raketa Scud u ratu u Zalivu." *Vojno delo* 43 (4/5): 371–382.
- Roll, Jonathan. 2025. "Where are China and Russia in the Israel-Iran conflict?" Preuzeto: 14.10. 2025. <https://theloop.ecpr.eu/where-are-china-and-russia-in-the-israel-iran-conflict/>.
- Talbot, Brent. 2023. "Israel's Begin Doctrine: Preventive Strike Tradition and Iran's Nuclear Pursuits." *Aether: A Journal of Strategic Airpower & Spacepower* 2 (4): 1–14.
- The Times of Israel*. 2024. "IDF: Some 1,600 strikes launched the past day against Hezbollah targets in Lebanon." Preuzeto: 14.10.2025. https://www.timesofisrael.com/liveblog_entry/idf-some-1600-strikes-launched-the-past-day-against-hezbollah-targets-in-lebanon/.
- Wylie, Joseph Caldwell. 1989. *Military Strategy: A General Theory of Power Control*. Annapolis: Naval Institute Press.

*Nebojša Vuković**

Institute for International Politics and Economy, Belgrade

TWELVE-DAY WAR FROM POINT OF VIEW OF STRATEGY

Resume

The short-lived war between Israel and Iran in June 2025 was the culmination of decades of conflict between two states in the Middle East region. This war is multiple inspirable for research from different sciences or disciplines (military strategy, geopolitics, geostrategy, polemology, study of international relations, etc.) and can be analysed and viewed from a variety of conceptual and methodological angles. A deeper (scientific) understanding of this war requires not only its description and listing of the relevant events in it, but also its interpretation and explanation on the basis of already established and verified scientific paradigms. In this work, the Israeli-Iranian war will be investigated with the help of a significant paradigm from a (military) strategy. It is about the concept of two types of strategy -- sequential and cumulative -- by US Admiral Joseph Wylie. The results that have come about are as follows -- the Israeli armed forces and the state of Israel itself have resorted to a sequential, and Iran and its armed forces to a cumulative strategy. Israel has gradually neutralized or degraded Iran's partners and allies in order to have a "free hand" for the ultimate operation -- the attack on Iran. On the other hand, Iran resorted to missile attacks in response to Israeli aggression whose effects should have had a cumulative effect on Tel Aviv's position.

Keywords: twelve-day war, Israel, Iran, sequential strategy, cumulative strategy.

* Email address: nebojsa@diplomacy.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-9692-9062.

** The article was created within the framework of the scientific research project "Serbia and Challenges in International Relations 2025", funded by the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia, and implemented by the Institute for International Politics and Economy during 2025.

*** Овај рад је примљен 24. октобра 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 19. новембра 2025. године.

*Александар Ђекић***
Независни истраживач

ОФАНЗИВНИ РЕАЛИЗАМ И МИНИЛАТЕРАЛИЗАМ НА БАЛКАНУ

Сажетак

Рад анализира појаву нових минилатералних одбрамбених аранжмана на Балкану, са посебним освртом на тиранску и загребачку декларацију из 2025. године. Иако су формално усклађене са евроатлантским документима и реториком, ове иницијативе у суштини представљају реакцију мањих држава на перципирану промену равнотеже моћи у региону и раст утицаја Србије и њених партнера. Теоријски оквир рада заснован је на офанзивном реализму који, у поређењу са либералним институционализмом, пружа убедљивије објашњење зашто државе траже ужа, флексибилнија и бржа безбедносна решења. Емпиријска анализа показује да су тиранска и загребачка декларација функционални инструменти балансирања унутар постојећих савеза, док српска стратегија контрабалансирања представља симетричан одговор на нову структуру претњи. Рад закључује да институције не укидају логику страха и самопомоћи, већ да је минилатерализам постао механизам очувања утицаја и маневарског простора држава у условима анархије и неизвесности међународног система.

Кључне речи: офанзивни реализам, минилатерализам, балканска безбедност, Србија, НАТО.

* Имејл адреса: aleksandar.djekic96@gmail.com, ORCID: 0009-0003-4137-309X.

УВОД

Балкан је дуго представљао простор укрштања интереса великих сила и међусобног надметања регионалних држава. Иако су институционални оквири НАТО-а и Европске уније (ЕУ) створили привид стабилности, регион остаје подложен новим безбедносним дилемама. Последње иницијативе, као што су тиранска и загребачка декларација из 2025. године, показују да формална интеграција у евроатлантске структуре није елиминисала страх од промене односа снага. Управо у том раскораку између институционалних гаранција и стварних безбедносних перцепција настаје нови феномен минилатерализма на Балкану.

Према офанзивном реализму, анархично окружење остаје трајна константа међународних односа. Чак и мале државе делују рационално настојећи да повећају сопствену безбедност, што често доводи до спирале неповерења (Mearsheimer 2014, 29–33, 53–54). Уместо ослањања на колективне механизме, државе региона формирају мање, флексибилне коалиције које омогућавају брже одлучивање и прецизније сигнале ка спољним актерима (Heiduk and Wilkins 2024, 812). Тако се потврђује теза да институције могу ублажити, али не и укинути безбедносну дилему.

Тиранска и загребачка декларација представљају прве савремене примере таквих минилатералних одбрамбених споразума у југоисточној Европи. Иако формално усмерене ка продубљивању сарадње унутар НАТО-а и ЕУ, у стварности одражавају страх од растуће војне моћи и утицаја Србије и њених партнера, Мађарске, Русије и Кине. Садржај ових докумената и изјаве њихових потписница указују да циљ није институционална иновација, већ политички сигнал регионалног уравнотежења. Минилатерализам тако постаје инструмент „локалног балансирања” унутар постојећих савезничких структура. Офанзивни реализам пружа аналитички оквир за разумевање овог процеса, јер полази од претпоставке да државе не могу поуздано знати намере других и зато настоје да повећају сопствену моћ (Mearsheimer 2014, 29–54). Насупрот томе, либерални институционализам, који наглашава норме, транспарентност и међузависност, не може у потпуности објаснити појаву нових формата сарадње управо тамо где институције већ постоје. Балкан тако постаје полигон за тестирање ограничења

институционалних теорија и потврду трајности реалистичке логике у међународним односима.

Ова динамика илуструје три шира закључка о регионалној безбедности на Балкану. Прво, институције нису елиминисале логику политике моћи. НАТО и ЕУ могу да представљају доминантне оквире, али не уклањају неизвесност у вези са колективним деловањем (Zweers, de Ryck, and Šliogerytė 2025, 46–49). Друго, минилатерализам постаје све значајнији инструмент за мале државе. Суочене са непосредним претњама, државе нису спремне да се ослане искључиво на глобалне институције и уместо тога се окрећу флексибилним коалицијама које могу брже деловати и јасније слати сигнале (Heiduk and Wilkins 2024, 812). Треће, приступ заснован на теорији реализма у понашању у балансирању опстаје чак и међу малим државама региона. Као што велике силе у Мершимајеровом моделу настоје да максимизирају релативну моћ, тако и мале државе траже начин да се осигурају од својих суседа (Mearsheimer 2014, 29–33).

Структура рада осликава ове аналитичке приоритете. У другом делу развија се теоријски оквир, упоређујући офанзивни реализам са либералним институционализмом и показујући зашто потоњи није у стању да на прави начин објасни тиранску и загребачку декларацију. Трећи део даје детаљне студије случаја ове две декларације како би реконструисао њихов садржај и значај. Четврти део анализира стратегију Србије у контрабалансирању, показујући како партнерства са Мађарском, Русијом и Кином функционишу као асиметрични одговори на перципирано окружење. Закључак разматра шире стратешке импликације ових процеса, као и утицај на регионалну равнотежу моћи.

ОФАНЗИВНИ РЕАЛИЗАМ И АЛТЕРНАТИВНИ ПРИСТУП

Разумевање настанка минилатералних аранжмана у 2025. години захтева повратак основним претпоставкама реалистичке мисли, посебно офанзивног реализма. Полазна тачка је анархична структура међународног система, то јесте нема врховног арбитра који гарантује безбедност, па државе, тражећи опстанак, не могу поуздано знати намере других. Из те неизвесности произлази логика повећавања моћи. Не зато што је експанзија природна склоност, већ

зато што је то рационалан одговор на структуру у којој сигурност није гарантована (Mearsheimer 2014, 29–54).

Балкан је погодно тло за испитивање ове логике. Иако је густо институционализован кроз НАТО и ЕУ, историјска наслеђа и етнополитички ривалитети одржавају висок ниво несигурности. Чак и међу савезницима остаје сумња у туђе обавезе у „критичном тренутку”. У таквом амбијенту државе теже самопомоћи и комбинују унутрашње и спољно уравнотежење, односно убрзавају набавке наоружања и војне опреме, јачају интероперабилност и траже ближе формате координације у односу на споре и политички раздвојене организације. Минилатерализам је инструмент који омогућава да се страх претвори у политику без напуштања институција (Heiduk and Wilkins 2024, 812). Чињеница да су ови пактови настали иако су Албанија, Хрватска и Словенија већ чланице НАТО-а показује да је несигурност константа у условима анархије (Mearsheimer 2014, 29–31). Институције не могу елиминисати безбедносну дилему, која подразумева да мере једне државе за повећање сопствене безбедности смањују безбедност других (Jervis 1978, 169–170). Без обзира на који начин Србија аргументовала своју војну модернизацију, та модернизација производи страх код суседа. Њихов одговор је формирање минилатералних савеза и улагање у заједничке капацитете, што онда Београд види као окруживање. Спирала акције и реакције наставља се, као управо она динамика коју офанзивни реализам предвиђа (Mearsheimer 2014, 53–54).

Офанзивни реализам нуди двоструко објашњење. На мотивационом нивоу, раст способности једног актера, било кроз набавке, партнерства или демонстрацију силе, изазива код других превентивну акцију. На консеквенционалном нивоу, одговори нису симетрични. Државе бирају решења која дају највише контроле у најкраћем року и са најмањим политичким трошком. У пракси то значи преференцију за ограничене, функционалне споразуме уместо дуготрајних процедура у ширим институцијама. Такви пактови постају брзи канали сигнализације ривалу, али и сопственој јавности и савезницима (Lambert-Deslandes 2022, 175–206).

Потребно је разликовати равнотежу моћи од равнотеже претње. Државе не реагују само на капацитете, већ на перципирану опасност која зависи од способности, географске блискости, офанзивних намера и историје односа (Walt 1987, 17–22). Управо то објашњава зашто се минилатерализам појављује када један актер,

попут Србије, оствари напредак у способности или прибави спољне полуге утицаја. Када институције не могу брзо и обавезујуће реаговати, суседи траже уже формате. Тако се укрштају реалистичка и институционална перспектива.

Реализам није једина теоријска призма кроз коју се могу посматрати ови догађаји. Доминантна алтернатива, нарочито у европским политичким круговима, јесте либерални институционализам. Роберт Кеохејн и други су тврдили да институције смањују неизвесност, олакшавају сарадњу и омогућавају државама да остваре апсолутне добитке чак и у свету анархије који влада у међународним односима (Keohane 1984, 85–109). НАТО је, у овом погледу, суштинска безбедносна институција. Приступањем чланица у систем колективне одбране, он одвраћа агресију и пружа савезницима осећај сигурности (NATO 1949, art. 5). ЕУ се такође схвата као фактор стабилности који државе укључује у систем норми и механизма сарадње (Keohane and Nye 2012, 254–258). Уколико би теорија либералног институционализма била у праву, државе Балкана би требало да буду задовољне овим оквирима. Чланство у НАТО-у би требало да обезбеди довољан фактор одвраћања Србије, а интеграција у ЕУ би требало да елиминише подстицаје за стварање искључивих војних блокова. Институције снижавају трошкове трансакција и унапређују транспарентност (Keohane 1984, 85–109), али не елиминишу безбедносну дилему. Када је процена ризика висока, државе више верују контроли него процедури. Уместо да уклоне дилему, институције је модерирају, а кључне одлуке о балансирању прелазе у ужи формат.

Минилатерализам зато није антиинституционалан, већ функционалан наставак институционалне архитектуре, адаптација у условима када је време кључни ресурс. Актери који су већ у НАТО-у или му стреме, траже паралелне канале безбедносне координације. То не противречи чланству, већ одражава специфичне проблеме. Брза набавка оруђа, вежбе, индустријска координација, све то је лакше решавати у уском кругу партнера. Сигнали тако добијају двоструку функцију. Према ривалу повећавају цену ревизионизма, а савезницима показују спремност да локални актери преузму већи део терета. Зато у литератури минилатерализам све чешће фигурише као „архитектура спремности” у сенци великих институција (Heiduk and Wilkins 2024, 812).

Важно је нагласити да офанзивни реализам не своди све на силу. Он полази од рационалног избора инструмената који максимизују позицију државе у датом окружењу (Mearsheimer 2014, 29–33). Ако је велики савез спор или консензус неизвестан, државе прелазе на ограничене коалиције. Тиранска и загребачка декларација зато нису изузетак, већ предвидљив исход. Једни актери бележе раст и ослањају се на спољне партнере, други се организују да умање ризик (Lambert-Deslandes 2022, 175–206; Heiduk and Wilkins 2024, 812). Њихова необавезујућа природа није слабост већ услов флексибилности.

Супротно томе, либерални институционализам често полази од претпоставке да транспарентност и норме смањују сумње (Keohane 1984, 243–247). Када је расподела моћи у кретању, информација не уклања страх, она га чини очигледнијим. У том оквиру, тврдња да институције укидају дилему делује преоптимистично. Оне регулишу понашање, али не мењају логику самопомоћи у анархији. Зато је минилатерализам дериват институционализма, не супарник, већ коректив и појачивач. Мале државе нису само објекти, већ субјекти који кроз минилатерализам стварају привремене еквилибријуме, довољно чврсте да одврате ризик, а довољно флексибилне да не заробе националну политику у круте аранжмане. То је у складу са опажањем да модуларне коалиције представљају одговор на свет у којем се претње мењају брже него што институције могу да се прилагоде (Heiduk and Wilkins 2024, 812). Важно је нагласити да ове савезе не би требало гледати из угла припрема за непосредни рат са Србијом. Они представљају позиционирања унутар регионалног баланса сила (Waltz 1979, 123–128). Србија се наоружава и негује односе са ванрегионалним партнерима, нарочито Мађарском, док политичку подршку добија и из Русије и из Кине. То ствара мрежу утицаја која наводи на опрезност њене суседе. Земље потписнице ових декларација својим одговором се не припремају за агресију, већ за спречавање Србије да свој растући утицај не претвори у доминанту позицију унутар региона. Њихов циљ је да ограниче утицај, сигнализирају решеност за одвраћање и очувају сопствени маневарски простор (Jervis 2017, 58–62).

Када се повежу реализам, перцепција претње и институционална ограничења, добија се кохерентан оквир који објашњава појаву два паралелна аранжмана 2025. године. Либерални институционализам објашњава форму и језик сарадње,

али офанзивни реализам открива садржину и покретаче. Балкан тако постаје лабораторија у којој државе траже више полуга контроле, макар и у сенци великих институција.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА: ДЕКЛАРАЦИЈЕ ИЗ ТИРАНЕ И ЗАГРЕБА

Две декларације из 2025. године, прва потписана у Тирани у марту и друга у Загребу у септембру, представљају најјаснији израз балансирања у региону. Формално компатибилне са НАТО и ЕУ реториком, али суштински усмерене на брзу координацију и индустријско повезивање. Ове иницијативе су временски и политички повезане. Прво је уследила трилатерална платформа Албаније, Хрватске и Косова¹ у Тирани, затим билатерално хоризонтално проширење Хрватске и Словеније у Загребу. Тако постављена секвенца није пука случајност календара, већ одраз потребе да се кроз мање, оперативне формате постигне оно што крупне институције често не успевају да испоруче у року у којем регион процењује да је нужно.

1.1. Декларација из Тиране

Дана 18. марта 2025. године Албанија, Хрватска и Косово потписале су у Тирани Заједничку декларацију о сарадњи у области одбране. Документ предвиђа координацију способности и индустрије, подизање интероперабилности кроз заједничке вежбе и обуке, сарадњу против хибридних претњи и политичку подршку евроатлантским интеграцијама (Albania, Croatia, and Kosova 2025). Референцама на акте НАТО-а и ЕУ пакт се представља као комплементаран структурама и инструмент подршке евроатлантским тежњама Косова.

Декларација је закључена изричито наглашавајући да није правно обавезујућа. То потписницама доноси флексибилност и избегава трошкове ратификације, као и могућу колизију са обавезама унутар НАТО-а (НАТО 1949, art. 8). Као инструмент, она

¹ Употреба термина „Косово” у овом раду не подразумева признавање његове независности. Он се користи искључиво као конвенционална ознака у сврхе политичке и академске анализе, у складу са званичним ставом Републике Србије и Резолуцијом 1244 (1999) Савета безбедности Уједињених нација.

служи сигнализирању намера без правних компликација и формира бирократску инфраструктуру која касније олакшава формалније аранжмане (Keohane 1984, 88–89; Mearsheimer 2014, 25–27). Логика декларације је оперативна, заједничке набавке користе економију обима, снижавају цене и скраћују рокове. Везивање првих већих послова за амерички ланац снабдевања геостратешки усидрава тријаду. Архитектура је отворена за прикључење других актера. За Албанију и Косово кључни добици су убрзана модернизација, стандарди и краћи рокови, уз посредно приближавање НАТО праксама. Хрватска шири тржиште наменске индустрије и подиже интероперабилност. Вежбе и размене делују као мултипликатор способности и постепено усклађују доктрине и процедуре.

Београд је декларацију оценио као акт усмерен против Србије (Balkan Insight 2025). Као правни ослонац помиње се Споразум о субрегионалној контроли наоружања (Dayton Agreement 1995, Annex 1-B, art. IV). Ипак, ова декларација те оквира не мења. Албанија и Косово нису стране потписнице тог споразума, а повреда би постојала само ако би Хрватска прекорачила ограничења или процедуре. Без доказа, примедба се своди на политичку оцену „духа” споразума, без правних последица (Djokić 2025).

Посебна тежина декларације лежи у имплицитном „кишобрану” за Косово. КФОР има одвраћајући ефекат, али не гарантује стабилност. Повезивањем са чланицама НАТО-а, Албанијом и Хрватском, Косово стиче индиректну заштиту. Члан 5 не би био активиран ако би те државе једнострано реаговале, али би политички трошак за Србију при потенцијалној ескалацији порастао, јер би у игру могли бити увучени савезници (Waltz 1979, 163–170). Укратко, правно скромна, али стратешки релевантна. Тиранска декларација институционализује набавке, интероперабилност, хибридно одбрану, отвара врата проширењу.

1.2. Декларација из Загреба

Други велики догађај одиграо се 5. септембра 2025. године, када су Хрватска и Словенија потписале у Загребу Заједничку декларацију о сарадњи. Саопштења хрватског Министарства одбране прецизирала су обим документа којим се оснажује војно-техничка сарадња и сарадња одбрамбене индустрије. Хрватски министар одбране оценио је овај корак као „ново поглавље” у

билатералним односима, док је словеначки министар нагласио да безбедносна ситуација на југоистоку Европе представља заједнички интерес (MORN 2025).

За разлику од трилатерале у Тирани, пуни текст загребачке декларације није објављен. Јавне објаве је представљају као заједничку декларацију два министарства, а не као ратификовани међудржавни уговор. У одсуству текста, она се мора третирати као политички инструмент, без категоричних тврдњи о њеној правној обавезности. Иако је уследила шест месеци након тиранске декларације и покрила сличне области, хрватска саопштења нису је представила као формално проширење тог оквира, већ као документ конзистентан са обавезама унутар НАТО-а и ЕУ (MORN 2025).

Словенија има неколико подстицаја, са позиције својих интереса, како би се укључила у дешавања на Балкану. Прво, безбедносни интереси. Словеначка војска већ деценијама учествује у мисијама на Западном Балкану, са контингентима у КФОР-у на Косову и у мисији ЕУФОР-а Алтеа у БиХ. Друго, економски и политички интереси. Словеначке инвестиције у региону су значајне и концентрисане, при чему је Хрватска водећа дестинација, а низ стратешких докумената спољне политике дефинише Западни Балкан као приоритетну сферу ангажмана (Slovenia, Ministry of Foreign and European Affairs 2024, 9–11). Стога је структурисано одбрамбено партнерство са Загребом природан продужетак словеначког присуства у региону.

Аналитички посматрано, реч је о документу који формално остаје у оквиру политичке декларације, али чији садржај служи повећању способности и сигнализирања. Као и у случају Тиране, институционалистички речник пратиле су мере које имају директне импликације за капацитете, реторика о европским вредностима и нормама служи широј јавност, док практични садржај има за циљ да повећа сарадњу и утицај у региону који је вођен логиком реализма.

СРПСКА СТРАТЕГИЈА КОНТРАБАЛАНСИРАЊА

Појава тиранске и загребачке декларације 2025. године, у Београду је прочитана као сигнал окруживања, не само дипломатски ударац, већ и најава новог нивоа координације међу суседима који су већ укључени у НАТО и ЕУ оквир. У таквој перцепцији, логика одговора постаје предвидљива, ако се суседи скупљају у уже,

оперативне аранжмане, Србија тражи асиметрични контрабаланс који јој враћа маневарски простор.

Први смер је Мађарска. Усклађивање са Будимпештом илуструје класичан реалистички потез, када осете окружење неповољних коалиција, државе траже пукотине у табору противника и експлоатишу их (Mearsheimer 2013, 384–386). Политика Виктора Орбана обезбеђује Београду простор унутар НАТО и ЕУ који може да утиче на институционални консензус о питањима важним за Србију. Будимпешта је, практично, слаб спој у потенцијално монолитној западној линији, па се тиме смањује ризик да се српска позиција изолује без противтежног гласа изнутра. Ово показује да и у густо институционализованом окружењу, селективна билатерална усклађивања остају инструмент моћи.

Осим Мађарске, српска стратегија контрабалансирања почивала је у великој мери на њеним везама са Русијом. Историјски гледано, Москва се стављала у улогу заштитника Београда (Kissinger 1994, 92). Стално место Русије у Савету безбедности УН омогућава јој да блокира признање Косова, што Србија види као незаменљиву функцију. Истовремено, Москва пружа дипломатско покриће за српске позиције у међународним форумима, доприносећи београдској реторици о суверенитету и немешању. Међутим, подршка Русије није само реторичка. Српске оружане снаге користе значајне залихе руске опреме. Чак и након што су западне санкције ограничиле глобални домет Москве након 2022. године, Русија је наставила да пружа политичку и симболичку подршку Србији (Antić 2025).

Трећи смер је Кина. За разлику од Русије, која пружа пре свега политичко и реторичко покровитељство, Пекинг испоручује напредне капацитете и обуку. Набавка ПВО система ФК-3, проширена куповина технике и система за надзор, као и учешће у заједничкој вежби „Чувари мира 2025” у Хебеју, све су то потези који убрзавају модернизацију и сигнализирају диверсификоване изворе снабдевања (Tiwarī 2025). Још важније, део кинеских понуда долази са мање политичке условљености, што је за владу осетљиву на суверенитет и неповерљиву према спољном мешању значајан бенефит. Овај канал не само да попуњава капацитете, већ уграђује Србију у однос снабдевања са растућом великом силом која све више пројектује утицај изван непосредног окружења.

Уколико се ови токови погледају заједно, добија се асиметричан, али функционалан портфолио: Мађарска обезбеђује „институционални улаз” у НАТО и ЕУ који може да усложни консензус, Русија пружа дипломатски штит, а Кина испоручује техничко-оперативне капацитете и обуку. Нити један канал сам по себи не одговара тежини нових минилатералних блокова, али заједно подижу цену сваком покушају маргинализације Србије и шире њен маневарски простор. То је управо дефиниција контрабаланса у условима структурне несигурности. Краткорочно, оваква архитектура даје три ефекта. Прво, сигнал спољним актерима да Србија није изолована, већ повезана са партнерима који могу блокирати, ублажити или одложити мере усмерене против ње. Друго, наратив за унутрашњу политику којим држава демонстрира да поседује алтернативе западним добављачима и да може да убрза опремање без политичких условљавања, што повећава кредибилитет власти у очима домаће јавности. Треће, померање преговарачке позиције, Будимпешта унутар НАТО и ЕУ, Москва у СБ УН, а Пекинг у технолошком и финансијском домену, заједно стварају мрежу полуга која компликује једностране притиске. Ипак, постоје лимити. Руски канал је снажан у симболици и институционалном вету, али ограничен у материјалној помоћи услед глобалног контекста након 2022. године. Мађарски канал зависи од унутрашње политике ЕУ и способности Будимпеште да издржи притиске. Кинески канал носи стратешке репутационе ризике и потенцијалне санкционе импликације у појединим сегментима технологије. Зато се тежи диверсификацији и одржавању неформалне флексибилности, да би се минимизирала изложеност, а задржала оперативна корист.

Сумирано, српски одговор није конструисање контра-блока, већ склапање функционалне мреже. Мађарска као унутрашњи клин у западном консензусу, Русија као спољни дипломатски штит, и Кина као извор капацитета и технологије. У збиру, та мрежа не укида утицај нових минилатералних аранжмана суседа, али подешава равнотежу тако да било која одлука против Београда носи већи трошак и више неизвесности. Управо то је смисао контрабалансирања једне средње или мање државе у окружењу које је истовремено институционализовано и компетитивно.

ЗАКЉУЧАК

Полазиште овог рада било је једноставно питање: ако су НАТО и ЕУ већ обезбедили оквире колективне одбране, зашто су 2025. настали нови минилатерални савези? Одговор који пружа офанзивни реализам је да анархија, неизвесност и рационална брига за опстанак подстичу државе да траже ужа, ефикаснија и боље контролисана решења онда када шире институције делују споро или неодређено. Теоријска анализа потврђује три тезе. Прво, реализам остаје најпоузданији оквир за објашњење понашања држава у регионалној безбедности, те је логика страха и самопомоћи видљива и у густо институционализованом окружењу. Друго, улога институција је ограничена, оне обликују језик и процедуре, док материјална моћ и перцепција претње обликују стварни распоред понашања. Треће, минилатерализам функционише као оперативни канал унутар постојећих савеза, где сужени формати смањују време између процене ризика и одговора, без напуштања ширег оквира. Другим речима, тамо где постоји несигурност, институције могу уредити реторику, али моћ остаје та која уређује стварност.

Емпиријски посматрано декларације из Тиране и Загреба нису изузетак већ секвенца. Тирана је артикулисала сарадњу, интероперабилност, политичку подршку Косову уз необавезујући карактер, док се Загреб надовезао. Заједно, оне скраћују пут од процене ризика до координације ресурса и стављају нагласак на оне области у којима НАТО и ЕУ имају најоучљивије процедуралне проблеме, као што су кашњења набавке и кризно планирање. Српски одговор илуструје трагичну логику моћи. Осећај окружености подстицао је асиметричан контрабаланс кроз више нивоа. Мађарску као унутрашњи клин у западном консензусу, Русију као дипломатски штит са снагом вета и Кину која доноси брже испоручиве капацитете и обуку. Ниједан ток сам по себи не поништава ефекте суседних аранжмана, али у збиру подижу цену свему што би Србију гурало ка регионалној маргини.

Конечно, ови развоји наглашавају трагику у међународној политици. Ниједан од актера 2025. године можда не жели сукоб, али њихова понашања неминовно стварају нове линије раздвајања. Што се више Србија наоружава и ослања на Русију и Кину, тиме се више њени суседи интегришу унутар НАТО оквира. Што више Албанија, Хрватска, Словенија и Косово координишу, то Србија јаче

перципира окружење и удвостручује напоре на контрабалансирању. Сваки корак који има за циљ да повећа безбедност производи нове несигурности за другу страну. То је суштина безбедносне дилеме и разлог због којег офанзивни реализам и даље пружа најјаснију призму за разумевање балканске политике.

Сумирано, Балкан 2025. не потврђује слабост институција већ њихове границе. Када се пракса приближи тим границама, државе прибегавају компактним, функционалним аранжманима који умањују ризик сада, а не сутра. Ту, у зони између реторике и моћи, минилатерализам постаје главни инструмент управљања несигурношћу.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Albania, Croatia, and Kosova. *Joint Declaration following the Meeting between the Minister of Defence of the Republic of Albania, the Deputy Prime Minister and Minister of Defence of the Republic of Croatia, and the Minister of Defence of the Republic of Kosova*, held in Tirana, Albania, on 18 March 2025. Tirana, 18. март 2025.
- Antić, Stefan. 2025. "Is Russian 'Malign' Influence in Serbia a Myth? — The Realities of Belgrade's Engagement with Moscow." *Horizons* 29 (Winter).
- Balkan Insight*. 2025. "Serbia Angered by Defence Pact Linking Croatia, Albania and Kosovo." 20. март 2025. Приступило 3. октобра 2025. <https://balkaninsight.com/2025/03/20/serbia-angered-by-defence-pact-linking-croatia-albania-and-kosovo/>
- Dayton Agreement. 1995. *General Framework Agreement for Peace in Bosnia and Herzegovina, Annex I-B, Agreement on Regional Stabilization, Article IV*. Paris.
- Djokić, Katarina. *Subregional Arms Control and Conflict Prevention in the Western Balkans. EU Non-Proliferation and Disarmament Papers*, No. 93. Brussels: EU Non-Proliferation and Disarmament Consortium, јануар 2025.
- Heiduk, Felix, and Thomas Wilkins. 2024. "Minilateralism and Pathways to Institutional Progression: Alliance Formation or Cooperative Security Governance?" *Australian Journal of International Affairs* 78 (6): 808–827. <https://doi.org/10.1080/10357718.2024.2416566>
- Jervis, Robert. 1978. "Cooperation under the Security Dilemma." *World Politics* 30 (2): 167–214.

- Jervis, Robert. 2017. *Perception and Misperception in International Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Keohane, Robert O. 1984. *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Keohane, Robert O., and Joseph S. Nye. 2012. *Power and Interdependence*. Boston: Longman.
- Kissinger, Henry. 1994. *Diplomacy*. New York: Simon & Schuster.
- Lambert-Deslandes, Émile. 2022. "Balancing, Bandwagoning and Power Maximization: NATO Enlargement Through the Lens of Offensive Realism." *Journal of Military and Strategic Studies* 22 (1): 176–201.
- Mearsheimer, John J. 2005. "An Offensive Realist between Geopolitics and Power." *Journal of International Relations and Development* 8(4): 381–408.
- Mearsheimer, John J. 2014. *The Tragedy of Great Power Politics*. Updated ed. New York: W. W. Norton & Company.
- MORH. 2025. „Anušić: Hrvatska i Slovenija otvorile novo poglavlje odnosa.” Ministarstvo obrane Republike Hrvatske, 2025. Приступило 29. септембра 2025. <https://www.morh.hr/anusic-hrvatska-i-slovenija-otvorile-novo-poglavlje-odnosa/>
- NATO. 1949. *The North Atlantic Treaty*. Washington, DC: North Atlantic Treaty Organization.
- Slovenia Ministry of Foreign and European Affairs. 2024. *Foreign Policy Strategy of the Republic of Slovenia: Inclusion, Responsibility, Security, Solidarity, Knowledge*. Ljubljana: Ministry of Foreign and European Affairs of the Republic of Slovenia.
- Tiwari, Sakshi. 2025. "French Rafales, Chinese Missiles & Israeli Drones Shine As Serbia Flaunts Largest Spectacle of Military Power." *EurAsian Times*, 24. септембар 2025. Приступило 3. октобра 2025. <https://www.eurasiantimes.com/french-rafales-chinese-missiles-israeli-drones/>
- Walt, Stephen M. 1987. *The Origins of Alliances*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Waltz, Kenneth N. 1979. *Theory of International Politics*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Zweers, Wouter, Jérôme de Ryck, and Barbora Šliogerytė. 2025. *Security and Stability Scenarios for the Western Balkans: Are the EU, NATO and the Netherlands Prepared?* Clingendael Report. The Hague: Netherlands Institute of International Relations 'Clingendael'.

Aleksandar Đekić**Independent researcher*

OFFENSIVE REALISM AND MINILATERALISM IN THE BALKANS

Resume

This paper analyses the emergence of new minilateral defence arrangements in the Balkans, focusing on the Tirana and Zagreb Declarations of 2025. Although these initiatives are formally aligned with NATO and EU frameworks and rhetoric, they essentially represent strategic balancing efforts among small states reacting to the perceived shift in regional power and the growing influence of Serbia and its external partners. The study applies the theoretical framework of offensive realism, contrasting it with liberal institutionalism, to explain why states seek narrower, faster, and more controllable security formats even within existing alliances.

The analysis demonstrates that minilateralism functions as an operational mechanism within broader institutional structures rather than an alternative to them. In an environment of persistent uncertainty, states turn to selective cooperation formats that enable rapid decision-making, interoperability, and industrial coordination when multilateral institutions appear too slow or ambiguous. The Tirana Declaration, which links Albania, Croatia, and Kosovo, and the Zagreb Declaration, connecting Croatia and Slovenia, reveal a layered response aimed at consolidating capabilities and signalling cohesion under the guise of Euro-Atlantic solidarity. Parallel to this, Serbia's asymmetric counterbalancing strategy, anchored in defence-industrial cooperation with Hungary, political and symbolic coordination with Russia, and technological and training partnerships with China, illustrates how a non-aligned actor adapts to regional consolidation efforts without directly opposing major institutions.

* E-mail address: aleksandar.djekic96@gmail.com, ORCID: 0009-0003-4137-309X.

** Овај рад је примљен 20. октобра 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 6. новембра 2025. године.

The findings confirm three major propositions. First, offensive realism remains a reliable explanatory framework for state behaviour even within heavily institutionalised environments. Second, institutions primarily shape rhetoric and procedural legitimacy but not the actual distribution of power. Third, unilateralism has become an intermediate channel that shortens the time between threat perception and coordinated response. The research concludes that institutions can organise discourse. Still, power continues to manage reality, and the persistence of uncertainty inevitably drives states toward new, flexible, and interest-driven security configurations.

Keywords: offensive realism, unilateralism, Balkan security, Serbia, NATO.

*Uroš Popadić**

Independent researcher

DEMOCRATIC PEACE IN RELATION TO REGIONAL PEACE AND STABILITY IN THE WESTERN BALKANS

Abstract

The Paper aims to apply the theory of democratic peace to the context of regional peace and security in the Western Balkans, using both its internal and external components. Due to the importance of regional Democratisation for regional positive peace, as the theory would suggest, the recent democratic backsliding could negatively affect it. We provide a testing and adaptation of the famous theory and its recent adaptations and emerging corollaries, and produce a comparative regional empirical analysis. After an overview of the democratic situation and an analysis of regional relations in the context of regional EU accession and the nominal role of the EU as a regional stabiliser or democratiser, we examine the implications for the region based on the theoretical insight and expectations. We found that there is a link between internal democratic practice and regional stability, as internal democratic issues led to deterioration of bilateral and multilateral cooperation, as well as to a slowing down of the EU accession process, which is meant to contribute

* Имејл адреса: popadics.uros@gmail.com, ORCID: 0009-0002-2660-848X.

** Acknowledgement: The idea for the Paper originated from research conducted by the author for the Balkan Peace Index project at the University of Belgrade Faculty of Political Science. The author expresses gratitude for the generous advice of Professors Goran Tepšić and Nemanja Džuverović.

to peace in the region. We proposed that regional peace depends in many ways upon the continuation of Democratisation in each regional state, which would contribute to regional pacification without direct external effort. The results indicate that democratic backsliding would hurt regional peace and security, and vice versa, putting a normative emphasis on the continuation of regional Democratisation.

Keywords: Democratic Peace theory, Western Balkans, Regional Stability, Peace and security, Democratisation.

INTRODUCTION

Recent literature has noted the concern regarding democratic backsliding in the Western Balkans and the internal effects that further movement in that direction could bring. We propose another viewpoint with its own corollaries, namely that a deterioration in regional democracy could also negatively affect regional peace and stability. In doing so, we rely on developments in the well-known Democratic Peace Theory (DPT), using its external and internal predictions, concerning maintaining regional peace. Considering that, according to its core tenets, which remain unproven, a regional democratisation would lead to regional peace, we apply the theory to our own region. We use the theory to test it on a highly significant empirical example and, therefore, add nuance to it, considering the high importance of regional peace for the national interest of all five states. We examine how Democratisation is connected to regional peace and security through its effect on cooperation. We provide a case study-based comparative analysis, first giving an overview of the state of democracy in the regional states, then providing a document analysis of their regional relations. In doing so, we note the critical role that the EU has in the region, as it is a nominal regional stabiliser and democratiser, having an essential role for regional peace as all of its states endeavour to join the union and are willing to adapt their policies accordingly, both those related to internal Democratisation and to foreign policy.

Shifting the focus of the analysis to the regional states themselves, considering that they have the primary responsibility and ability to maintain regional peace, we examine regional peace through the lens of regional Democratisation, rather than the role of military alliances or

geopolitical changes. We make the point that internal Democratisation, and the level of democracy of the region in relation to it, are still key elements of peace, as DPT would suggest, and that it's in the national interest of the regional nations to continue it. We do so based on our analysis of the connection between democracy and peace, both at the state and at the regional level, examining how democracy is related to peace, and if Democratisation could then be a unilateral form of regional peacebuilding and security building that each state could follow independently, while producing a regional effect. We examine the previous five years, 2020–2025, to provide a more exhaustive examination of democratic changes in relation to changes in regional relations, being as current as possible. The Paper is composed of four sections. We begin by reviewing the state of regional relations and the state of Democratisation in the region. We discuss how the theory of Democratic peace can be applied to the area, followed by the two-part empirical section, which first provides an overview of regional democracy by relying on major reports, indices, and analyses, providing a critical comparison. The second part includes an analysis of regional relations concerning Democratisation based on a document analysis of EU reports, which we selected as objective and relevant due to the context. We follow this with a discussion of results and a conclusion.

THE REGIONAL CONTEXT OF DEMOCRACY AND STABILISATION

All regional governments officially support EU integration and work towards it through the enlargement process, implicitly accepting the union's declared conditions related to accession, including regional stability and democratisation (European Commission 2018). However, there has been a decline in democratic behaviour in the entire region, with some countries faring worse than others, which has consequences for stability. Kmezic argues that this tendency leads to increased pressure from political elites towards citizens, including the exacerbation and manufacture of regional crises that are then used to justify authoritarian tendencies. Such behaviour undermines public trust in the institutions and eliminates elections' positive effect on Democratisation (Kmezic 2020). In that sense, the decrease of democracy has a directly adverse impact on stability. Bieber notes the same tendency with an even harsher critique: he frames the emerging tendency as competitive authoritarianism,

whereby authoritarian governments undermine elections and the rule of law while creating and solving minor crises to present themselves as stabilisers (Bieber 2018). Andjelic connects this to populism, arguing that charismatic leaders consolidate their power by engaging with the citizens directly and presenting authoritarianism as more effective at dealing with crises (Andjelic 2020). In this way, the governments could be disincentivised from avoiding crises entirely, as their crisis management role, which gives them added authority, would be undermined.

As for the crisis of democracy, Bieber posits that slow Democratisation has led to democratic structures that authoritarianism can exploit due to a lack of stable safeguards, allowing power to be maintained indirectly and informally (Bieber 2018). Such a system is democratic at the surface or formal level, yet is hollow on the inside and is liable to be constantly challenged, providing almost none of the benefits of democracy (Ker-Lindsay 2017). For democratic peace to function, the states in the region would need to consolidate democracies rather than democratise. Concerningly, none of them can be genuinely considered consolidated, with democratic values also in decline (Lavrič and Bieber 2021), leading Bieber to argue that these governments are in fact “stabilocracies”, whose lack of democracy is tolerated by the international community for the sake of stability. In such a system, elections are unfair, and the democratic institutions are undermined even though they provide formal competition (Bieber 2018). The move towards stabilisation by the EU could undermine Democratisation and peace in the long run. Passarelli points out that an incomplete democratisation would prevent any proper regional stabilisation, as it would not solve the identity-based tensions or increase trust in democratic institutions (Passarelli 2022), as we have previously seen in Montenegro, for example. For Democratisation to succeed, political leaders need to consider democracy to be in their own interest or be pressured into it by leverage. However, the various European crises have detracted from Democratisation in the region (Ross-Smith et al, 2020). Without internal desire and external pressure, Democratisation can stall or backslide, destabilising the region due to the unfinished process.

The problems with democracy include not only a lack of deep reform, but also a lack of normative change that would lead to deep acceptance (Radeljić and Đorđević 2020). Passarelli links the deficiencies in the regional democratic systems to how the regional ruling parties are organised, as they lack internal competition and are characterised by

strong leaders and centralisation (Passarelli 2018). These problems are longstanding, and as democratic backsliding has been going on for years, the possibility of consolidating democracy through current institutions is deteriorating (Mirel 2018). Even with unfinished Democratisation in the region, Kulkova explains that negative peace has been achieved as there is no expectation of the use of force (Kulkova 2019), even though it stands that weak democratic institutions contribute to complex neighbourly relations as political culture is not fully accustomed to compromise and peaceful resolution (Keil 2013). As the region is suffering not a stagnation of Democratisation but backsliding, a loss of political restraints and accountability is occurring (Kapidžić 2020). The resultant exclusion of ordinary citizens from decision-making has led to dissatisfaction and instability, which can also be redirected against neighbours (Trošić–Jelisavac and Arnaudov 2024), especially as the regional authoritarian behaviour has a nationalistic character where political leaders frame themselves as national protectors (Lavrič and Bieber 2021). As regional political elites consolidate power over democratic institutions and exclude citizens, the accountability necessary for democracy is undermined (Bieber and Laštro 2023). Together, this all creates a direct link between democratic deficiency and regional issues, causing internal problems to be externalised and creating a regional destabilisation of democracy and relations.

The regional legacy of the past includes a heightened level of nationalism, as well as a large amount of fragmentation and polarisation in national politics (Passarelli 2018). Making matters worse, neighbours are often used in discourse as scapegoats through nationalist rhetoric, undermining regional cooperation (Mirel 2018). The internal democratic issues that are regionally shared also lead to bilateral problems and general mistrust (Trošić–Jelisavac and Arnaudov 2024). As the states do not share the same democratic values, they cannot have the solidarity that democratic peace is meant to provide. The EU accession process is intended to promote democratic values and create exactly this effect, and as it is stalling, the effect is minimal. We should also note that the complex regional relations and instability are primarily rooted in the legacy of the identity-based conflicts of the nineties (Petrovic and Winson 2021), complicating the context for the EU and adding another set of problems. Bieber notes that the role of the EU has decreased, as it has allowed regional governments to carry out surface-level reforms while allowing democratic backsliding (Bieber 2018), creating a context

in which neither EU integration nor Democratisation is stabilising the region. Ker-Lindsay notes that this is despite the EU's direct interest in stabilising the area by the spread of its own democratic values through enlargement and economic integration (Ker-Lindsay 2017). Economic cooperation has been used to lower regional tensions and promote political cooperation (Levitin and Sanfey 2018). As Kulkova argues, the regional governments are primarily motivated by the economic benefits of integration and stabilisation (Kulkova 2019); however, financial integration cannot by itself provide stabilisation, nor does it tackle the outstanding issues within the states and within the region, especially if it undermines democratisation efforts.

According to EU norms, Democratisation has been framed as an essential element of EU enlargement ever since negotiations began (Keil 2013). Since then, its strong external influence has been undermined by other powers competing for regional influence and exploiting the process's stalling (Passarelli 2022). Vulović adds that some of them are making the process more difficult due to their promotion of their non-democratic systems (Vulović 2023), and Abazi notes that the orientation of certain regional states towards the EU is becoming shallow and that its democratic values are becoming sidelined (Abazi 2021). By making a connection between EU enlargement and Democratisation, we can see how the stalling of one process can undermine the other, which, in the context of the importance of the EU's influence on regional peace and security, would also be negatively affected. As the EU is directly interested in ensuring that the region no longer produces security threats, it can best do so by integrating the region into its security framework and supporting Democratisation (Klemenc et al, 2021). Yet, the problem emerges when security and stability are prioritised over democracy. The weakening role of the EU and the weakening of enthusiasm towards enlargement mean that the regional states are less likely to adopt its values related to Democratisation and are also losing the regional stability provided by a joint goal and shared processes.

As Democratisation is unstable, and the region has remained volatile over time, the EU prioritises stability, slowing the normative and structural changes necessary for democracy and causing deterioration (Ross-Smith et al, 2020). The result is that the EU's democratic norms are still not widely accepted. At the same time, stability and security have not been achieved (Radeljić and Đorđević 2020), creating a dangerous situation where Democratisation was sacrificed for the sake of short-term

stability, which did not even succeed (Gafuri and Muftuler–Bac 2020). This supports the argument that stabilisation can only be temporary without Democratisation, and peace is more difficult to achieve without long-term solutions. Even with goodwill, various continental crises have weakened the EU's ability to influence and support the region and its reforms, contributing to a general slowdown of the accession process (Mirel 2018), creating the space for democratic backsliding and the threat of renewed conflict. The formal support of EU accession and democratic reforms by political elites shields them from EU criticism, while democracy is weakening (Bieber 2018), preventing the positive effects that the process should bring. At the same time, Lakić argues that traditional forms of nationalism have become more popular than the civic nationalism that was promoted by the EU (Lakić 2024), causing further destabilisation and undermining the EU's influence even more, so that its goal of supporting parallel democratisation processes under its framework has not been achieved.

DEMOCRATIC PEACE THEORY AS AN APPROACH

Democratic peace theory has long asserted that democratic states do not have violent conflict with each other. The theory is not new, yet it remains firm and has survived challenges over the years, leading us to attempt to apply its predictions to the region. Gleditsch and Russett theorised that democratic societies are unlikely to start conflicts because they value the norms of peaceful conflict resolution, and because institutional constraints and accountability prevent the consolidation of power in a small group (Gleditsch 1992; Russett 1994). Oneal further stressed the importance of the norms related to compromise (Oneal 2012), and a sound empirical basis has been accumulated for believing that liberal democracy promotes peace and security, while authoritarian states are more likely to experience intrastate and interstate conflicts (Albright 2017). Rummel argued that norms play the key role in democratic peace, as the shared democratic norms should create solidarity and orient democratic states towards cooperation with each other (Rummel 1995), while Dixon stressed the norms related to conflict regulation and the acceptance of fair competition especially, which he considers essential to the democratic process and the peaceful settlement of disputes (Dixon 1994). This would mean democracy would provide institutional and normative effects that develop peace between democracies.

The debate remains over whether democracies are more peaceful than non-democracies, or just in relation to each other, as Gleditsch and Hegre considered (Gleditsch and Hegre 1997). Yet, critics noted that while democratic states are likely to cooperate in peace, they do so in war against non-democratic states (Raknerud and Hegre 1997). Altman notes that democracy exists in various levels and forms and is a process rather than a state, and argues for the correlation that the higher the level of democracy between two states, the lower the probability of war between them (Altman 2021). As noted, even with full democracies being generally peaceful towards each other, it seems that limited democracies are highly aggressive, especially in a hostile environment and when nationalism is involved, continuing during entire periods of volatility (Baliga et al 2009). Importantly for our case, Hegre also noted that while democracies provide peaceful outlets for problems and grievances, intermediate regimes such as states which are democratising have, are the most vulnerable to civil and interstate conflict because their institutions are neither strong enough to repress dissent, nor democratic sufficient to resolve it through peaceful means (Hegre et al, 2001). Hybrid government systems would then be the most vulnerable to insecurity (Albright 2017), meaning that while democracies are more peaceful, Democratisation is not. A danger would then be created if a region were to be comprised of states at various levels of Democratisation, especially if it is prone to crisis and has nationalist tension, as the western Balkans do, adding to our argument that only full regional Democratisation could provide the development of democratic peace.

Even with scepticism remaining, conflict is decreasing and peace is strengthening in areas where democracy has become more widespread (Gartzke and Weisiger 2013), as the propensity of democracies to cooperate has made them more peaceful than non democratic states, with no sign of abatement (Dafoe et al. 2013). Hegre notes that democracies not only have solidarity due to shared norms, but usually have joint interests with other democracies with the same constraints and conditions, stating that they also have higher internal political costs for conflict than autocracies (Hegre 2014). These political costs are related to institutional balances and restraints such as electoral accountability and participation, which limit the exercise of power both internally and externally. As democracies are open and transparent, they signal that they can signal their intentions, and policy in them is changed with more difficulty, meaning that crisis escalation costs them more than

non-democracies (Hegre et al. 2020). This means that democratic states are more peaceful, whether they desire to be so or not, because their structure undermines conflict escalation, at least in relation to other democracies. Another component of the theory that has remained current is that characteristics affect foreign policy, and that democratic states project their democratic norms onto their foreign policy (Rioux 1998), meaning that they externalise their internal norms and institutional characteristics, so that democratic states would act democratically in their foreign policy (Zeev and Bruce 1993). Their leaders would also internalise these norms and act accordingly (Dixon 1994). That would mean that in an unstable region, each state could contribute to regional consolidation through unilateral means, by accepting democratic norms and then externalising them, causing an improvement of relations in this way.

Recent revisions have not changed the basic tenets of the theory, although discussions continued over what exactly makes democratic states more peaceful. Choi has argued that democratic institutions and norms are coproductive in creating the overall pacific qualities of democratic states, rather than one being primary over the other, explaining that democratic self-control leads to internal norms of restraint being applied internationally (Choi 2011). Veri and Sass note that democratic institutions constrain violence only when seen as legitimate and inclusive, making democratic inclusion and a deliberative political culture imperative to achieve restraint and conflict (Veri and Sass 2023). This supports our initial argument that incomplete or surface-level Democratisation does not support regional peace. For internal and external conflict to be prevented through democracy, credible commitments must be made, which lead to broad democratic inclusion. At the same time, popular oversight and institutional restraints over the executive must be adequate (Fjelde et al, 2021). New studies have likewise shown that semi-democracies are the most vulnerable to civil violence and are likely to employ repression, while these are least likely in full democracies (Jones and Lupu 2018). This has internal effects rather than external ones, as stable democracies rarely suffer from civil wars, as opposed to transitional systems, which cannot accommodate political demands that result from unrest (Snyder and Mansfield 2008). As internal violence can quickly escalate regionally, especially in unstable regions like the Western Balkans, where democratisation processes are incomplete. We can then assume that a lack of completed Democratisation plays a key

role in the regional lack of peace and security, and could improve the prospects for peace.

THEORETICAL FRAMEWORK

Adapting the Democratic peace theory to the western Balkans region, which, as it seems, is undergoing a democratic backsliding together with increased instability, we argue that the latter is a consequence of the former. Based on theoretical insight and testing the theory, we analyse the level of democracy and regional relations over five years to examine how they are correlated. Democracy in the region has not been sufficiently analysed regarding peace and security, and there is a general lack of comparative case studies of the area, necessitating such an approach. From the theory, we assume that an increase in Democratisation would increase regional peace, as democracies are less likely to have conflict with each other, expecting that incomplete Democratisation and the existence of flawed democracies would increase tension and the possibility of conflict. Likewise, we would expect that any decrease or increase in Democratisation would have an effect, and that formal Democratisation without deeper internalisation of democratic norms would not yield positive results.

Democratic, legitimate, and inclusive governments are expected to have better relations with neighbours who share the same values, and we hope that the influence of the EU would be significant due to its regional approach to Democratisation, yet only if it applies pressure on the regional states. A lack of stable democracy should prevent regional security and peace consolidation. As such, our research explores the level of democracy of regional states and their bilateral and regional relations to find correlations and support for our theory. We argue that the empirical data will show that democracy and regional peace are directly correlated, especially concerning the pressure of the EU and the likelihood of regional accession to it, confirming the democratic peace theory and highlighting its significance. The arguments related to the internalisation of democratic values, the need for a regional rather than national Democratisation for regional peace, and those related to the dangers of incomplete Democratisation, would then answer the paradox that even with over two decades of Democratisation and orientation towards EU accession there is still no positive peace or stable security in the region, harming the national interests of all in the area.

METHOD

We conduct case studies of the five sovereign states in the Western Balkans, which are analysed comparatively to provide an exhaustive overview of the specific situations under a general regional framework. The period includes the previous five years, as the most current and significant to current issues and developments. The empirical section is comprised of two halves, the first devoted to examining the level of regional democracy, which is done through various notable indices and reports that discuss the level of democracy and its components in the region in detail, including data from the previous five years for each index to provide an analysis with a broad context and perspective. Democracy is analysed through its three main components, including civil rights, fair elections, and the level of polarisation. The second half of the empirical section analyses the five states' regional relations, which is done through document analysis of EU reports on enlargement, which are objective and encompassing. EU reports on the rule of law and democracy are used in the first half of the empirical section, keeping the second section aimed at political relations in the region and towards the EU. These reports are followed chronologically to examine cause and effect, and the countries are reviewed individually and in the regional context while being treated as a part of a whole. The analysis is widened by reference to the public discourse of regional political leaders. Therefore, our method relies on the comparative case study approach, document analysis, and an implicit process tracing. The immediate comparisons between the case studies allow for a discussion on the regional situation concerning the theoretical framework provided. The discussion provides a final analysis of regional democracy about regional relations, and in the framework of the democratic peace theory, to give a description and an explanation.

DEMOCRATISATION IN THE REGION

Civil liberties are essential to Democratisation, and a democratic overview must start with them. There are commonalities in the region regarding problems in the media sphere, which is under intense political pressure and governmental interference, which includes non-transparent subsidies, state ownership and control, as well as strong links between media and political parties, which cause bias (WPF Index 2022; 2023). Serbia has specific issues with extensive state ownership of television

channels, with opposition channels not achieving a national broadcast licence, undermining fair competition. BiH suffers from more substantial limitations of media freedom and freedom of speech, with intense state pressure in the respective entities. It likewise has a fragmented media landscape and a problematic situation for journalists. The fragmentation of media space is a feature of the region, with transparency being generally low and bias being considerable. Montenegro has inclusion issues, as due to its history of ethnic and religious tension, the public space is divided between communities that have mistrust towards each other. (EC rule of law reports 2021; 2022; 2023) This often leads to marginalised opposition channels, limiting pluralism and access to information (Freedom House NiT 2022; 2023).

The rights to assembly and association are generally respected in the region, even though protests occur often. Chronic problems from previous democratic deficiency and improperly carried out privatisation remain, which allows links between the private sector and political parties (Vdem 2021; 2022; 2023). While most regional states have an open media space, critical voices are marginalised and undermined, without a transparent dialogue between position and opposition, especially in Serbia and BiH, while in Albania, private interests and politics overlap and lead to a consolidation of power and influence (EU Human Rights reports 2022; 2023). Another regional deficiency is found in the independence and professionalism of journalism, with a tabloidisation of the media space preventing essential topics from being approached comprehensively and objectively (Economist democracy index 2022; 2023). In Serbia, the state-owned telecommunications company “Telekom” has been taking over smaller operators (Politika 2025a) while the government criticises opposition channels in harsh and polarising terms (B92 2025; Politika 2025b). The president has connected internal democratic issues with regional relations, claiming Serbia’s neighbours want to undermine it (Politika 2025c). Albania has even seen police raids on independent media, which criticised the government (TVP 2025) and showed the difficulties of media freedom in the region.

Judging by recent elections, it can be argued that the region has been undergoing a democratic decline over recent years. Elections are hampered by institutional problems, lack of reform, and the ruling parties’ use of dominating and arrogant behaviour, which leads to election results being challenged (Freedom House NiT 2022; 2023; 2024). Political

institutions in the region are still not fully consolidated and stable, as there are issues with accountability and transparency. Democratic political culture is still deficient, leading to a volatile situation, allowing for protests and discontent, although there is a certain improvement in electoral competitiveness in the region (EIU Democracy Index 2023; 2024). Albanian political elites do not accept liberal democratic values, and like elsewhere in the region, political parties are still dominated by strong leaders and have limited internal democratic practice. This contributes to the overall democratic practice in the region being unstable and in danger of backsliding, with weak consolidation (BS Transformation Index 2022; 2023). In Serbia, the ruling party's structural advantages are not significantly different from those of the rest of the region. Yet, the opposition is most vocal in contesting it, with its electoral process causing the region's most post-election instability and protest. The decline of societal trust in institutions and the decreased perception of government legitimacy are regional problems tied to political unrest (ODIHR reports 2023; 2024; WPJ rule of law index 2023; 2024).

BiH's electoral process is entirely determined by ethno-national divisions, with strong structural problems and fragmentation. North Macedonia has recently improved its democratic stability after years of instability, yet it still has an unstable and unconsolidated system. Montenegro has also recently moved towards democratic improvements and increased political inclusion, although the legacy of the past remains as a destabilising factor. While elections in the region can be considered free, they are not always fair, as the ruling parties have significant structural advantages and means of pressure, leading to protests and instability in several states and a general decrease in trust towards public institutions. Montenegro and North Macedonia have recently had democratic changes after a long time, and seem to have improved electoral conditions. (IDEA GSoD 2023; 2024; ODIHR reports 2023; 2024). This shows a regional struggle with upholding democratic norms and ensuring a transparent and fair environment for elections, undermining the legitimacy of democratic government and the stability that would emerge from it. In several regional countries, there has been a lack of government change, with most leaders remaining in power for a long time, undermining the trust in democracy of the opposition voters. The Albanian leader has been criticised for this (Vreme, 2025). The Serbian opposition has become so disappointed by the durability of the ruling party, which they connected to unfair elections, that they

even demanded a transitional government. President Vučić refused any compromise outside of elections, rejecting that the process is unjust (RTS 2025).

Especially significant is the level of political polarisation, which is substantial in the entire region and is increasing. The rift deepens between citizens who support different political options and between politicians themselves, with debates in parliament marked by strong tension and protesters taking to the streets. Polarising political issues are being given prominent yet biased media attention, leading to a lack of public consensus and a deepened divide in the information space. Frequently, harsh and intolerant language is present in political debates and the media, and there is a lack of confidence that democracy can solve these issues (Freedom House FiW 2022; 2023; 2024). These political issues are most felt in BiH. They are worsened by the division existing along ethno-religious lines, with identity questions overshadowing political liberties and rights, leading to strong mistrust. The media exhibit divisive narratives and hate speech, while confrontational positions and limited dialogue characterise the political actors, preventing consensus-building (EU Human Rights Reports 2022; 2023; 2024). Vučić has accused opposition media of deepening polarisation (Danas 2025), while media supportive of him have continually accused the opposition and its media of calling for violence (Politika 2025d). In BiH, the president of the Serb entity, Dodik, has threatened to create a department that would fight against “lies and disinformation” (FTV 2025), another example of the polarised state of media in the region.

Political tolerance is at a low level in regional political culture. Intolerant and divisive rhetoric is regular, and divisive narratives are normalised. Media are likewise sharply divided along political and ethnic lines, with political elites being even more polarised than the general population. Corruption contributes to polarisation and the feeling that the democratic system is unfair, and it is common in the region. The deep ethnic, religious and political divisions undermine democracy in the entire area, worsened by the authoritarian political culture inherited from the past, and prevent reaching consensus on key public interest issues (Global Peace Index 2022; 2023; 2024). Albania is less ethnically divided, yet its politics suffer from a large amount of personality-driven rivalry. In Montenegro, the recent fair elections failed to remove the identity-based divide in the country, and recent identity-based issues have also undermined North Macedonia. Serbia’s political

polarisation has even led to violent protests, while in BiH, it threatens the country's unity. The media in the region is likewise highly fragmented and polarised, exhibiting hate speech and political intolerance, especially between government and opposition actors (IEP positive peace report 2022; 2023; 2024) Most countries in the region seem to have high political and media polarisation, and a political culture oriented towards conflict rather than dialogue, causing political and social issues both within and between states. This polarisation prevents the development of an inclusive democratic political culture oriented towards compromise and stability, which could be externalised to the region.

REGIONAL RELATIONS

While Serbia emphasises developing good neighbourly relations and regional cooperation, practice shows deficiencies due to their importance for regional stability and peace. The Open Balkan initiative did not achieve its results, even with strong optimism when launched in 2021; however, it allowed for improved relations with Albania and North Macedonia during the last several years. However, relations with Montenegro and BiH were strained by unresolved disputes, ethno-religious tensions and political complications, which increased over the years. Political friction between the three states led to regional fragility and public outbursts of enmity, while antagonistic exchanges prevented high-level dialogue. These challenges became more pronounced in 2021 and continued, leading to a decline in trust and a worsening of regional stability due to mistrust and a lack of dialogue or compromise (EU Serbia reports 2021; 2022). Serbia's regional relations remained fragile and susceptible to internal political and democratic crises, as the deteriorations in relations were often related to internal issues. Later, the EU introduced added conditionality through the "growth plan" initiative, combining a demand for democratic and rule of law reforms with improvements to regional relations to limit backsliding on both and treat them as connected. The regional multilateral forums which were attempted did not resolve political issues and instead focused on economic integration, while unresolved issues surfaced to undermine progress. Serbia's formal commitment to EU integration was hampered by its lack of alignment with the EU's foreign policy, and the maintenance of strategic relations with the EU's rivals (EU Serbia reports 2023; 2024)

BiH initially engaged constructively with the EU and its neighbours, even with its political divisions. Still, its efforts were marked by persistent challenges and growing political tension within and without, which undermined both the country and its regional credibility. Despite formal participation in the accession process, BiH did not move much towards the EU, and it was the only regional state that failed to participate fully in the growth plan. Relations with Serbia are stagnating or gradually deteriorating, with many unresolved issues. They are determined mainly by Serbia's relations with Republika Srpska, with the two remaining closely engaged in a spirit of cooperation. Relations with Albania and North Macedonia remained generally stable and professional, while those with Montenegro became more stable over time and were undermined by certain acute deteriorations (EU BiH reports 2021; 2022). Relations with neighbours remained complicated for BiH due to the sensitive legacy of past conflicts, with reconciliation remaining very limited due to a lack of political compromise. Internal divisions continued to prevent a singular foreign policy or complete alignment with the EU's foreign policy, as the constituent nations of BiH have different foreign policy goals. The internal democratic fragmentation thus extended to foreign and regional policy issues, as its foreign policy remained fragmented and contradictory. These internal problems have prevented resolving regional and bilateral issues and strengthening stability (EU BiH reports 2023; 2024).

Montenegro has maintained a strong commitment to regional cooperation and European integration, with periods of internal democratic problems undermining this. Relations remained complicated with Serbia and BiH, but are solid with Albania and N. Macedonia. It's internal democratic issues and lack of tolerance, which were related to identity and caused wide polarisation, spilt over into the region and destabilised relations significantly, especially with Serbia (EU Montenegro reports 2021; 2022). After its 2023 democratic changes, its relations improved further, as the internal divisions were no longer externalised to complicate regional issues, nor were identity politics and nationalism used for political gain in an unstable democratic environment—even the bilateral relations, which were complicated by historical and political issues, improved after this. The increased democratic inclusion lowered identity-based polarisation, allowing tensions with Serbia, which even led to a temporary pause of diplomatic relations, to improve significantly. At the same time, its foreign policy remained stable and pro-EU. Montenegro

consistently aligned with the EU foreign policy while consolidating its democracy, including restrictive measures against Russia and its actions in the UN. It has become more closely integrated economically with the EU, and its accession negotiations are progressing significantly (EU Montenegro reports 2023; 2024).

North Macedonia has also maintained a stable commitment to regional cooperation and its EU integration process, supporting initiatives of regional collaboration like the Open Balkans that Serbia developed. Its regional bilateral relations remained positive and constructive with all regional states; however, it has had tension with Bulgaria due to cultural and identity issues, which did not undermine its regional role. It has continued to align its economic and foreign policy very closely with the EU; however, it is not without political and democratic challenges, which limit its regional cooperation. It pursued regional integration for its practical use in relation to accession, and as its general direction, while trying to follow the EU's democratic and foreign policy standards. Most of its bilateral relations are stable and constructive, and the shared goal of EU accession provides an avenue of cooperation in the region (EU North Macedonia reports 2021; 2022; 2023; 2024).

Albania likewise has stable regional relations and a less polarised political space, although its democracy is deficient. It is fully oriented towards EU integration, has accepted good neighbourly relations as a core requirement, acts constructively, and has not let internal democratic divisions be externalised. It has also accepted Serbia's attempts to improve regional relations and develop economic ties, being open to multilateral and bilateral cooperation even with interethnic tension (EU Albania reports 2021; 2022) It has increasingly tried to address bilateral tensions, historical legacies, and unresolved disputes, including the socio-political aftermath of the previous regional conflicts, to hasten its EU accession process, which is progressing steadily. It has had a significant role in EU-Western Balkans engagement and interface. The increased democratic consolidation and progress on EU accession have supported Albania's constructive regional role, positively affecting its democracy. It has maintained good relations with Serbia despite its support for separatism in its southern province and prioritised constructive relations and dialogue (EU Albania reports 2021; 2022; 2023; 2024).

DISCUSSION AND CONCLUSION

In the Paper, we applied Democratic Peace Theory to the Western Balkans to examine how internal Democratisation affects regional peace and stability, with a view to testing and adapting the democratic peace theory, through an interface with empirical data for five states over five years. We found that democratic deficits, exceptionally high polarisation, are present regionally, and the region is deteriorating, undermining stability. We found that regional relations correlate with democratic quality, as states with more substantial democratic consolidation showed more constructive bilateral and multilateral engagement. High polarisation is a hallmark of regional democratic backsliding, which makes bilateral relations fragile and regional relations unstable. We found that the internal democratic context of one state affects the region, and that, in accordance with the theory, democratic backsliding destabilises the region as relations deteriorate and trust is limited. EU influence is significant; however, its conditionality has a limited effect in the area, with some states internalising its democratic norms through accession and others stalling with both.

We saw a correlation between incomplete Democratisation and instability, and that regional democratic quality, not just bilateral state interactions, drives peace in the post-conflict region. Internalisation of democratic norms seems to be as important as formal democratic institutions. The EU's conditionality would fit here as a moderating factor, yet its influence is sporadic. However, the primary responsibility is with the states, as democratic consolidation can serve as unilateral regional stability and peacebuilding. We have provided up-to-date, comparative empirical evidence on democratic backsliding and regional relations over the previous five years to argue for the continued usefulness of the democratic peace theory, providing a case study that conforms to its predictions. By extending the theory to a regional system to show how varying levels of democracy across multiple states interact to influence regional peace, we saw that internal democratic contexts seem to be almost as crucial to regional stability as bilateral relations.

We linked democratic backsliding to the destabilisation of multilateral regional relations, less explored in the literature. The theory usually looks at long-term historical data over large areas. At the same time, we focus on the current period and a specific region to test the theory on a case study. We explore the direct effect on stability to show

that short-term stabilisation efforts without democratic consolidation are insufficient, adding a dynamic, temporal dimension. This indicates that EU and regional policymakers cannot prioritise short-term stability at the expense of democracy, as there is a causal link between domestic democracy quality and regional stability. Ignoring democratic deficiencies creates the potential for renewed regional tension and weakens regional integration and EU accession. The Paper has thus demonstrated that democratic backsliding negatively affects regional peace, confirming the old theory while refining it for transitional and incomplete democracies. By providing recent comparative evidence from the region, we contribute to both theoretical debates in international relations and security, and offer a practical approach of use to national and regional interests, finding that democracy is not only desirable domestically but is also a significant cause of sustainable regional peace. Future research could address the limitations of these studies by observing the wider region and with a wider temporal frame, or could even explore similar post-conflict areas. It could also explore informal political dynamics and the broad adoption of democratic norms.

REFERENCES

- Abazi, Enika. 2021. "Geopolitics in the Western Balkans: Linkages, Leverages and Gatekeepers." *Academicus International Scientific Journal* 24 (19): 85–108.
- Andjelic, Neven. 2020. "Hybrid Regimes of the Western Balkans: Reflection of a Global Geopolitical Struggle." *Journal of Regional Security* 15 (2): 263–290.
- Albright, Madeleine. 2017. "Liberal Democracy and the Path to Peace and Security." *The Brookings Institution*. <https://www.brookings.edu/articles/liberal-democracy-and-the-path-to-peace-and-security/>.
- Baron, Ilan, Jonathan Havercroft, Kamola, Isaac, Koomen, Jonneke, Murphy, Justin and Prichard Alex. 2019. "Liberal Pacification and the Phenomenology of Violence." *International Studies Quarterly* 63: 199–212.
- Bieber, Florian. 2018. "The Rise (and Fall) of Balkan Stabilitocracies", *Horizons: Journal of International Relations and Sustainable Development* 10: 176–185.
- Bieber, Florian. 2018. "Patterns of Competitive Authoritarianism in the Western Balkans." *East European Politics* 34 (3): 337–354.

- Bieber, Florian, and Laštro Čedomir. 2023. "Democratic Patterns and Party Systems in the Western Balkans." *Zeitschrift für vergleichende Politikwissenschaft* 17: 59–75.
- Balkans in Europe Policy Advisory Group. 2017. "The Crisis of Democracy in the Western Balkans: Authoritarianism and EU Stabilitocracy." *European Fund for the Balkans (EFB) and Centre for Southeast European Studies of the University of Graz (CSEES)*.
- Baliga, Sandeep, David Lucca, and Tomas Sjostrom. 2009. "Domestic Political Survival and International Conflict: Is Democracy Good for Peace?" *Rutgers University, Department of Economics, New Brunswick, NJ*. Working Paper No. 2009–07.
- B92 2025. „Brnabić: Šolakovi mediji su lažovi, licemeri, direktni inspiratori nasilja u društvu; Podrška Marku Đuriću.”, June 26, 2025. <https://www.b92.net/info/politika/149712/brnabic-solakovi-mediji-su-lazovi-licemeri-direktni-inspiratori-nasilja-u-drustvu-podrska-marku-djuricu/vest>.
- Choi, Seung-Whan. 2011. "The Democratic Peace through an Interaction of Domestic Institutions and Norms: Executive Constraints and Rule of Law." *Armed Forces & Society* 39 (2): 255–283.
- Dafoe, Allan, Oneal, John, and Russett Bruce. 2013. "The Democratic Peace: Weighing the Evidence and Cautious Inference." *International Studies Quarterly* 57(1): 201–214.
- Dixon, William. 1994. "Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict." *American Political Science Review* 88 (1): 14–32.
- Doyle, Michael W. 1983. "Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs, Part 2." *Philosophy & Public Affairs* 12 (4): 323–353.
- Danas. 2025. „Vučić optužio „antivladine“ medije da stvaraju polarizaciju „koja ne postoji“ u društvu”, August 26, 2025. <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/vucic-optuzio-antivladine-medije-da-stvaraju-polarizaciju-koja-ne-postoji-u-drustvu/>.
- European Commission. 2018. "A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans". 6 February 2018
- European Commission. 2021. "Serbia Report 2021. Communication on EU Enlargement Policy", 10 October 2021.
- European Commission. 2022. "Serbia Report, 2022. Communication on EU Enlargement Policy", 12 October 2022.
- European Commission. 2023. "Serbia Report, 2023 Communication on EU Enlargement Policy 2023." 9 November 2023.

- European Commission.* 2024. “Serbia Report, 2024 Communication on EU Enlargement Policy, 2024.” 30 October 2024.
- European Commission.* 2021. “Bosnia and Herzegovina 2021 Report. 2021 Communication on EU Enlargement Policy.” 19 October 2021.
- European Commission.* 2022. „Bosnia and Herzegovina 2022 Report. 2022 Communication on EU Enlargement Policy.” 12 October 2022.
- European Commission.* 2023. “Bosnia and Herzegovina 2023 Report. 2023 Communication on EU Enlargement Policy.” 8 November 2023.
- European Commission.* “Bosnia and Herzegovina 2024 Report. 2024 Communication on EU Enlargement Policy.” 30 October 2024.
- European Commission.* 2021. “Montenegro 2021 Report. 2021 Communication on EU Enlargement Policy.” 19 October 2021.
- European Commission.* 2022. “Montenegro 2022 Report. 2022 Communication on EU Enlargement Policy.” 12 October 2022.
- European Commission.* 2023. “Montenegro 2023 Report. 2023 Communication on EU Enlargement Policy.” 8 November 2023.
- European Commission.* 2024. “Montenegro 2024 Report. 2024 Communication on EU Enlargement Policy.” 30 October 2024.
- European Commission.* 2021. “North Macedonia 2021 Report. 2021 Communication on EU Enlargement Policy.” 19 October 2021.
- European Commission.* 2022. “North Macedonia 2022 Report. 2022 Communication on EU Enlargement Policy.” 12 October 2022.
- European Commission.* 2023. “North Macedonia 2023 Report. 2023 Communication on EU Enlargement Policy.” 8 November 2023
- European Commission.* 2024. “North Macedonia 2024 Report. 2024 Communication on EU Enlargement Policy.” 30 October 2024.
- European Commission.* 2021. “Albania 2021 Report. 2021 Communication on EU Enlargement Policy.” 19 October 2021.
- European Commission.* 2022. “Albania 2022 Report. 2022 Communication on EU Enlargement Policy.” 12 October 2022.
- European Commission.* 2023. “Albania 2023 Report. 2023 Communication on EU Enlargement Policy.” 8 November 2023.
- European Commission.* 2024. “Albania 2024 Report. 2024 Communication on EU Enlargement Policy” 30 October 2024.
- European Commission.* 2023. “2023 Human Rights and Democracy in the World Annual Report - Report of the EU High Representative for Foreign Affairs and Security Policy. 29 May 2023.
- European Commission.* 2024. “2024 Annual Report on Human Rights and Democracy in the World. 22 May 2024.

- Fjelde, Hanne, Carl Henrik Knutsen, and Havard Nygard. 2021. "Which Institutions Matter? Re-Considering the Democratic Civil Peace." *International Studies Quarterly* 65: 223–237.
- Federalna Televizija. 2025. „Sve podsjeća na Orvelovu ‘1984.’: U RS-u uskoro odjeljenje za istine i laži”, 15 September 2025. <https://federalna.ba/sve-podsjecna-na-orvelovu-1984-u-rs-u-uskoro-odjeljenje-za-istine-i-lazi-azfux>.
- Galtung, Johan. 1969. "Violence, Peace, and Peace Research." *Journal of Peace Research* 6 (3): 167–191.
- Gafuri, Adea, and Muftuler-Bac, Metlem Muftuler-Bac. 2020. "Caught Between Stability and Democracy in the Western Balkans: A Comparative Analysis of Paths of Accession to the European Union." *East European Politics* 37 (2): 267–291.
- Gartzke, Erik, and Alex Weisiger. 2013. "Permanent Friends? Dynamic Difference and the Democratic Peace." *International Studies Quarterly* 57(1): 171–185.
- Gleditsch, Nils Petter. 1992. "Democracy and Peace." *Journal of Peace Research* 29, no. 4: 369–376.
- Gleditsch, Nils Petter, and Havard Hegre. 1997. "Peace and Democracy: Three Levels of Analysis." *Journal of Conflict Resolution* 41 (2): 283–310.
- Hegre, Havard, Ellingsen Tanja, Gates Scott and Gleditsch Nils Petter. 2001. "Toward a Democratic Civil Peace? Democracy, Political Change, and Civil War." *The American Political Science Review* 95(1): 33–48.
- Hegre, Havard; Bernhard, Michael, and Teorell, Jan. 2020. "Civil Society and the Democratic Peace." *Journal of Conflict Resolution* 64 (1): 32–62.
- Jones, Zachary, and Yonatan Lupu. 2018. "Is There More Violence in the Middle?" *American Journal of Political Science* 62 (3): 652–667.
- Kapidžić, Damir. 2020. "The Rise of Illiberal Politics in Southeast Europe." *Southeast European and Black Sea Studies* 20 (4):1–17
- Ker-Lindsay, James, Ioannis Armakolas, Rosa Balfour, and Corina Stratulat. 2017. "The National Politics of EU Enlargement in the Western Balkans." *Southeast European and Black Sea Studies* 17 (4): 511–522.
- Kmezić, Marko. 2020. "Rule of Law and Democracy in the Western Balkans: Addressing the Gap Between Policies and Practice." *Southeast European and Black Sea Studies* 20 (1): 183–198.

- Klemenc, Jelka; Hrabálek, Martin, and Đorđević, Vladimir. 2021. "Regional Security Cooperation Revisited: The Western Balkans as the Future Security Provider." *European Security* 30 (2): 285–304.
- Kulkova, Miroslava. 2019. "From Negative to Positive Peace in Western Balkans: A Case for Eclectic Theory." *Central European Journal of International and Security Studies* 13(3): 26–47.
- Lakić, Danijela. 2024. "Manjkavost liberalnog nacionalizma kao uslova pozitivnog mira na Balkanu." *Srpska politička misao* 86 (4): 27–46.
- Lavrič, Miran, and Bieber, Florian. 2021. "Shifts in Support for Authoritarianism and Democracy in the Western Balkans." *Problems of Post-Communism* 68 (1): 17–26.
- Levitin, Oleg, and Sanfey, Peter. 2018. "Regional Cooperation in the Western Balkans." *The European Bank for Reconstruction and Development, London*.
- Maoz, Zeev, and Russett, Bruce. 1993. "Normative and Structural Causes of Democratic Peace, 1946–1986." *American Political Science Review* 87 (3): 624–638.
- Mirel, Pierre. 2018. "The Western Balkans: Between Stabilisation and Integration into the European Union." *European Issues No. 459, Foundation Robert Schuman*.
- Oneal, John R. 2012. "Transforming Regional Security through Liberal Reforms." In *International Relations Theory and Regional Transformation*, edited by Paul T.V., 158–180. Cambridge: Cambridge University Press.
- Passarelli, Gianluca. 2018. "The Presidentialisation of Political Parties in the Western Balkans." In *The Presidentialisation of Political Parties in the Western Balkans*, edited by Gianluca Passarelli. Palgrave Macmillan.
- Passarelli, Gianluca. 2022. "The Process of Democratisation, the Political Parties and the Electoral Systems in the Western Balkans (1990–2020)." *Political Studies Review* 20 (4): 537–549.
- Petrović, Milenko and Garth Wilson. 2021. "Bilateral Relations in the Western Balkans as a Challenge for EU Accession." *Journal of Contemporary European Studies* 29 (4): 1–18.
- Politika*. 2025a. „Telekom Srbija” u naredne dve godine planira preuzimanje ukupno 18 malih operatora”, 13 September 2025
- Politika*. 2025b. „Vučić: Opozicija misli da novcem i medijima može da sruši državu.” 19 September 2025.
- Politika*. 2025c. „Vučić: Žele Srbiju slabiju od zemalja u okruženju, jaka im remeti balans snaga.” 25 February 2025

- Politka*. 2025. „Šolakovi mediji ponovo pozivaju na smenu vlasti na ulici.” 4 February 2025.
- Radeljić, Branislav; and Đorđević, Vladimir. 2020. “Clientelism and the Abuse of Power in the Western Balkans.” *Journal of Balkan and Near Eastern Studies* 22(5), 597–612.
- Raknerud, Arvid, and Håvard Hegre. 1997. “The Hazard of War: Reassessing the Evidence for the Democratic Peace.” *Journal of Peace Research* 34(4): 385–404.
- Richmond, Oliver. 2005. “Constructing the Liberal Peace from Below.” In *The Transformation of Peace*, Oliver P. Richmond edited 125–148. Palgrave Macmillan.
- Rioux, Jean-Sebastien. 1998. “A Crisis-Based Evaluation of the Democratic Peace Proposition.” *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique* 31(2): 263–283.
- Ross-Smith, Nicholas, Markovic-Khaze, Nina, and Kovacevic, Maja. 2020. “The EU’s Stability-Democracy Dilemma in the Context of the Problematic Accession of the Western Balkan States.” *Journal of Contemporary European Studies* 29(4).
- Rummel, Rudolph 1995. “Democracies Are Less Warlike than Other Regimes.” *European Journal of International Relations* 1(4): 457–479.
- Ruggeri, Andrea, and Kristian Skrede Gleditsch. 2010. “Political Opportunity Structures, Democracy, and Civil War.” *Journal of Peace Research* 47(3): 299–310.
- Russett, Bruce. 1994. *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- RTS. 2025. „Vučić za RTS: Neće biti prelazne vlade, molim mlade ljude da ne učestvuju u nasilju.” 10 March 2025.
- Snyder, Jack, and Edward D. Mansfield. 2008. “Democratization and Civil War.” *Occasional Papers of the Saltzman Institute of War and Peace Studies*. Columbia University, 2008.
- Trošić-Jelisavac, Sanja; and Arnaudov, and Mtiko Arnaudov. 2024. “Political Antagonisms, Misaligned Security Policies, and Economic Integration Efforts in the Western Balkans: Present Challenges and Future Perspectives.” In *Global Security and International Relations After the Escalation of the Ukrainian Crisis*, 19: 429–454.
- TVP. 2025. “Albanian police raid on media group prompts press freedom concerns.” 10 August 2025.
- Van Belle, Douglas A. 1997. “Press Freedom and the Democratic Peace.” *Journal of Peace Research* 34(4): 405–411.

- Veri, Francesco, and Jensen Sass. 2023. "The Domestic Democratic Peace: How Democracy Constrains Political Violence." *International Political Science Review* 44(5): 676–693.
- Vulović, Marina. 2023. "Western Balkan Foreign and Security Ties with External Actors: An Arena of Geostrategic Rivalry for the EU or a Local Power Struggle?" *SWP Comment No. 8*, German Institute for International and Security Affairs.
- Vreme. 2025. „Izbori u Albaniji: Edi Rama se nada četvrtom mandatu.” 11 May 2025.

Sources:

- Reporters Without Borders*. World Press Freedom Index 2021–2024. Paris: RSF. <https://rsf.org>
- Freedom House*. Nations in Transit 2021–2024. Washington, DC: Freedom House.
- Freedom House*. Freedom in the World 2021–2024.
- Coppedge, Michael, et al. Varieties of Democracy (V-Dem) Dataset, Versions 12–15. V-Dem Institute, University of Gothenburg.
- OSCE/ODIHR. Annual Report 2021, 2022, 2023, 2024. OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights.
- Bertelsmann Stiftung. Transformation Index (BTI) 2022–2024: Governance in International Comparison. Gütersloh.
- Institute for Economics & Peace. Positive Peace Report 2021–2024. Sydney.
- Institute for Economics & Peace. Global Peace Index 2022–2024.
- International IDEA. The Global State of Democracy Report 2022–2024. Stockholm.
- World Justice Project. Rule of Law Index 2022–2024. Washington, DC.
- Economist Intelligence Unit. Democracy Index 2022–2024. London.

Урош Попадић*

Независни истраживач

ДЕМОКРАТСКИ МИР У ОДНОСУ НА РЕГИОНАЛНИ МИР И СТАБИЛНОСТ НА ЗАПАДНОМ БАЛКАНУ**

Резиме

Рад се бави истраживањем стања мира и безбедности у региону западног Балкана кроз призму теорије демократског мира. Полазећи од ширег друштвено-политичког контекста региона, установили смо да већина држава западног Балкана не испуњава стандарде консолидоване либералне демократије, већ се налази у продуженом процесу демократизације који је у великој мери застао. Узимајући у обзир да су билатерални и регионални односи и даље оптерећени историјским споровима, одсуством отвореног дијалога, као и све већим утицајем популистичког национализма, дошли смо до закључка да се регион налази у стању политичке и институционалне нестабилности. Анализом водећих индикатора демократије и разних извештаја ЕУ, као и компаративном студијом регионалних односа, показали да ниво демократије има корелацију са стабилношћу регионалних односа. Државе региона показују висок степен политичке поларизације, ниску институционалну транспарентност и слабе механизме политичке одговорности, што их чини подложним унутрашњим и међународним тензијама. Такође смо указали да формална демократија сама по себи није довољна, већ да је интернализација демократских вредности кључна за стабилан мир, као и да је утицај ЕУ значајан модерирајући фактор.

Изнели смо став да тренутно одсуство позитивног мира у региону у великој мери проистиче из недовољно развијених демократских институција, а не искључиво из билатералних несугласица или историјског наслеђа. Ово омогућава проширење

* Имејл адреса: popadics.uros@gmail.com, ORCID: 0009-0002-2660-848X.

** Захвалница: Идеја за рад је настала из истраживања које је спровео аутор за пројекат Балкански индекс мира на Факултету политичких наука Универзитета у Београду. Аутор изражава захвалност на великодушним саветима професора Горана Тепшића и Немање Џуверовића.

теорије демократског мира кроз регионални систем, показујући како различити нивои демократије међусобно делују и обликују мир. Висока поларизација и демократски дефицити показују да краткорочне стабилизационе мере без унапређења демократије нису одрживе, наглашавајући да занемаривање унутрашњих демократских процеса повећава ризик од регионалних тензија и слабљења интеграције. Управо зато предлагемо алтернативни пут ка регионалном миру, где се, залажемо за стратегију индиректне градње мира, где би свака држава унапредила своју демократију као унутрашњи процес, чиме би се створили предуслови за успешнију мултилатералну сарадњу. Закључили смо да без продубљења процеса демократизације, регион ризикује да и даље буде изложен геополитичким притисцима, економској и политичкој зависности од спољних актера, као и потенцијалним унутрашњим и међудржавним сукобима.

Кључне речи: теорија демократског мира, односи на Западном Балкану, регионална стабилност, мир и безбедност, демократизација.

* Овај рад је примљен 29. августа 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 5. децембра 2025. године.

*Вељко Мијушковић**

Економски факултет, Универзитет у Београду

*Петар Ранковић***

Независни истраживач

ЕНЕРГЕТСКА САРАДЊА У ЛАНЦУ СНАБДЕВАЊА КАО ИНСТРУМЕНТ ТРАНСФОРМАЦИЈЕ МОЋИ У МЕЂУНАРОДНОЈ ПОЛИТИЦИ: СЛУЧАЈ АЗЕРБЕЈЦАНА И ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ

Сажетак

Рад је подељен у шест целина. У првом делу аутори праве осврт на геополитички значај енергетске безбедности и сигурности снабдевања. Енергетска безбедност заузима све значајније место у међународној политици док диверсификација снабдевања представља путоказ ка изградњи веће отпорности на екстерне ризике. У другом делу рада аутори указују да структурални реализам објашњава покретачке интересе за енергетску сарадњу Европске уније и Азербејџана која утиче на трансформацију безбедносне и енергетске архитектуре Европе и Јужног Кавказа. Трећи део рада сагледава геополитичку позицију Азербејџана и његову историјску улогу у евроазијским енергетском токовима. Четврти део рада бави се проблематиком вишедеценијске зависности Европе од руског гаса. Пети део рада посвећен је развоју билатералне сарадње Европске

* Имејл адреса: veljko.mijuskovic@ekof.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-0668-8614.

** Имејл адреса: petar.rankovic.ue@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5501-0255.

уније и Азербејдана. Последња целина указује на ограничења енергетске сарадње две стране.

Кључне речи: Азербејдан, Европска унија, Јужни гасни коридор, енергетска безбедност, диверсификација снабдевања, структурални реализам.

ГЕОПОЛИТИЧКИ ЗНАЧАЈ ЕНЕРГЕТСКЕ БЕЗБЕДНОСТИ И ДИВЕРСИФИКАЦИЈЕ СНАБДЕВАЊА

Енергетска безбедност држава деценијама уназад има велики геополитички значај с обзиром да су енергетски ресурси ограничени, територијално разуђени и да континуирано расте тражња за њиховом употребом. Многи аутори почели су да користе појмове попут „геополитике енергије”, имајући у виду велику важност енергената, и географије у којој се налазе, на обликовање односа у светској политици. Хегселијус (Hogselius 2019) упозорава да би „брак енергије са геополитиком могао да створи фаталну трку за оним што је преостало”, ескалирајући борбу за све оскудније, стратешки важне ресурсе. Указује да се „геополитика енергије” ствара у престоницама попут Техерана, Брисела, Пекинга и Москве али да, за разлику од геополитике, „геополитика енергије” ствара посебну картографију са кључним чворовима који су често ван мапе „редовне политичке географије” (4). На тој мапи постоје актери чија улога и моћ расту због поседовања ресурса ограничене доступности, који су потребни другим државама.

Још од почетка Индустриске револуције, извори енергије представљају најважније сировине за многе привредне гране које не могу да функционишу без употребе нафте и нафтних деривата, угља, природног гаса, електричне и нуклеарне енергије. Основни задатак сваке државе је да грађанима и привреди обезбеди сигурно снабдевање енергијом и енергентима, по приступачним ценама, па је због тога енергетска безбедност важна компонента националне и економске безбедности. Међународна агенција за енергију (*International Energy Agency*) дефинише енергетску безбедност као непрекидну доступност извора енергије по приступачној цени (*International Energy Agency* 2014, 13). Вилрих (Willrich 1976) истиче да су енергетска питања различита за сваку заинтересовану страну,

било да се ради о земљи увозници или произвођачу нафте, те он прави разлику између „сигурности снабдевања” и „сигурности потражње”. Као резултат тога, концепт сигурности снабдевања је и данас један од главних дефиниција енергетске безбедности, иако се појављују и друге важне димензије као што су одрживост, енергетска ефикасност, смањење штетних емисија, енергетско сиромаштво итд. (746). Тежње држава да осигурају енергетску безбедност довела је до позиционирања енергетских интереса као важних спољнополитичких детерминанти, али и појаве енергетске дипломатије на билатералном и ширем нивоу. Несумњиво да енергетска безбедност нема исто значење за извознице енергената, попут чланица Организације земаља извозница нафте (ОПЕС), Русије, Норвешке и Азербејџана, транзитне земље попут Турске и Украјине или Европске уније која је зависна од увоза енергената. Узимајући у обзир да највећи број земаља на свету не располаже енергетским ресурсима који могу да задовоље све потребе, енергетску безбедност у овом раду сагледавамо кроз призму увозница. Да ОПЕС има изузетно велики утицај на енергетску безбедност и економски развој САД које су и тада имале дефицит у потрошњи енергената у односу на домаћу производњу, нагласио је председник Џими Картер (*Jimmy Carter*) у свом обраћању нацији 15. јула 1979. године о енергетској кризи. Он је упозорио грађане чувеном реченицом да је њихов „врат испружен преко оgrade док ОПЕС држи нож”.¹ Енергетске кризе наставиле су да се појављују и у наредним деценијама и најчешће су избијале због нафтних несташица, оружаних сукоба и револуција, брзог економског раста у земљама увозницама, тржишних као и политичких манипулација.

Енергетске стратегије многих земаља у претходним годинама дефинисале су опредељење за изградњу инфраструктуре, односно за диверсификацију извора и праваца снабдевања како би се избегли трајнији прекиди услед геополитичких ризика какав је руско-украјински рат. Међутим, одлука о енергетској диверсификацији подразумева повратак на терен геополитике с обзиром да земље извознице диктирају финансијске, а много важније и политичке услове под којим ће увознице снабдевати енергетским ресурсима. Како указује економиста и дипломата Срећко Ђукић (Ђукић 2019),

¹ Обраћање председника Картера нацији о енергетским и националним циљевима.

осигуравање потпуне енергетске безбедности је веома тежак а можда и немогућ посао за државе које нису богате енергетским ресурсима због чега је енергетска безбедност у сталној евалуацији извора и праваца снабдевања, алтернатива и перспектива, те уравнотежености енергетског биланса земље који неће претежно зависити само од једног ресурса, једног правца снабдевања и једног испоручиоца (82).

СТРУКТУРАЛНИ РЕАЛИЗАМ И ЕНЕРГЕТСКА БЕЗБЕДНОСТ

„У систему самопомоћи и разматрања о безбедности, државе подређују економску добит политичком интересу”
(Waltz 1978, 107).

Аутори полазе од структурално реалистичке перспективе међународног система као анархичног, у којем државе теже да увећају своју моћ ради очувања сопствене безбедности. Такав међународни систем не мора нужно да буде хаотичан. Анархичност се односи на непостојање средишног ауторитета који би имао способност да делотворно контролише понашање држава. Међутим државе претендују кад год је могуће на „пуну сувереност”, неизбежно развијајући способност с циљем одбране и увећања властите моћи (Simić 2002, 65). Волц (Waltz 1978) сматра да је међународни систем анархичан по својој природи због „асиметричне расподеле капацитета” која актере подстиче на страх да обезбеде релативну добит. Он подразумева да се државе осећају несигурним у суочавању са могућношћу сарадње из које могу да остваре обострану корист (105). Изгледи за апсолутне добитке обе стране не гарантују њихову сарадњу јер постоји страх да ће друга боље искористити своје капацитете (Moḥapatra 2017, 7).

Моћ се, осим војних капацитета, темељи и у латентним капацитетима на које држава може да се ослони приликом такмичења са ривалима (Mearsheimer 2007, 88). Доступност енергетских ресурса представља изузетно важно средство за стицање и одржање моћи, самим тим безбедности и стратешких интереса. Структурални реализам енергетске ресурсе посматра као главне покретаче економске моћи која води ка „државној моћи” (*State power*). Чеснакас

(Česnakas 2010) упозорава да коришћење енергетских ресурса и зависност од одређених ресурса или добављача ствара могућност да добављачи утичу на друге државе, прошире утицај и усмере их ка сопственој агенди. Овакве акције исплативије су од војног освајања посебно јер не утичу на ниво унутрашње подршке (42). У том контексту, аутори полазе од претпоставке да структурални реализам објашњава енергетску сарадњу Европске уније и Азербејџана након почетка рата у Украјини, када диверсификација снабдевања постаје један од приоритета Брисела, ради смањења зависности од Русије као доминантног снабдевача. Азербејџан је препознао прилику те се енергетском дипломатијом повезао са тржиштем Европске уније. Енергетска сарадња Европске уније и Азербејџана у овом случају не прати либералну перспективу економског рационализма која услед обостраних интереса ствара међузависност, а самим тим предвидљивост и стабилност, већ се посматра као инструмент у оквиру ширег геополитичког оквира који утиче на трансформацију енергетске и безбедносне архитектуре Европе и обликовање односа моћи у региону Јужног Кавказа. Структурални реалисти немају поверење према сарадњи због настојања држава да у међусобним односима остваре релативну предност не обазирајући се на добит која је у односима сарадње готово извесна за сваког њеног учесника (Simić 2002, 67). Диверсификацијом извора снабдевања, Брисел не само да обезбеђује енергетску сигурност, већ и умањује моћ Русије као доминантног снабдевача енергентима.² Аутори због свега наведеног сматрају да Баку има комерцијални интерес да искористи повољан моменат за интеграцију са западним енергетским тржиштима. Међутим, за Азербејџан су јачање моћи и геополитичке позиције приоритети вишег реда, у односу на профит из енергетске размене, како би сачувао своју политичку независност. Доношењем спољнополитичких и безбедносних одлука, попут развоја енергетске сарадње са Европском унијом, уз продубљивање стратешког партнерства са Турском, нескривене енергетске и финансијске подршке Украјини, решавања статуса Нагорно-Карабаха, доводе до слабљења позиције и моћи Русије у региону Јужног Кавказа, као и широј политичкој карти Евроазије.

² Након увођења санкција у енергетском сектору од стране ЕУ, Русија је изгубила позицију доминантног снабдевача. Москва се преусмерила на интензивирање енергетске размене са Кином и Индијом.

ГЕОПОЛИТИЧКА ПОЗИЦИЈА АЗЕРБЕЈЦАНА И УЛОГА У ЕВРОАЗИЈСКИМ ЕНЕРГЕТСКИМ ТОКОВИМА

*„Азербејџан је земља где се сусрећу Исток и Запад, Север и Југ, и то није само ствар географије. Можемо изградити политичке, културне, енергетске, трговинске и транспортне мостове између различитих међународних актера. Мега пројекти које је покренуо Азербејџан већ су променили енергетске и транспортне мапе Евроазије и довели су до успостављања плодних мултинационалних формата сарадње”.*³

Како је Спајкман (Спрукман 1942) указао пре почетка Другог светског рата, а детаљно анализирао Пол Кенеди у студији „Успон и пад великих сила”, за успешно вођење модерних ратова и уопште остваривање стратешких интереса, потребна је значајна индустријска производња и богате залихе стратешким сировинама (34). Индустријска револуција донела је технолошке, економске и социјалне промене које нису виђене до 19. века, а основу „успона Великих сила” чини доступност природних ресурса попут угља, гвожђа, челика, нафте и деривата. Интензивна индустријализација, раст тражње за нафтом, глобалне амбиције и обавезе, Велику Британију, хегемона тадашњег међународног поретка, усмеравају ка просторима богатим енергетским ресурсима: Персијском заливу и Каспијском мору. Тако је 19. и почетак 20. века обележила епоха „Велике игре”, надметања око нафтних налазишта са Руским царством. Британија је прва Велика сила која је препознала стратешку улогу нафте у обликовању светске политике. Контрола над Египтом, Суецким каналом, преко Ирака, Кувајта, Персије и Истока до Индије, као и Пакистана и Бангладеша, значила је доминацију над нафтом као стратегијски највреднијим ресурсом и то пре но што су други схватили ширину тог потенцијала (Petrović Piroćanac 2010, 37–38). Због енергетских интереса, Руско царство водило је два рата са Персијом након којих Јужни Кавказ и подручје Азербејџана постају део Империје. САД ће касније по

³ Говор Илхама Алијева, председника Азербејџана на отварању Самита о климатским променама (COP 29) у Бакуу 2024. године.

истом принципу продубљивати сарадњу са заливским монархијама, а нарочито након завршетка Другог светског рата када склапају савез са Саудијском Арабијом којој пружају безбедносне гаранције осигуравајући сигурно и повољно снабдевање нафтом, доминацију долара у светским финансијским токовима и војно присуство у региону.

Мапа 1. Англо-руски споразум из 1907. године⁴

Извор: (Yann 2019)

Република Азербејџан је држава која се налази на раскрсници између источне Европе и југозападне Азије. Смештена у Кавкаској регији између Руске Федерације на северу, Турске преко ексклаве Нахчиван на западу, Ирана на југу, Грузије на северозападу и Јерменије на западу, током претходних векова ова земља била је предмет интересовања бројних сила попут Персије, Руског и Османског царства, Велике Британије и Совјетског Савеза.

⁴ Простор данашњег и историјског Азербејџана припадао је у овом периоду Руском царству, односно руској зони интереса у Персији.

Азербејџан се налази у ширем простору „Средишње земље” (*Heartland*), кључног региона чијом се контролом према Макинџеру (Mackinder 1904) остварују предуслови за светску доминацију. Са друге стране, у Спајкмановој (Spykman 1942) теорији овај простор припада обалном појасу Евроазије (*Rimland*) налазећи се на граници са „Средишњом земљом” на којој се сусрећу и сукобљавају Велике силе. Бжежински (Bžežinski 1997) означава Азербејџан као „државу стожера” (*Pivot state*) на политичкој мапи Евроазије због свог осетљивог географског положаја између Ирана, Турске и Русије. Географија стожерима намењује посебну улогу због омогућавања приступа важним областима или одбијања приступа ресурсима значајним играчима (40). У случају Азербејџана може се потврдити да је истина и једно и друго. Бжежински (Бжежински 1997) тврди да упркос ограниченом простору и малом броју становника, Азербејџан са својим огромним енергетским потенцијалом има важну геополитичку улогу. Његова независност и тенденција да самостално води спољну политику утичу на интенцију Москве да покуша да одржи Бакуу под својим утицајем. Са друге стране, бивши саветник за националну безбедност председника Картера указује да САД имају стратешки интерес да подрже независност Азербејџана и интегришу га у западне политичке и енергетске токове (45–131). Готово 30 година касније, ово опредељење и даље је актуелно.

Смештен у југозападној Азији, ширем региону који је богат највећим светским нафтним резервама, Азербејџан је имао важну историјску улогу у светској производњи. Мало је познато да је глобални замајац нафтне индустрије започео управо са простора данашњег Азербејџана, у близини обала Каспијског мора. Још је италијански истраживач Марко Поло писао о нафтним изворима из овог региона на прелазу из 13. у 14. век, док је већ почетком 16. века у околини Бакуа постојало више од 500 нафтних бушотина (Azerbaijan.az n.d.). Док је путовао кроз кавкаске планине овај млетачки трговац приметио је да на Апшеронском полуострву постоје бушотине из којих се нафта извози у источне земље (Mustafayev 2022, 11). Прва индустријска производња нафте почела је 1847. године, а прва рафинерија нафте почиње са радом десетак година касније. У овом периоду граде се и први нафтоводи ка унутрашњости Русије (Azerbaijan.az n.d.). До почетка 20. века чак половина светске нафте производила се у широј околини Бакуа (Yadigarov and Karimova 2018).

Како је указао некадашњи председник Хејдар Алијев, Азербејџан је привлачио пажњу компанија из целог света које су производиле нафту и извозиле је за страна тржишта. Европски капиталисти попут Нобела, Ротшилда и других отварали су енергетске компаније и пословали на овом подручју све до 1920. године када долази до национализације нафтне индустрије од стране Совјетске Русије. Нове власти наставиле су са експлоатацијом азерске нафте која је имала важну улогу за снабдевање војних јединица на источном фронту у Другом светском рату.

Распад СССР-а и проглашење независности Азербејџана 1991. године доводе до потребе за позиционирање државе у измењеном међународном поретку, као и дефинисање нове енергетске политике. Несумњиво, Хејдар Алијев имао је најважнију улогу у оба процеса који су текли један уз други. Азербејџан је започео спољну политику коју води и данас, тежећи одржавању функционалних односа са свим суседима и избегавању зависности од било које одређене (Велике) силе за своју безбедност (Cornell 2020, 11). Нову енергетску политику Алијев је дефинисао на принципу диверсификације извоза која јача независност и позицију Азербејџана у међународној политици. На основу мултивекторске спољне политике, веровао је да Азербејџан треба да тргује енергентима и послује са различитим партнерима. Стога, америчке, европске, индијске, иранске, јапанске, руске и друге компаније учествују у стратешким енергетским пројектима Азербејџана. Алијев је био главни архитекта енергетског и транспортног коридора Исток-Запад који је омогућио државама Јужног Кавказа и Централне Азије да сарађују са Западом. Сматрао је да ако нове државе, које су настале распадом Совјетског Савеза, буду зависне од било које државе за свој транспорт и трговину, онда не би могле да воде независну спољну политику. Стога је Азербејџан морао да успостави вишеструке, конкретне трговинске руте ка Западу како би употпунио своје инфраструктурне везе са непосредним суседима (Baylarbayov 2023, 7–11). Због тога не чуди што Грузија има значајну транзитну улогу за азербејџанске енергенте.

Далеко је од истинитог да се Азербејџан налази у мирнодопском окружењу. Спор са Јерменијом око Нагорно-Карабаха довео је до сукоба који се три деценије касније завршио победом Азербејџана након успешне војне операције из 2023. године. С обзиром да су Европској унији потребни нови извори снабдевања енергентима,

долази до растућег интересовања за продубљивање енергетске сарадње са Азербејџаном. У међувремену су руске обавезе у Украјини смањиле способност Москве да посредује у спровођењу споразума из 2020. године између Јерменије и Азербејџана, што је резултирало веома брзо спроведеном офанзивом која је решила питање статуса Нагорно-Карабаха на штету Јерменије, а затим и одрицања ослањања на руске безбедносне гаранције у корист чвршћих односа са Западом (Kucera 2024). Почетком септембра 2025. године, председници Алијев и Пашињан потписали су у Белој кући, у присуству председника Трампа, Декларацију о решавању конфликта између Бакуа и Јеревана. Осим што су се две стране обавезале да ће међусобно поштовати територијални интегритет и суверенитет, и да ће прекинути ратна дејства, овај споразум тумачи се као веће ангажовање САД у управљању безбедносним питањима у Кавкаском региону. Са друге стране, потписани су и економски споразуми са Вашингтоном који отварају потенцијал Јужног Кавказа за америчке компаније у области енергетике, инфраструктуре и технологије (The White House 2025). Захваљујући овом споразуму, Азербејџан више неће морати да се ослања на коридор Арас како би копненим путем преко Ирана био повезан са ексклавом Нахчиван и Турском. Отопљавање односа са Јерменијом омогућава изградњу инфраструктуре која олакшава транзит производа, енергената и људи и смањује ризике ослањања на непоуздани Иран. Мање од две недеље касније, ирански председник Масуд Пезешкијан посетио је Јереван како би се уверио да споразум у Белој кући неће довести до губитка копнене границе са Јерменијом уз истицање забринутости због могућег присуства снага трећих страна (Avdaliani 2025).

Азербејџан је у последњој епизоди сукоба око Нагорно-Карабаха имао снажну војну и логистичку подршку Турске, уз уздржаност Европске уније и САД. Иако су званичници попут државног секретара САД Ентонија Блинкена (*Antony Blinken*), високог представника ЕУ за спољне послове и безбедносну политику Жосепа Борела (*Josep Borrell*), сенатора и европарламентараца снажно осудили војну операцију Бакуа, позивајући се на мирно решење уместо коришћења силе, против Азербејџана нису предузете одлучније мере нити санкције, које би спречиле војне активности на терену. Такође, Азербејџан је у овим активностима користио и напредно наоружање из Израела. Често се говори да је стратешко партнерство Израела и Азербејџана редак формат

сарадње муслиманске и јеврејске државе док је енергетика њен централни стуб, уз војну сарадњу и извоз оружја. Државна нафтна компанија Азербејдана (*SOKAR*) у марту 2025. године почела је прву операцију бушења ван земље на израелском гасном пољу Тамар које се налази 90 километара западно од Хаифе. Поред тога, *SOKAR* је, у партнерству са компанијом „British Petroleum” и израелском компанијом „NewMed Energy” добио лиценце за истраживање гаса у израелским ексклузивним економским зонама, у близини морских граница са Либаном и Кипром. Ови пројекти представљају не само економске прилике већ и стратешке потезе који јачају улогу Бакуа у региону Источног Медитерана и интегришу га са енергетским иницијативама које воде САД и ЕУ. Са друге стране, Израел активно ради на диверсификацији извоза гаса кроз сарадњу са Египтом, Кипром и Грчком која би Европској унији омогућила нове капацитете гаса. Такође, Израел је спреман да подржи продубљивање сарадње са *SOKAR*-ом кроз транспорт гаса преко Турске ка Европи који би се потенцијално остварио повезивањем са Јужним гасним коридором (*regionplus.az*). На овај начин, Азербејдан не само да повећава свој утицај у Израелу, већ и показује своју способност да балансира сложу регионалну динамику, одржавајући јаке везе и са Турском и са Израелом (*Aliyev 2025*). Растућа енергетска, економска, обавештајна и војна сарадња Азербејдана и Израела резултат је обостраних безбедносних брига према Ирану. Техеран не гледа благонаклоно на „братске односе” Анкаре и Бакуа док истовремено стрепи од потенцијалног отварања азерског питања које би могло да произведе сепаратизам више од 15 милиона етничких Азера. Такође, када већ указујемо на интензивне геополитичке промене у ширем простору југозападне Азије, није могуће да не поменемо да Азербејдан, у координацији са Турском, има важну улогу у енергетској подршци новим властима Сирије. Прве испоруке гаса кренуће од августа 2025. године са циљем поновног покретања рада сиријских електрана ради побољшања доступности снабдевања енергијом (*Bagirova 2025*). Тиме Азербејдан доприноси реализацији турских стратешких интереса у земљи у којој је до недавно режим Башара ел Асада уживао вишедеценијску подршку Русије и Ирана.

Односи Азербејдана са Русијом садрже низ комплексности због чињенице да постоји ефикасна сарадња на мултилатералном нивоу у многим областима, као и снажне историјске и културне везе. Ипак, у владајућој политичкој структури, научној заједници и јавности

Азербејдана дубоко је укореењен став да Русија има претензије и да не крије да се земља налази у „сфери привилегованих интереса” (Cornell 2020, 6). Вишедеценијска подршка Русије Јерменији у сукобу око Нагорно-Карабаха, кроз снабдевање наоружањем, командну помоћ и статус Јерменије као чланице безбедносног савеза Организације Уговора о колективној безбедности (ОДКБ), дуго је подстицала неповерење Азербејдана, упркос томе што Русија 2023. године није пружила заштиту Јерменији, која је потом замрзла своје чланство у ОДКБ-у.

Азербејдан од почетка рата подржава територијални интегритет и суверенитет Украјине пружајући јој финансијску, хуманитарну и енергетску подршку. Нафтна компанија SOKAR послује у Украјини са више од 50 бензинских станица док је Украјина, након прекида снабдевања гасом из Русије, потписала уговор о снабдевању гасом из Азербејдана. Односи су се заоштрили након што је Русија у августу 2025. бомбардовала рафинерију и складишта у Украјини којим управља SOKAR након чега су се појавиле информације у медијима о могућем укидању ембарга на испоруку оружја Украјини (Defense Express, 2025). То би довело до додатног заоштравања односа две земље.

Азербејдан са стрепњом посматра јачање партнерства Русије и Ирана којима је Запад заједнички непријатељ, са циљем ограничења положаја САД на Блиском истоку, као и у Каспијском региону. Због тога не чуди што је у последњим годинама Бакуу интензивирао дипломатске активности у циљу изградње чвршћих веза са Западом којим постиже очување националних интереса и независности. Несумњиво, Азербејдан никако не би био у позицији да игра ову шаховску игру са регионалним и Великим силама, нити би у њој био успешан, да не располаже енергетским ресурсима. Суседна Грузија може бити добар пример за такву констатацију.

ЕНЕРГЕТСКА БЕЗБЕДНОСТ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ, ОД САРАДАЊЕ СА РУСИЈОМ ДО СЕКУРИТИЗАЦИЈЕ

„Остајемо потпуно посвећени завршетку постепеног укидања руског гаса, што се може учинити без угрожавања енергетске безбедности снабдевања Европе.”⁵

Иако рад нема намеру да се бави темељним историјатом енергетских односа Европске уније са Русијом, важно је направити осврт на вишедеценијску енергетску сарадњу са некадашњим Совјетским Савезом, која је отпочела пре стварања Европске уније, и то још од седамдесетих година прошлога века када у Европи долази до раста тражње за нафтом и гасом. Ово је значајно како бисмо указали на отворена питања из тог периода актуелна и данас. Енергетска дипломатија у односима Исток-Запад чинила је прве пробоје током мандата немачког канцелара Вилија Бранта који је „Источном политиком” снажио економске и енергетске односе. Тада се граде први гасоводи од Совјетског Савеза до Савезне Републике Немачке (Simurdić 2019, 12). За разлику од политике канцелара Конрада Аденауера која се заснивала на негацији сарадње са комунистичким и недемократским властима, Брант је у интензивирању трговинске размене видео средство за остваривање дугорочних националних интереса док је 1971. године због развијања односа са Совјетским Савезом добио и Нобелову награду за мир. То су биле године почетног успостављања енергетске сарадње Западне Европе са Совјетским Савезом а поклапају се и са попуштањем у односима Вашингтона и Москве, тзв. Детантом, због чега САД нису биле против развијања тешњих енергетских односа. Гас и нафта представљали су веснике превазилажења подељености европског континента успостављене „гвозденим завесом” и Берлинским зидом. У овом периоду пројектовани су и изграђени главни правци кретања енергетских ресурса који и данас представљају окосницу протока енергената од истока ка западу континента (Simurdić 2019, 12).

⁵ Кадри Симонс, комесарка ЕУ за енергетику. Детаљније на: <https://www.euronews.com/my-europe/2024/09/11/eu-still-hesitant-to-sanction-russian-gas-as-report-highlights-scale-of-ongoing-imports>.

Табела 1: Развој енергетске инфраструктуре између Европе и Совјетског Савеза (1960–1980).

Назив	Изградња	Извор	Тржиште
Дружба (нафтовод)	1960–1964	Совјетска Русија	Белорусија, Пољска, Источна Немачка, Чехословачка, Мађарска
Братство (гасовод)	1982–1984	Совјетска Русија	Чехословачка, Аустрија, Источна Немачка
Soyuz (гасовод)	1980	Совјетска Русија и Казахстан	Чехословачка, Мађарска, Румунија, Молдавија
Транс-Австријски гасовод (TAG)	1974	СССР	Италија, Аустрија
MEGAL (гасовод)	1975–1980	Чехословачка (совјетски гас)	Западна Немачка, Француска

Извор: Табела је ауторска обрада на основу историјских и јавних извора о енергетској инфраструктури Европе и снабдевању гасом из СССР/Русије.

Доласком Роналда Регана (*Ronald Reagan*) на власт 1981. године у САД окончан је „Детант” док се појачавају антисовјетска реторика и трка у наоружању. Његова администрација показивала је отворено незадовољство због енергетске зависности Западне Европе од СССР-а. Крајем те године Вашингтон уводи санкције Москви противећи се изградњи гасовода „Братство”, док се појачавају притисци на европске земље да се повуку из финансирања пројекта. Американци су се у овом периоду плашили да ће СССР приходе од продаје енергената Европљанима користити за војне сврхе (Lee and Connolly 2016).

За разлику од нафте и гаса који су долазили са других тржишта, СССР је током осамдесетих година продавао енергенте Западној Европи по значајно нижим ценама од тржишних. То је била важна економска предност о којој је и СИА извештавала, а била

је кључни разлог Западне Европе за избор совјетских енергената (Central Intelligence Agency 1988). Завршетак Хладног рата означио је нову еру економске и енергетске сарадње Европе и Русије али је постојала бојазан да би Москва могла да заустави доток енергената у Европу услед заоштравања потенцијалног односа са Западом, чиме би створила економску штету и огромне безбедносне изазове. Од последње деценије 20. века долази до убрзаног раста енергетске сарадње и изградње нових праваца снабдевања како би се повезала растућа западноевропска тржишта гасоводима „Јамал-Европа”, „Северни ток 1”, „Северни ток 2” и „Јужни ток” који није реализован.

Избијање гасних криза 2006. и 2009. године изазвало је прекиде испорука плавог енергента ка Европи преко Украјине што је указало на огромну моћ употребе природног гаса као средства за остваривање политичких циљева. Изградња алтернативних гасовода, попут Северног тока 1 и Северног тока 2, као и диверсификација извора снабдевања, омогућила би сигурније снабдевање западноевропских тржишта, а пре свега немачког, како би се заобишла непоуздана украјинска рута. Ауторка Мена (*Meena*) указује да у овом периоду долази до изражене употребе природног гаса као „политичког оружја” од стране Русије према непосредним суседима на постсовјетском подручју: Украјини, Белорусији и државама Централне Азије, како би их приволела да усвоје проруски став и усагласе своје политике са интересима Москве (Obrenović 2020, 200). Опште је познато да Минск од Москве набавља вишеструко јефтинији гас у односу на тржишну цену што је условљено политичком и безбедносном приближавању Русији. Сличан третман имала је и Украјина у годинама након распада некадашњег Совјетског Савеза, до избијања криза које су се одразиле на билатералне односе и будућност енергетске сарадње. Иако извоз гаса није омогућавао директну промену политике у државама увозницама у Западној Европи, он може послужити као превентивно средство, стратегија „гас за тишину”. Многи аутори тврде да је канцелар Шредер оклевао да критикује Русију око спорних питања из чеченског сукоба, имајући у виду да је у том периоду планиран нови гасовод Северни ток (Harsem and Harald 2013, 785).

Шекарић Стојановић у чланку „Секуритизација енергетских односа између Европске уније и Русије: европска перспектива” указује да су секуритизујући потези Европске уније предузети након

прве гасне кризе када је зависност Европе од руског природног гаса означена као претња европској енергетској безбедности. Ауторка наводи да се корени ове кризе налазе у 2004. години, након промене украјинске политике ка прозападној и све већем заговарању уласка земље у НАТО. Као последица тога, услед недостатка договора са Москвом, долази до смањења испорука гаса. Други енергетски конфликт десио се 2009. године када је скоро 20 европских земаља осетило последице. Након овога долази до отвореног залагања за ширу интеграцију европског енергетског тржишта, успостављање заједничке европске енергетске политике и изналажење алтернативних извора снабдевања (Šekarić 2019, 72–73).

Европска унија је након почетка кризе у Украјини увела прве мере против Русије и њених компанија са циљем отежавања сарадње у секторима попут енергетике. Усвајање плана „REPowerEU” 2022. године ЕУ је показала опредељење да потпуно прекине енергетску сарадњу са Русијом уз неопходност смањења потрошње енергије и убрзавања процеса енергетске транзиције. Од почетка рата 2022. године до данас, ЕУ је усвојила 18 пакета санкција којим је ревидирала вишедеценијске енергетске односе са највећим енергетским добављачем. Од септембра 2025. године разматра се увођење 19. пакета санкција који би највише погодио руски енергетски сектор. Рат у Украјини довео је Европску унију до финалне фазе секуритизације енергетске безбедности и доношења важних политичких одлука које последично драстично смањују енергетску размену са Русијом. Увођењем санкција на увоз енергената, ЕУ изолује Русију као доминантног енергетског снабдевача европског тржишта. Од 2022. године забрањен је увоз сирове нафте и рафинисаних нафтних деривата из Русије морским путем (European Commission 2025). Последице ове одлуке осетила је и Србија с обзиром да је онемогућена куповина и транспорт руске сирове нафте која се морским танкерима допрема до терминала Омишаљ у Хрватској и транспортује нафтоводом ЈАНАФ до рафинерије у Панчеву. За разлику од 2021. године, када је удео руске нафте у укупно увезеној сировој нафти износио 23%, односно 47% у 2022. години, у 2023. години по први пут у историји српске нафтне индустрије није било увоза сирове нафте руског порекла, са истим трендом у 2024. години, као последица увођења 4. пакета санкција Руској Федерацији (Агенција за енергетику Републике

Србије 2024, 116). Због овога је држава кренула у пројекат изградње алтернативног нафтовода са Мађарском како би се повезала на нафтовод „Дружба” који је и даље оперативан. Европска унија увела је и механизам ограничења цене руске нафте као и забрану увоза руске опреме и технологије. Када је у питању гас, забрањене су инвестиције у нове LNG пројекте, извоз технологија у овој области као и послови складиштења руским енергетским компанијама у Европи (European Commission 2025).

Гасовод Турски, односно Балкански ток, којим се руски гас допрема испод Црног мора, преко територија Турске, Бугарске и Србије до Мађарске и Словачке, и даље је оперативан. Међутим, Европска комисија недавно је предложила потпуну забрану увоза руског природног гаса, како у течном тако и у гасовитом облику копненим цевовода, до 1. јануара 2027. године. Ова мера је део 19. пакета санкција против Русије и има за циљ да се потпуно прекине енергетска зависност од Русије у контексту рата у Украјини (Bloomberg 2025). Захваљујући досадашњим напорима, Европска унија је успела да у потпуности престане са увозом руског угља. Удео руског гаса пао је са 45% из 2021. године на 19% 2024. године док је удео нафте пао са 27% 2022. године на три посто ове године. У области нуклеарне енергије државе чланице обавезале су се да ће ограничити коришћење нуклеарног горива из Русије (European Commission 2025). Иако је енергетска сарадња са Русијом укључивала дугорочне и предвидљиве уговоре, Европска унија следећи неореалистички приступ доноси одлуку да одустане од енергетске сарадње са Русијом праћену апсолутним користима. Интерес ЕУ постаје елиминисање способности Русије да утиче на њену енергетску безбедност због чега диверсификација снабдевања, иако често скупља, смањује моћ Русије као и зависност од руских енергената.

ЕНЕРГЕТСКО ПРИБЛИЖАВАЊЕ ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И АЗЕРБЕЈЦАНА

Билатерални односи Европске уније и Азербејџана успостављани су Споразумом о партнерству и сарадњи (РСА) који је ступио на снагу 1999. године. Овај споразум представља институционалну основу за покретање политичког и економског дијалога. Две стране препознају заједнички интерес за инвестициона

улагања у пројекте у енергетском сектору, посебно оне који се односе на изградњу и обнову гасовода и нафтовода (Official Journal 1999). Председници Европске комисије Жозе Мануел Барозо и Азербејџана Илхам Алијев потписали су почетком 2011. године у Бриселу споразум о стратешкој сарадњи у области гаса. Азербејџан се по први пут обавезао да ће бити дугорочан партнер ЕУ у снабдевању гасом чиме је омогућена реализација пројекта „Јужни гасни коридор” (European Commission 2011). Средином 2022. године делегације Европске уније и Азербејџана, предвођене председником Европске комисије Урсолом фон дер Лајен и председником Азербејџана Илхамом Алијевим, потписују меморандум о широј економској сарадњи, инвестицијама и енергетици. Меморандум предвиђа повећање гасних испорука како би се ЕУ удаљила од руског гаса (European Commission 2022).

Када је у питању енергетско повезивање Азербејџана са Европском унијом, први планирани пројекат за непосредно повезивање тржишта ЕУ са изворима гаса из Каспијског мора јесте гасовод „Набуко”. Овај дуго најављивани гасовод био је важан политички приоритет САД којим би се обезбеђивало 16 милијарди метара кубних гаса годишње из Азербејџана, као и још толико из Туркменистана. Пројекат би могао да представља конкуренцију руским гасоводима „Плави ток” и „Јужни ток” али не би био значајна алтернатива руским енергентима, нити би у потпуности елиминисао енергетску зависност Европе од Русије (Proroković i Perović 2013, 126). Пројекат „Набуко” напуштен је 2013. године због високих инвестиционих трошкова, великог броја заинтересованих страна које су имале различите приступе али и конкурентнијим условима које је Русија нудила дугорочним уговорима.

Након неуспеха са гасоводом „Набуко”, Европска унија и Азербејџан покрећу иницијативу за изградњу „Јужног гасног коридора”, новог стратешког гасовода који је предложен 2008. године од стране Европске комисије како би се обезбедило алтернативно снабдевање гасом ЕУ и умањио удео руског гаса на тржишту. Овај гасовод спаја азербејџанска налазишта гаса на обали Каспијског мора, територије Грузије „Јужнокавказским гасоводом” (*SCPX*), Турске „Трансанадолијским гасоводом” (*TANAP*), „Трансјадранским гасоводом” (*TAP*) даље ка Грчкој, Албанији ка Италији.

Мапа 2. Траса Јужног гасног коридора

Извор: (Caucasus Asia Center 2021)

Крајем 2022. године Бугарска је интерконекцијом повезана са гасоводом ТАР, а крајем 2023. године и Србија постаје део „Јужног гасног коридора” повезивањем са Бугарском чиме је добила приступ изворима гаса из Каспијског региона. За разлику од гасовода „Набуко”, гасовод ТАР има значајно мањи капацитет, десет милијарди кубних метара гаса годишње, од којих је осам милијарди намењено Италији, а две милијарде Грчкој и Бугарској. Када се у будућности прошире производни капацитети у Азербејџану, а државна компанија SOGAR планира да повећа годишњу производњу природног гаса са 37 милијарди кубних метара на 49 милијарди кубних метара до 2033. године, транспортни капацитет ТАР-а може се удвостручити на више од 20 милијарди кубних метара (Gumbatov 2020, 118–119). „Јужни гасни коридор” није само економски и енергетски већ и геополитички пројекат који има велику подршку Запада, најпре САД од првог мандата Трампове администрације, као и Европске уније, посебно након почетка рата у Украјини, која у стратешким документима препознаје важност гасовода који спаја Европу са налазиштима гаса у Каспијском региону. Европске банке попут ЕИВ-а директно су учествовале у финансирању гасовода ТАР, као и гасних интерконекција Грчка-Бугарска-Србија.

Осим сарадње у гасном сектору, две стране разматрају заједничка улагања у зелену енергију како би се смањила зависност Азербејџана од извоза фосилних горива. Посебно је важан пројекат „Каспијски зелени енергетски коридор” који би тежиште са гасне сарадње усмерио ка сектору обновљивих извора енергије. Овим пројектом Азербејџан планира да постане произвођач чисте електричне енергије која би се преносним системом преко Грузије и Црног мора извозила у Румунију и Мађарску са којима је већ

потписан споразум о сарадњи. Азербејџан прихвата посвећеност Брисела климатском споразуму из Париза и у будућности се може очекивати интензивнија сарадња и инвестиције европских компанија у овој области.

ОГРАНИЧЕЊА

Према доступним подацима за 2023. годину, Азербејџан је извезао више од 26 милиона тона сирове нафте и деривата у вредности већој од 16 милијарди долара. Највећи увозници азербејџанске нафте су Италија (11 милиона тона), Израел (2,3 милиона тона), Индија (2,05 милиона тона), Немачка (1,3 милиона тона) (Zeunalova 2024). У гасном сектору, подаци из 2024. године указују да је Азербејџан извезао 25,77 милијарди кубних метара гаса у вредности од 8,406 милијарди долара. Шест земаља увезло је гас из Азербејџана међу којима су три највећи купци: Турска (38,1% целокупног извоза), Италија (38% извоза) и Грузија (12,7%) док су Грчка, Бугарска и Србија такође увозиле гас из ове земље (Abbasova 2025). У 2024. години, укупни приходи нафтног сектора у државном буџету Азербејџана износили су око 10,5 милијарди долара, док је удео ове индустрије у буџетским приходима 48,4% (Sadigov 2025). Ови подаци указују на изузетно велику зависност азербејџанске економије од извоза енергената због чега је смањење ризика кроз диверсификацију економије важан циљ. Светска банка (*World Bank*) је у извештају из новембра 2023. упозорила да „путања развоја Азербејџана остаје изложена волатилности глобалних енергетских тржишта” и да земља неће бити у могућности да оствари стратешке приоритете наведене у „Визији Азербејџана” 2030. године ако остане зависна од нафтних и гасних прихода (The World Bank Group 2023). Процена коју је из октобра 2024. године спровео „Chatham House” истиче зависност земље од нафте и гаса јер ће темељ њене улоге на међународној сцени вероватно бити поткопан смањењем резерви и растућим трошковима производње и финансирања (Townend et al. 2024)

Приказани подаци такође указују да постоје значајна ограничења могућности Азербејџана да надомести потребе Европске уније за енергентима. Иако су у Азербејџану у току значајне развојне инвестиције које треба да омогуће отварање нових поља и повећање производних капацитета, азербејџански енергенти неће имати

доминантну позицију у осигуравању енергетске сигурности ЕУ. Иако у будућности дође до најављеног удвостручења транспортног капацитета „Трансјадранског гасовода” (ТАР), то и даље неће бити довољно за обезбеђивање целокупних потреба за гасом италијанског и грчког тржишта, као што је то на пример случај са Србијом и Мађарском које се ослањају на снабдевање руским гасом из Балканског тока. Азербејџански гас завршио је прошле на тржиштима само три државе чланице ЕУ. У Италији је у 2023. години допринео трећини укупне потрошње (World Bank 2023) док је у Грчкој 18,1% потрошње обезбеђено преко „Трансјадранског гасовода” (Greek City Times 2025). Индустијски развијена Италија потрошила је у 2022. години 75 милијарди кубних метара гаса што значи да и најављено повећање производње Азербејџана неће бити довољно да се обезбеде италијанске гасне потребе. Наведени подаци указују да азербејџански гас има ограничену регионалну улогу у снабдевању медитеранских земаља. Међутим, продубљивање сарадње са Израелом отвара могућности за нове развојне пројекте и потенцијално укључивање Азербејџана у пројекат „East Med” који треба да повеже налазишта гаса у Источном Медитерану од Израела, Кипра, Египта преко Грчке до Европе. Сматрајући своју територију енергетским чвориштем, Турска може имати негативан став према укључивању Азербејџана у пројекат „East Med”, како због енергетске конкуренције, тако и због приближавања братског Азербејџана са државама са којима Турска има спорна питања у Медитерану. Турска није незаинтересована за енергетску сарадњу са Израелом, што су потврдили разговори председника Ердогана и премијера Нетанјахуа 2023. године у Њујорку. Због неодрживости искључивања Турске из развоја гасних пројеката у Медитерану, које су дуго подржавали Грчка и Кипар, њен стратешки положај и развијена инфраструктура пружају могућност да се укључи у пројекат (Kirenci 2023). Због наведеног делује да Турска није имала негативан однос према енергетском приближавању Азербејџана и Израела.

У наредном периоду не очекује се да ће Европска унутра тежити проналажењу једног доминантног и стабилног снабдевача који би надокнадио одсуство Русије са тржишта. Осим производно-технолошких и финансијских разлога доминантан је онај који ће подсећати ЕУ на озбиљне опасности од зависности из једног извора која се вероватно неће поновити. Такође, ту су и еколошки фактори

и одређења европских политичких и финансијских институција да више не финансирају развој пројеката у гасној инфраструктури због захтева за декарбонизацијом.

ЗАКЉУЧАК

Структурални реализам објашњава природност намера и амбиција актера да повећају моћ и безбедност у међународном систему. Енергетски ресурси несумњиво представљају средство за стицање и одржање моћи у међународној политици. Посебну важност имају оне државе које због географског положаја имају судбинску предодређеност да се око њих преламају различити интереси, посебно ако имају значајан енергетски потенцијал. Азербејџан користи енергетске ресурсе као средство за продубљивање енергетских и спољнополитичких односа са Европском унијом, Турском и Израелом. Иако се поменути актери налазе на различитим политичким географијама, заједничко им је да Русију посматрају као безбедносну претњу, те је свака из посебних разлога и историјских околности заинтересована за смањење способности и утицаја Русије на њу. Очување независности и политичке самосталности је Азербејџану најважнији интерес од стицања независности до данас. Спољнополитичко балансирање за Бакуу представља једини могући начин очувања такве позиције. Енергетска сарадња у овој логици има кључну улогу путем које расте политичка и економска моћ Азербејџана, као и позиција у Јужном Кавказу али и шире. Азербејџански енергенти, иако не обезбеђују потпуну енергетску сигурност Европске уније, имају изузетно важну улогу у смањењу присуства руских енергената на подручју Европе и представљају „претходницу” за изградњу дугорочних облика политичке и безбедносне сарадње са земљама увозницама. Са друге стране, Европска унија као високо зависна од увоза енергената, од почетка рата у Украјини налази се у проблему обезбеђивања алтернативних капацитета. Због тога је препознала интерес да развија сарадњу са Азербејџаном, укључи га европско енергетско тржиште али и да га подржи остваривању најважнијих спољнополитичких приоритета.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Abbasova, Nigar. 2025. "Türkiye remains top buyer of Azerbaijani gas." *Report.az*. Last accessed: 17. September 2025. <https://report.az/en/energy/turkiye-remains-top-buyer-of-azerbaijani-gas>.
- Agencija za energetiku Republike Srbije. 2025. „Izveštaj o radu Agencije za energetiku Republike Srbije za 2024. godinu.“ Pristupljeno: 12. novembra 2025. <https://www.aers.rs/media/Files/Izvestaji/Godisnji/Izvestaj%20Agencije%202024.pdf>.
- Aliyev, Alekper. 2025. "Azerbaijan and Israel on the Path to a Strategic Alliance." *Caspian-Alpine Society*. Last accessed: 5. September 2025. <https://caspien-alpine.org/azerbaijan-and-israel-on-the-path-to-a-strategic-alliance/>.
- Avdaliani, Emil. 2025. "New 'Trump' Corridor Leaves Iran Scrambling to Preserve Influence in the South Caucasus." *Stimson*. Last accessed: 17. September 2025. <https://www.stimson.org/2025/new-trump-corridor-leaves-iran-scrambling-to-preserve-influence-in-the-south-caucasus/>.
- Azerbaijan.az. n. d. "History of development of oil industry." Last accessed: 15. September 2025. <https://azerbaijan.az/en/related-information/130>.
- Bagirova, Nailia. 2025. "Azerbaijan to export 1.2 billion cubic metres of gas to Syria through Turkey annually." *Reuters*. Last accessed: 5. September 2025. <https://www.reuters.com/business/energy/azerbaijan-export-12-billion-cubic-metres-gas-syria-through-turkey-annually-2025-08-02/>.
- Baylarbayov, Vitaliy. 2023. "Heydar Aliyev's Energy and Infrastructure Strategy." *Baku Dialogues* 7 (2): 6–15.
- Bloomberg. 2025. "EU Proposes Full Ban on Russian LNG from 2027." Last accessed: 7. September 2025. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2025-09-19/eu-proposes-full-ban-on-russian-lng-from-2027-a-year-early?embedded-checkout=true>.
- Bžežinski, Zbignjev. 1997. *Velika šahovska tabla*. Podgorica: CID.
- Caucasus Asia Center. 2021. "Projects in the pipeline: Azerbaijan needs to diversify beyond hydrocarbons." *Medium*. Last accessed: 9 September 2025. <https://medium.com/caucasus-asia-center/new-energy-pipelines-azerbaijans-need-and-opportunities-to-go-beyond-oil-and-gas-d9132ec6ef67>.
- Central Intelligence Agency [CIA]. 1988. "USSR: Natural Gas — Fuel for the 1990s." https://www.cia.gov/readingroom/docs/DOC_0000500694.pdf.
- Cornell, Svante. 2020. "Between Euroasia and the Middle East: Azerbaijan's New Geopolitics." *Baku Dialogues* 4 (1): 10–23.

- Česnakas, Giedrius. 2010. "Energy Resources in Foreign Policy: A Theoretical Approach." *Baltic Journal of Law & Politics* 3(1): 31–52.
- Defense Express*. "Azerbaijan Considers Lifting Embargo Military Aid to Ukraine: What Weapons Baku Could Send." Last accessed: 12. November 2025. https://en.defence-ua.com/news/azerbaijan_considers_lifting_embargo_military_aid_to_ukraine_what_weapons_baku_could_send-15434.html.
- Đukić, Srećko. 2019. „Miris gasa kruži Evropom.” U *Energetska diplomatija Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima*. ur. Dušan Proroković, 80–93. Beograd: Sajnos; Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- European Commission*. 2011. "Commission and Azerbaijan sign strategic gas deal." Last accessed: 18. September 2025. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_11_30.
- European Commission*. 2022. "EU and Azerbaijan enhance bilateral relations, including energy cooperation." Last accessed: 18. September 2025. https://enlargement.ec.europa.eu/news/eu-and-azerbaijan-enhance-bilateral-relations-including-energy-cooperation-2022-07-18_en.
- European Commission*. 2025. "REPowerEU: Affordable, secure and sustainable energy for Europe." Last accessed: 18. September 2025. https://commission.europa.eu/topics/energy/repowereu_en.
- European Commission*. 2025. "Sanctions on energy." Last accessed: 18. September 2025. https://commission.europa.eu/topics/eu-solidarity-ukraine/eu-sanctions-against-russia-following-invasion-ukraine/sanctions-energy_en.
- Greek City Times*. 2025. "Greek gas consumption jumps by 30% in 2024 on power sector demand: DESFA." Last accessed: 22. September 2025. <https://greekcitytimes.com/2025/01/16/greek-gas-consumption-jumps-by-30-in-2024-on-power-sector-demand-desfa/>.
- Gumbatov, Akhmed. 2020. "Completing the Southern Gas Corridor." *Baku Dialogues* 4 (1): 116–127.
- Harsem, Øistein, and Dag Harald Claes. 2013. "The interdependence of European–Russian energy relations." *Energy Policy* 59: 784–791.
- Hodgson, Robert. 2025. "EU still hesitant to sanction Russian gas as report highlights scale of ongoing imports." *Euronews*. Last accessed: 10. September 2025. <https://www.euronews.com/my-europe/2024/09/11/eu-still-hesitant-to-sanction-russian-gas-as-report-highlights-scale-of-ongoing-imports>.
- Högselius, Per. 2019. *Energy and Geopolitics*. London: Routledge.

- International Energy Agency*. 2014. "Energy supply security". Last accessed: 22. September 2025. https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2014/08/energy-supply-security-2014_g1g4668f/9789264218420-en.pdf.
- Kirenci, Ayse. 2023. "Pipelines, markets, railroads, equipment: What Türkiye offers over energy cooperation." *TRT World*. Last accessed: 12. November 2025. <https://www.trtworld.com/article/15222494>.
- Kucera, Joshua. 2024. "One Winner of Russia's War Against Ukraine Is Azerbaijan." *Davis Center for Russian and Euroasian Studies*. Last accessed: 10. September 2025. <https://daviscenter.fas.harvard.edu/insights/one-winner-russias-war-against-ukraine-azerbaijan>.
- Lee, Jae-Seung, and Connolly Daniel. 2016. „Pipeline Politics between Europe and Russia: A Historical Review from the Cold War to the Post-Cold War.” *The Korean Journal of International Studies* 14 (1): 105–129.
- Mackinder, J. Halford. 1904. "The Geographical Pivot of History." *The Geographical Journal* 23 (4): 421–437.
- Mearsheimer, John. 2013. „Strukturalni realizam.” U: *Teorije međunarodnih odnosa: Realizam*. ur. Dejan Jović, 87–104. Zagreb: Politička kultura.
- Mohapatra, Nalin Kumar. 2017. "Energy Security Paradigm, Structure of Geopolitics and International Relations Theory: From Global South Perspectives." *GeoJournal* 82 (4): 683–700.
- Mustafayev, Feyruz. 2022. "The Potential Role of Renewable Energy in Providing Energy Security of Azerbaijan." PhD dissertation. University of Gdansk: Faculty of Economics.
- Nicholas, J. Spykman. 1942. *America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power*. New York: Harcourt, Brace and Company.
- Obrenović, Strahinja. 2020. „Prirodni gas kao političko oružje: Razumevanje diskursa.” *Godišnjak Fakulteta političkih nauka* 14 (23): 195–214.
- Official Journal. 1999. Partnership and cooperation agreement between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Azerbaijan, OJ L 246, 17.9.1999, 3–51.
- Proroković, Dušan i Perović, Milorad. 2013. „Strateški koridori i cevovodi i njihov uticaj na geoekonomski položaj balkanskih država.” *Nacionalni interes* 18 (3): 105–133.
- Richard, Yann. 2019. *Iran: A Social and Political History since the Qajars*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sadigov, Kanan. 2025. "Azerbaijan sees slight drop in oil, gas sector revenues to state budget." *Report.az*. Last accessed: 17. September

2025. <https://report.az/en/finance/azerbaijan-sees-slight-drop-in-oil-gas-sector-revenues-to-state-budget>.
- Simić, Dragan. 2002. *Nauka o bezbednosti*. Beograd: Službeni list SRJ i Fakultet političkih nauka.
- Simurđić, Milan. 2019. „Vreme energetske diplomatije.” U *Energetska diplomatija Republike Srbije u savremenim međunarodnim odnosima*. ur. Dušan Proroković 9–32. Beograd: Sajnos; Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu.
- Šekarić, Nevena. 2019. „Sekuritizacija energetske odnosa između Evropske unije i Rusije: evropska perspektiva.” *Međunarodna politika LXX* (1176): 63–82.
- The White House*. 2025. “President Trump Brokers Another Historic Peace Deal.” Last accessed: 10. September 2025. <https://www.whitehouse.gov/articles/2025/08/president-trump-brokers-another-historic-peace-deal/>.
- The World Bank Group*. 2023. “Country Climate and Development Report: Azerbaijan.” Washington: The World Bank Group.
- Townend, R. et al. 2024. “Azerbaijan’s climate leadership challenge: What’s at stake at COP29 and beyond.” *Chatham House*. <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/2024-10/2024-10-22-azerbaijan-climate-leadership-challenge-townend-et-al.pdf>.
- Waltz, Kenneth. 1978. *Theory of International Politics*. USA: Addison-Wesley.
- Willrich, M. 1976. „International energy issues and options.” *Annual Review of Energy* (1): 746.
- World Bank*. 2023. “Italy Natural gas in gaseous state imports by country in 2023.” Last accessed: 22. September 2025. <https://wits.worldbank.org/trade/comtrade/en/country/ITA/year/2023/tradeflow/Imports/partner/ALL/product/271121>.
- Yadigarov, Elshad, and Karimova Ravana. 2018. “A Guide to Baku, Azerbaijan: Oldest Oil Producing Region in the World.” *Jpt.spe.org*. Last accessed: 10. September 2025. <https://jpt.spe.org/twa/guide-baku-azerbaijan-oldest-oil-producing-region-world>.
- Zeynalova, Laman. 2024. “Azerbaijan names largest oil importers in 2023.” *Trend.az*. Last accessed: 18. September 2025. <https://www.trend.az/business/energy/3850585.html>.
- Zoran Petrović Piroćanac. 2010. *Geopolitika energije*. Beograd: Institut za političke studije.

Veljko Mijušković*

Faculty of Economics, University of Belgrade

Petar Ranković**

Independent researcher

ENERGY COOPERATION IN THE SUPPLY CHAIN AS AN INSTRUMENT OF POWER TRANSFORMATION IN INTERNATIONAL POLITICS: THE CASE OF AZERBAIJAN AND THE EUROPEAN UNION

Resume

The paper is structured into six sections. The first section examines the geopolitical significance of energy security and supply security. Energy security has become an increasingly prominent factor in international politics, while diversification of supply is presented as a pathway to building greater resilience against external risks. The second section examines how structural realism explains the underlying interests driving energy cooperation between the European Union and Azerbaijan, thereby shaping the transformation of the security and energy architecture in Europe and the South Caucasus. The third section analyses Azerbaijan's geopolitical position and its historical role in Eurasian energy flows. The fourth section explores Europe's decades-long dependence on Russian gas. The fifth section focuses on the development of bilateral cooperation between the European Union and Azerbaijan. Finally, the sixth section highlights the limitations and risks associated with energy cooperation between the two sides.

Keywords: Azerbaijan, European Union, Southern Gas Corridor, energy security, diversification of supply, structural realism.

* Email address: veljko.mijuskovic@ekof.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-0668-8614.

** Email address: petar.rankovic.ue@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5501-0255.

*** Овај рад је примљен 27. септембра 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 19. новембра 2025. године.

*Ana Z. Jevtović**

Institute for Political Studies, Belgrade

POLITICAL COMMUNICATION AND THE POWER OF SOCIAL NETWORKS IN NATIONAL CRISES RELATED TO COLOR REVOLUTIONS^{}**

Resume

This research focuses on social networks and their activist role during political crises within nation-states. Demonstrations and other forms of civil protest become more expressive with increased media coverage, where specific political demands are often hidden under the guise of nonviolence. The author identifies five characteristic phases of message creation that, through various digital formats and modalities, contribute to increased visibility in the traditional public sphere. This amplifies the intensity of the crisis, increasing the risk of escalation and internationalization. The nation-state and social networks are often incompatible during times of crisis, meaning that public opinion becomes divided over possible solutions and consequences. The nation-state and social networks during national crises related to color revolutions are often incompatible, so public opinion is divided over possible solutions and consequences. In a networked society, this leads to increased fear and moral panic, along with the spread of fake news, disinformation,

* Email address: ana.jevtovic@ips.ac.rs, ORCID: 0009-0003-3877-225X.

** The article was created within the framework of the scientific and research activities of the Institute for Political Studies, which is funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

and rumors. These dynamics can result in numerous incidents and further mobilize youth, representing a particularly vulnerable group. The new audience is increasingly overlapping, polarizing, shifting, and restructuring by changed social contexts and a digital environment that enables actor anonymity. Through digitalization and artificial intelligence, media technology is becoming a *conditio sine qua non* for managing specific spaces and political relationships within a community. This means that the course of action during crises changes to nonviolent activities.

Keywords: political communication, social networks, propaganda, algorithms, trolls, moral panic, national crises related to color revolutions.

The whirlwinds of political, economic, ecological, religious, security, and other crises strike the planet daily, and the illusion that we are in control merely conceals the collapse of traditional relations between the state and society. A changing world also implies a new concept of community and its groups, which complicates the study of communicative flows and political interactions, especially in times of crisis. Analyzing the *colored revolutions*, we observe that their number increases alongside the popularity and widespread accessibility of social networks, and that they readily exploit every form of public dissatisfaction (low living standards, rising fuel or food prices, cases of corruption, disasters with large numbers of casualties...). Contemporary protests, featuring a range of improvised nonviolent activities on the ground, develop a broad spectrum of intensity and involve many participants (especially young people, the most frequent Internet users), spreading reaction and discontent. In an atmosphere of distrust, party exclusivity, and a discourse of mutual exclusion, political communication abandons the bounds of tolerance, transforming into covert political propaganda. The crisis of liberal democracy has shaken numerous national political systems, resulting in increasingly frequent civil discontent and “street” revolutions, creating different “political patterns and relationships between parliamentary representatives and representatives of society” (Castells 2022, 14). Even in earlier political history, we witnessed similar scenes, but the impression is that we have never experienced such inflated media bubbles that, by spreading fear, panic and hatred, dig trenches of intolerance, anger, and social disintegration. New communication

patterns permeate every corner of society, with various actors (from political parties, civic initiatives, trade unions, universities, churches...) voicing their demands in search of solutions both within and outside the political system.

The corporately commercialized media structure is designed to enslave individuals' free time through interaction, with miniaturization and spatial fragmentation striving to leave no one beyond its reach. At the same time, it is essential to understand that "the Internet and digital media are not the cause of the stress and pressures of modern life" but rather a part of the solution that reveals possible paths out of the crisis.¹ In this conceptual consideration, it is worth mentioning the thoughts of Snježana Milivojević, who argues that the Internet is essentially "a virtual space with all the attributes of a social space, inextricably linked to real space" (Milivojević, 2017). For further research, this means that in crises, new media should be interpreted as social institutions that cannot be reduced merely to their technologies, but rather viewed as "part of a much broader social, technological, and cultural landscape of change; in short, as part of a new technoculture" (Lister et al. 2009, 11). The buzzing environment of the Network conceals numerous political and propaganda activities, including new concepts of message framing relevant to the psychology of the masses, which is of extraordinary importance for communication in times of crisis.²

In current political crises and civil protests, structural changes within society are being quietly provoked - changes that Milašinović and Kešetović describe as "a qualitatively altered social condition marked by changes in the social structure, interpersonal relations, social relations, the system of social values, and patterns of cultural development" (Milašinović i Kešetović 2011, 104). From the introductory part of the paper, it is already evident that the subject of our interest encompasses a current, publicly engaged, and communicatively open field of crisis management, while at the same time also touching on the more specific

¹ Mary Chayko, speaking about technological changes, also points to the need for human adaptation: "In technologically rich societies, rules and values are constantly changing. Sometimes they become completely disrupted - undergoing such fundamental and rapid change that what once was no longer applies at all." (Chayko 2019, 221).

² Robert Entman argues that frames "introduce or enhance the prominence of certain ideas; they are framing schemes that encourage the target audience to think, feel, and decide in a particular way" (Entman 2007, 165).

domains of political science, sociology, media psychology, conflict studies, communication studies, and security sciences.

Political Communication in the Online Society

Taking into account that, through its function of directing and organizing the social system, politics must ensure control and stability during the processes of profound change we have discussed, it follows that authorities are expected to formulate, aggregate, and implement socially agreed-upon decisions. That is why theorists such as Schulz consider any exchange of messages among political actors to be political communication. “For example, most of what politicians do is political communication. Likewise, citizens engage in political communication when they talk about political topics with friends or family, call into political radio shows, or participate in political debates online. Demonstrations and other forms of protest are more expressive -sometimes even violent forms of political communication” (Schulz 2015, 460–461).

The internet and social media have enabled the emergence of new communities that “build networks of personal relationships” (Rheingold 1993, 5). Through new platforms, applications, and digital tools, online groups are being formed – self-connected and self-organized – with their own dynamics and high mobility. The once sluggish, disinterested, and semi-educated print, radio, and television audience has now evolved into a hyperactive public, with the ability for any individual with modem access to produce their own information. Unlike analog media, where editors and newsrooms function as filters for the information reaching the public, messages mediated through social networks by actors involved in crisis events and by ordinary citizens often have specific goals that do not necessarily align with the public interest! “The virtual communicator on social media is his/her *gatekeeper*, as they select from the vast array of information and choose what they consider useful for constructing their self-image” (Filipović 2012, 87). This change is both profound and global, as messages are now sent “by everyone”, “from everywhere” and “to everyone”. In this environment, information is freely shared, sold, requested, connected, enhanced, and digitized - distributing a mosaic of topics, content, and interests. The key point lies in the transformations reflected all around us: the information system has digitized the concept of news content usage, and given the scope of artificial intelligence and

software applications, crisis management concepts, including those with political consequences, are rapidly being adapted and implemented.

This paper explores the digital environment, political communication, and its power as mediated through the influence of social media. The research topic is based on new insights and a typology of the observed forms of political communication on social media during civil protests. Each identified phase methodologically implies a higher indicator of digital effectiveness, which, in shaping public opinion, offers a higher level of mobilization. The focus is on the characteristic narratives identified during the “color revolution” in Serbia in 2025, but the structure of changes theoretically indicates their global character. The rapid and sweeping changes occurring daily in the symbolic sphere demand new skills and knowledge in managing information content, as audiences increasingly overlap, shift, and restructure in new social contexts. “They have democratized information by transforming people from content consumers into content creators” (Solis 2010). Through digitalization and artificial intelligence, media technology has become a *conditio sine qua non* for managing spaces and relationships within communities. At the center of this transformation is a redesigned Gandhism that simulates high moral virtue in acts of political upheaval, which are cunningly concealed behind protests. Gajić and Despotović recognize in this the organizers’ ability to “direct and define concrete goals,” echoing Gandhi’s approach of identifying the weaknesses of colonial rule and demanding from his followers “enough courage and moral strength” to build a new society (Gajić i Despotović, 2025, 129). Social media are becoming the pillars of rallying provoked masses, playing a crucial role in the rapid mobilization of protest participants (Tufekci and Wilson 2012). What’s new is that messages to dissatisfied citizens are now delivered at the micro level - that is, individually to each actor. This means that the concept of the old media (the meso level), where print, radio, and television addressed everyone simultaneously in digital crisis communication, has been archived.

An increasing number of nonviolent attempts to bring about regime change continue to be based on the theory of “noncooperation,” which was succinctly explained by American professor Gene Sharp nearly three decades ago: “If people cannot obey, rulers cannot rule”.³Protests

³ “Nonviolent struggle is much more complex and diverse than violent struggle”, observed the ideological strategist, concluding that it is waged “with psychological,

and persuasion, noncooperation, and intervention constitute the three fundamental methods of overthrowing power, with the creator of the nonviolent strategy having outlined around two hundred revolutionary activities implemented on the ground. With the advent of the internet and social media, civil revolutions have gained new dimensions, primarily by adapting propaganda and manipulative influence techniques to digital tools. Unlike analogue media, which have a rigid hierarchical structure, social networks are less institutionalized and informal and respond quickly to every development in the field. Some experts in political communications argue that this is the essence of the transformation, as it strategically changes the meaning of public space: communication “takes place from *the bottom up*, rather than hierarchically from *the top down*” (Schaaf and Quiring 2023, 204). Social networks offer anonymity, apparent openness, warmth, criticality, opportunism, morality, an escape from political apathy, mobility, change, and a sense of alternative perspectives along the scale of social mobility.

News presented in this way gains significance because, by enabling ideological self-linkage, it creates a reservoir of resentment unleashed against the ruling order. For society to be divided, it is necessary to have opposing mainstream media that, by transmitting social media content, emphasize difference, discredit, and criticize the *Others*, proclaiming their own identity as the only moral and democratic political viewpoint. New digital tools, strengthened by artificial intelligence, increasingly personalize user content, meaning that false information can be integrated into dispersed digital platforms and social networks every second. Speaking about the metaverse, Evgeny Pashentsev and Sergey Sebenkin warn of a new possibility for psychological manipulation that will amplify destructive influence wherever great powers desire.⁴

social, economic, and political weapons employed by the population and societal institutions” (Sharp 1999, 34).

⁴ “Metaverses can revolutionize the field of data and its generation, processing, transmission, and analysis. Here (“mega-large data”) will be generated, accumulated, processed, stored, and analysed almost every second in real time. But most importantly, it will be qualitatively different types of data – a new generation of data, colossal arrays of data.” (Pashentsev and Sebekin 2023, 44–45).

Civil Protests and Forms of Nonviolent Communication

Since the social processes examined in this paper are ongoing, it is natural that different ideological interpreters offer varying interpretations regarding the nature and character of political events. Conceptually, we distinguish between a “color revolution” and a “coup”: the former refers to a broader, plebiscitary movement inspired by the intention to align public policy with the desires and interests of the demonstrators through a change of power. A “coup,” on the other hand, also aims to change power but serves the interests of a much narrower group. A color revolution is a nonviolent, open process with generally known initiators and participants, while the core operates discreetly and from the shadows.⁵ A coup is a hidden maneuver of a closed nature, with an operational core that acts conspiratorially and often conceals its techniques and methods of operation. In the Serbian language, the concept of *rebellion* is also closely related, which throughout national history has frequently led to “significant social changes, either through reforms or through violent revolutions or counter-revolutions”.⁶

The first “color revolution” occurred on April 25, 1974, in Portugal, when a group of junior officers overthrew the regime of Marcelo Caetano and removed the right-wing government through a coup. Although the national radio had urged people to stay home, crowds gathered in the streets, offering carnations to soldiers and police as a symbol of affection and support for the change - hence its name, the “Carnation Revolution”.⁷ The authoritarian dictatorship was replaced by liberal democracy, and this day is celebrated as a national holiday in Portugal. However, revolutionary events on the global stage began and accelerated in the 1990s, with the fall of the Berlin Wall and the “spontaneous”

⁵ *Color revolutions* are named after different types of flowers whose colors symbolically represent them. For example, in Georgia in 2003, the Rose Revolution took place; in Ukraine in 2004, the Orange Revolution; and in Kyrgyzstan in 2005, the Tulip Revolution...

⁶ Goran Matić, while researching *uprisings, rebellions, conspiracies, riots, and protests* in Serbia from 1815 to 2006, identified their characteristics according to their content as: “social; political; ideological; anti-monarchist; anti-communist; anti-globalist; cultural; social; labor, youth; student; military; pupil; and ecological” (Matić 2025, 217–221).

⁷ The signal to commence the revolution was the broadcast of two songs on the radio: first, the melody “E Depois do Adeus” (And After the Farewell), and then the composition “Grândola, Vila Morena”. Both were of non-political content, but were considered subversive by the public.

gathering of citizens that paved the way for the reunification of East and West Germany and the collapse of the post-Soviet ideological-military alliance. Soon after, a series of “velvet” revolutions replaced the ruling socialist regimes in several countries – from Romania, Czechoslovakia, Bulgaria, and Poland, through the October 5th changes in Serbia, to waves of “color” revolutions that toppled the remnants of Soviet states (Georgia, Ukraine, Kyrgyzstan, etc.), and finally to the “Arab Spring” and several similar nonviolent revolutions that removed rulers and ruling families who had shaped the destinies of their compatriots for decades (Tunisia, Egypt, Libya...). The primary goal of these changes was the overthrow of communist regimes, and in later stages, the democratization of society, the fight against corruption, and the defense of human and civil rights. In more recent times, civil protests aimed at destabilizing the nation-state and changing governments have been attempted in Slovakia, Hungary, Turkey, and Serbia. Theorists understand the essence of every crisis as “a serious threat to the fundamental structures or core values and norms of the social system which, under conditions of time pressure and highly uncertain circumstances, demands the making of critical decisions” (According to Lučić and Dašić 2015, 280).

Initially, Facebook stood out among social networks due to its influence, where liking appealing content gave rise to a new form of political activism. In times of crisis, an important feature is creating propaganda-oriented content (statuses, photos, video materials), combined with the option to share it with interested followers. Cogburn and Espinoza-Vasques see this as a new way of mass mobilization of social and political movements: «Mobilizing structures refer to mechanisms that enable individuals to organize and engage in collective action» (Cogburn and Espinoza-Vasques 2011, 196). Later, power shifted to Twitter (X) and other social networks. Stefan Stieglitz and Linh Dang-Xuan highlight Twitter as a frequent channel of political communication because it is capable of «reliably reflecting collective emotional trends and thus possesses predictive power regarding political events» (Stieglitz and Dang-Xuan 2013, 219). In the execution of nonviolent revolutions, we can observe five characteristic phases, with the influence of social media being assumed at each of these levels. The first phase is the psychological preparation or «mobilization» of the masses, which involves the gradual education, preparation, and raising of awareness about the necessity of social change through peaceful resistance and the widespread diffusion of hatred toward the system. Every incident or

tragedy is a potential provocation against the authorities, highlighting their incompetence and evading responsibility. In the case of the Arab Spring, the spark was the brutal act of self-immolation by Mohamed Bouazizi, a young fruit vendor from Tunisia, who was accused by the police of lacking a permit to work. Because of the excessive use of force by a police patrol, the young man poured paint thinner over himself, but the video, shared on social media, went viral across the Arab world, sparking intense reactions (West 2011). From smaller towns, columns of dissatisfied and suffering people began to march, ready to endure civilian casualties, and the brutality of the police could not stop the fall of the regime.⁸ Reactive communication from government representatives only worsened the crisis: President Ben Ali's promises to create hundreds of thousands of jobs, increase wages, and lift internet restrictions encouraged the protesters! In terms of communication, the "corridor of action" was significantly transformed, implying "a kind of mixture of systems of competition and negotiation" (Mayntz and Scharpf 1995, 12).

Public discourse became increasingly polarized and adapted to the evolving crisis, while the number of interpretive news reports about police brutality and the arrogance of government officials increased. In the Arab world, the internet has replaced the hearth and traditional family conversations within just a few years. In combination with the power of analog media, it created an «information cloak» that enveloped the Mediterranean. However, this does not mean that digital networks are always the primary drivers of social transformation in political communication. In Belarus, an attempt to overthrow the government in 2006, organized via email, was quickly suppressed, just like the 2010 "Red Shirt" demonstrations in Bangkok, where social media was flooded with revolutionary calls. For political communication to have an impact, the central story must be recognizable within the national context, with as many emotional elements as possible that ignite defiance in ordinary citizens.⁹ In the case of Serbia, these were tragedies caused by mass shootings at the «Vladislav Ribnikar» elementary school (May 3, 2023); in the villages of Malo Orašje and Dubona near Mladenovac

⁸ Buzizi set himself on fire on December 17, 2010, while the regime was overthrown on January 14, 2011, after less than a month of street protests.

⁹ *Political resistance*, Sharp saw as "the action of the population striving to regain control over state institutions from the hands of a dictatorship by persistently attacking its sources of power, while employing deliberate strategic planning and operations" (Sharp 1999, 9).

(May 4, 2023); as well as the horrific accident in Novi Sad (November 1, 2024), when 14 people lost their lives due to the collapse of a canopy at the railway station. A web of symbolically connected events provoked public outrage, visible through numerous comments and reactions on social media and political protests in the streets, which continued with the involvement of students, high schoolers, and even some elementary school pupils.

In the second phase, concrete activities are undertaken to internally mobilize numerous social agents, thereby organizing and connecting various formal and informal groups or organizations tasked with coordinated and coherent action. It is a mistake to divide the population nationally by organizing counter-rallies, as differences are loaded into the media framing of reality. For example, when Mubarak in Egypt tried to calm tensions by gathering his supporters, it produced unexpected reactions from protesters who interpreted the promised concessions as their victory. Measures of coercion resulted in an expansion of repression in which about 840 people lost their lives, while over 6,000 were injured (Radinović 2018). Images from social networks have limited reach, but only through their constant sharing and adoption by mainstream media do they become popular. At the height of dissatisfaction during the Arab Spring, “the number of tweets daily was 250,000, that is 175 per minute, or approximately three tweets per second” (Stojanović 2025, 430).

Digitalization has reshaped the human environment, which only becomes recognizable with the image on the screen. That is why leaders of political protests “introduce the audience into a realm of imagination where they believe they ‘know’ the imposed ‘constructs.’ The artificial closeness arising from this relationship can be used to convert people in the audience into followers” (Lou 2013, 151). Now, organized marches of dissatisfied citizens begin, symbolically marking the conquest of public space, accompanied by brief speeches from the organizers so as not to disperse the participants’ attention. They take selfies at sit-in protests, while riding bicycles or motorcycles, and during vigils in front of religious temples (if the society is religious); flags are displayed and concerts with patriotic songs are organized (if national consciousness is strong), as well as entertaining sports competitions. The intention is to create social energy necessary for change, so participants frequently promote nonviolent communication for building and strengthening collective identity through clips and videos. Freedom and respect for human rights take center stage, with a tendency toward social liberation

from fear. At the same time, representatives of the state are criminalized and accused of corruption and abuse of power. The style and rhetoric of communication adapt to the psychology of the masses, so protest messages are brief, emotional, and visually intense. The logic of social media is not the same for each network, which in practice means that the principles of operation are the same. Still, the forms and methods of directing content depend on “platform characteristics and affordances” (for example, when an algorithm favors content with photos) (Hase et al. 2022).

The third phase already demands confrontation and massive demonstrations and campaigns to fuel dissatisfaction and turn citizens against their own state. The audience on social networks is characterized by a narcissistic enthusiasm in which assumptions about *Others* are imposed as facts. The power of messages on social media does not lie in their truthfulness but in their combination with images and sounds that lull the user’s rational thinking. Each network has its users; for example, short video content is central to gatherings on TikTok and Instagram, while convincing messages dominate on Facebook. It is also essential to know that young people worldwide primarily use social networks as their sources of information. For instance, 48% of young Americans aged 18 to 29 get political information through social media (Mitchel, Jurkowitz, Baxter, and Shearer 2020).

Nothing in political communication is accidental: the formatting of the message aligns with its intention, and greater visibility means a higher number of visitor comments. Neven Obradović, while researching contemporary forms of political divisions in public communication, observed that “social networks contribute with the help of their algorithms that create so-called ‘echo chambers’” (Obradović 2025, 42). Actions of controlling and restricting discourse on social networks are largely predictable, more like orientation signs that should lead us to conclude that the conveyed information is the truth. Cunningly hidden algorithms serve users of social networks with information, photos, and videos that correspond to their political views and those of their “friends” on the networks. This process creates an illusion that everyone in that community thinks the same and shares the same political views (Martinoli 2017). The creation of dominant narratives is based on so-called troll farms, special technological complexes with several thousand computers and servers that, with the help of special software, can open

thousands of new accounts and post predetermined video clips and photos on them every day.

Thanks to social networks, public space is opening up to all those who previously did not have access to the arena where socially relevant decisions are made. By undermining authority, manipulative publicity, and the image of the impotence of state institutions are promoted. Strikes, performances, marches, and boycotts are organized; concerts, exhibitions, and briefings are improvised; traffic blockades are caused, disrupting the normal functioning of the government and institutions; awards and honors are principledly refused and returned... Along with the expected rebellion of participants and the massing of protests, a symbolic image of defenders of freedom, democracy, and justice is glorified, spreading the distinction of *Us* versus *Them* in society. On the public stage, populism and patriotism with explicit ideological connotations prevail, with each side creating its semantic code necessary for the dominant narrative. Žebeni and Salojärvi see this as a rhetorical-performative process, a new form that needs to be given meaning: “According to populist logic, it is necessary to build a sense of belonging to the people, opposed to others who are perceived as enemies. This involves constant and repeated negotiation of the meanings of various concepts that may combine collective memory, cultural aspects, values, and affects throughout this process” (Szebeni and Salojärvi 2022, 815–816). The nation-state is becoming increasingly weaker, the population is losing confidence and retreating into closed groups, while the hope that a solution will be found seems to be disappearing from the public sphere. On social media, narratives multiply, and elections appear as a possible solution to the crisis, but sophisticated actions that secure international support for the protest actors are also promoted. Vajdijanatan explains that the starting points of such tactically crafted deceptions are deliberately created websites that produce enticing stories. They “use Facebook and Twitter to lure readers to their sites, where they earn revenue from advertising services. Twitter is full of bots that spread false information and other forms of disinformation or distract critics of authoritarian leaders by overwhelming them with various irrelevant content” (Vajdijanatan 2018, 96). This means that the noise in rumor communication on social media can be created by algorithms and bots located hundreds or even thousands of kilometers away from the place where the crisis is unfolding. The nation-state controls its communication sovereignty through the media with national frequency. Still, with the

emergence of social networks, even the idea of viral oversight over information is lost, meaning that public opinion becomes vulnerable to misinformation. Kenneth Thompson, analyzing the crisis experiences of British citizens, pointed out the relationship between moral panic and the media, emphasizing that “the media themselves use this and other social science concepts when presenting their views on these phenomena”.¹⁰ There are numerous examples of aggression, ideological fanaticism, unfounded labeling, and spin in public discourse, which only raise the boiling point of public opinion. Reckless and harsh media rhetoric polarizes society, often leading to unpredictable situations, so it is the responsibility of the participants in the public debate to reconsider the tools, organizations, mindsets, culture, and processes of tolerance by which public speech can be adapted to a culture of peace and political activism for a better life for everyone in the community.

The black-and-white dichotomy logically leads to the next phase, which involves the official refusal to obey authorities. Groups of activists from the field and social networks engage in propaganda through cunningly concealed actions that, by producing rumors, gossip, disinformation, and fake news, disrupt the system’s normal functioning. Theoretically, this is nothing new. According to Perloff, the Internet and social networks have “seized power from the media and given it to the people, enabling them to participate more actively in public dialogue. This is beneficial when it connects citizens with leaders in civilized dialogues or allows people to communicate about politics with others through Facebook or Twitter. To dispel fear, witty, sarcastic, and cheerful clips and messages are massively produced, while political opponents receive threatening and harsh messages. Hence, the role of internet platforms in political communication is ‘quite frightening and controversial when partisan activists from hidden profiles launch sinister criticisms fueled by prejudices against public officials or other users with whom they politically disagree’” (Perloff 2014, 41).

In the final, fifth phase, there is an insistence on the formation of parallel institutions expected to take over government functions (“transitional governments”, “expert governments”, and the like). In a divided and aggressive society, heated disinformation is spread, which can explosively trigger escalation, including physical conflicts. The step from political change to policy change during color revolutions is small.

¹⁰ More in: Thompson, Kenneth. 2003. *Moral Panic*. Belgrade: Clio. p. 6.

Managing information in the digital environment is also a security issue. The media system offers primary publicity through fake news, even if it later denies it, which is why every unverified post on social networks and portals is dangerous. At that point, *disinformation* from the networks easily transforms into so-called *spin* - a classic manipulation technique redesigned electronically. A war of disinformation, fake news, spin, and misinformation has begun on social networks, digital platforms, and ideologically divided media, producing disorientation, passivity, and even moral panic among the population.¹¹

Contemporary television, as a mass medium of political communication, “plays a central role in the constitution of today’s democracies” (Gavin 2007). This is also the reason for the changing relationship with the audience, so during protest gatherings, success is no longer measured only by ratings, shares, or the number of viewers, readers, and listeners, but by deeper and longer-lasting connections established between media content and the consumer/audience. “Increasing the audience’s connection with our content, creating more loyal subscribers, growing a sense of loyalty, creating dependence on our content... We develop our audience and consider who might be interested in the stories we tell in different formats and platforms” (Lichterman 2015).

Colored revolutions cleverly conceal their political-ideological background to increase their chances of success. Nonviolent actions and methods of attracting citizens, gaining media attention, and creating an image in influential media are essential in gaining support, especially if analog media in society are controlled. Strategies of nonviolent action can be effective only if they produce civil disobedience, which means that, in practice, they use mechanisms and methods to withhold any support from the state. Structural changes are represented “in the extra-institutional pressure of civil organizations, which weakens the institutional system founded by the state and reduces the influence

¹¹ “It seems that societies from time to time are subject to periods of moral panic. A certain condition, event, individual, or group appears and is soon labeled as a threat to social values and interests; their nature is presented by mass media in a stylized and stereotypical way; moral prohibitions are established by editors, clergy, politicians and other right-wing oriented people; socially recognized experts pronounce their diagnoses and solutions; methods of resolving the problem are proposed (and more often resorted to); that state then disappears, is suppressed, or worsens and becomes more evident.” (Cohen 1972, 2).

of authorities on public policies in favor of ‘counterpowers’” (Đukić 2023, 13). The emotional sphere then becomes the core of nonviolent communication, as care, dissatisfaction, anxiety, fear, anger, rage, revolt, sadness, and fury transform into reflections of the political atmosphere. Protesters have the task of preserving, spreading, and producing discourses that ritually attract new followers, which is why, in risky situations, they may sacrifice truthfulness to impose an effective image. Hence, during political protests, societies within nation-states are discursively deeply divided - each side does not hear the other, and each holds its narratives. Foucault explains this order of discourse as follows: “Apparently, the only necessary condition is the recognition of the same truths and acceptance of certain rules (more or less strict) of agreement with discourses declared valid. The doctrine links individuals to a certain type of statement and forbids them from making others. Still, it is also used, in return, by certain types of statements to link individuals to each other and thereby separate them from all others” (Foucault 2019, 27). The most essential thing to notice is that other people and situations do not evoke emotions in us. Instead, it is the way social networks present them! Strategies and tactics of colored revolutions are structured so that the use of any form of violence by legitimate authorities causes unrest and reaction. At the same time, in cases of repression, there is a risk of harsh condemnation by influential parts of the international community. That is why social media becomes a significant actor, influencing the quality and nature of informative reporting by promoting clickbait and spin.

New elites emerge from the mutual relationship between the bearers of economic, political, and media opposition, ready to carry out assigned tasks. Facebook, Twitter (X), YouTube, TikTok, Instagram, and other networks are used to modify and disseminate ideas. At the same time, the demonstration and gathering of citizens in squares, streets, in front of university buildings, prominent media offices, or government (ministries) “pumps” energy to paralyze the system. The meaning of messages is created through sequences of configured performances, often captured by mobile phones but omnipresent at event sites, which dulls the stronger reaction of the police. Due to the limited scope of this work, we also draw attention to the increasingly frequent use of artificial intelligence, especially machine learning, as a tool within the spectrum of analytical artificial intelligence, which enables the creation of deepfake content - a method often used to manipulate videos and

photographs on social media (see Đorić and Kazić 2021, 216). Actors in political communication during protests thus assign themselves a proactive position because the authorities are forced to deal with the message's effect, rather than the meaning. The nonviolent movement further spreads, incorporating non-governmental organizations, so-called "independent intellectuals", as well as public figures (actors, athletes, singers, writers...), union leaders, representatives of religious communities, officers, and even members of various security services.

In some cases, political protests may be organized by the state itself for the purpose of national mobilization. For example, the ruling party Law and Justice (Prawo i Sprawiedliwość – PIS) was the main promoter of protests marking the sixth anniversary of the plane crash near Smolensk, Russia, in which Polish President Lech Kaczyński and 95 others died, including high-ranking Polish officials such as religious, political, and military representatives (Glišin i Simić 2024, 216–217).

Concluding Remarks

The transition from the society of electronic media to the world of smartphones and social networks highlights the importance of media culture and understanding the communicative nature of the digital environment. The change pointed out in this work is especially visible in the realm of crisis communications because if we do not quickly grasp the revolutionary changes brought by evolutionary processes, we will find it harder to understand the political revolutions that are yet to come. Unverified, unfiltered, and unreliable news from social networks, combined with closely connected television images and the intense participation of ordinary recipients, directly imprints political narratives into our consciousness, thereby securing support for the actors involved in political events.

The mechanisms and patterns of attracting audience attention characteristic of various media genres in crisis situations must be incorporated into the digital mechanisms of narrative production and distribution. The atomization of content corresponds to the scattered attention of the audience, as it enables easier sharing through social networks, whose power is even greater, faster, and more expressive. Bots (trolls, spammers) become activists who, by actively supporting opposing sides, participate in crises. The sponsors of such cyber activities pay 'spammers' to write thousands of comments daily. Spammers create

group chats (forums) in order to issue instructions to prepared trolls and algorithms about which platforms and news stories should be targeted. Public opinion then shifts toward the views of selected groups who choose the desired content, which trolls are directed to flood with lies and commissioned comments, using both real and fake accounts.

The practice in the case of Serbia, as well as in a number of other countries where “color revolutions” have taken place, shows that the “revolutionary” forces skillfully exploited outdated normative regulations and fragmented, functionally unconnected, and uncoordinated public services and institutions – socially, tactically, technically, and practically. By applying traditional propaganda models from the era of analog culture, the authorities failed to realize that by taking a reactive approach, they were using available communication tools merely to address their own electorate, with no chance of winning the support of new target groups, especially the youth, through their ideas and programs. It seems that it was slow to be understood that nonviolence is not passivity, but rather an activity which, through creativity, energy, and dynamism, becomes deeply intertwined with crisis, whereby online dissatisfaction on social networks, amplified by manipulative news, quickly transforms into an offline reality. Research has shown that on social media, individuals and groups are more likely to believe and share information that aligns with their already existing beliefs, which means that instead of moving toward dialogue, we are heading toward political divisions and conflicts. The propaganda effect of the “echo chamber” merely reinforces already existing xenophobic attitudes, deepens misunderstandings, and fuels aggression toward *Others*.

In color revolutions, group communication on social networks intensifies because it is symbolically organized as a new social territory that creates its own rules and relationships, which can be organized from within and without, based on its security criteria. In this context, social media platforms such as Facebook or X can be understood as mechanisms of *reterritorialization of identity*, as they contribute to transforming the anonymous space of the Internet into a familiar and open environment - but only for members of that vast brotherhood. At the same time, through the exteriorization of messages using television images, this becomes a specific kind of propaganda capital. The generation and spread of fake news aim to create an atmosphere of fear, doubt, distrust, anger, and national fervor, leading to the perception of revolution as the only solution. It should not be forgotten that every government has

quality teams that thoroughly understand the architecture and logic of political communication on social media, seeking ways to manage content by their political goals. Algorithms and datafication are built into every platform, but the actors themselves choose deliberate strategies and tactics, and they have decisive importance in shaping networked consciousness.

The power of media in constructing narratives about political protests, especially in situations where they can trigger, develop, or accelerate social crises, has been further amplified by social networks, which have accelerated the unfolding of crises. This can seriously affect public opinion, democratic processes, and national stability. The information bubble appears full of content, but it lacks political debate among those with differing views. This results from the sophisticated engagement of algorithms and artificial intelligence, which have been digitally designed to prevent genuine dialogue from occurring on popular media platforms. Social media during civil protests enables participants to control their narratives, thereby becoming an effective channel of political communication, especially in situations where traditional media are inaccessible to them.

REFERENCES

- Čejko, Meri. 2019. *Superpovezani*. Beograd: Clio.
- Cogburn, L. Derrick, and Fatima Espinoza-Vasquez. 2011. "From Networked Nominee to Networked Nation: Examining the Impact of Web 2.0 and Social Media on Political Participation and Civic Engagement in the 2008 Obama Campaign." *Journal of Political Marketing* 10 (1–2): 189–213. doi: 10.1080/15377857.2011.540224.
- Cohen, Stanley. 1972. *Folk Devils and Moral Panics: The creation of the Mods and Rockers*. London: Routledge.
- Dorić, Marija, i Tanja Milošević. 2021. „Zloupotreba veštačke inteligencije u terorističke i ekstremističke svrhe.” *Srpska politička misao* 71 (1): 201–221.
- Dukić, Vesna. 2023. „Nove stare ideologije tranzicione kulturne politike u Srbiji.” *U Država i kultura u tranziciji, izazovi tranzicione kulturne politike u Srbiji (2000–2020)*. Beograd: Fakultet dramskih umetnosti.
- Entman, M. Robert. 2007. "Framing bias: Media in the distribution of power." *Journal of Communication* 57 (1): 163–173.

- Filipović, Sanja. 2012. „Gofmanov glumac kao avatar: mogućnost primene dramaturškog modela u virtuelnom komuniciranju.“ *CM - časopis za upravljanje komuniciranjem* 7 (23): 73–94.
- Fuko, Mišel. 2019. *Poredak diskursa*. Loznica: Karpos.
- Gajić, Aleksandar, i Ljubiša Despotović. 2025. „Gandijeva “Satjagraha” i evropske postmoderne revolucije.“ *Srpska politička misao* 90 (2): 125–143.
- Glišin, Vanja, i Savo Simić. 2024. „Pokreti podstaknuti i mobilisani „odozgo“ – uporedna analiza državno-sponzorisanih pokreta u Rusiji i Srbiji.“ *Politička revija* 82 (4): 211–230. doi: 10.5937/pr82-54010.
- Hase, Valerie, Karin Boczek, and Michael Scharrow. 2022. “Adapting to affordances and audiences? A cross-platform, multi-modal analysis of the platformization of news on Facebook, Instagram, TikTok, and Twitter.” *Digital Journalism*. 11 (8): 1499–1520.
- Kastels, Manuel. 2022. *Sunovrat – Kriza liberalne demokratije*. Beograd: Clio.
- Lichterman, Joseph. 2015. “How Renée Kaplan, the FT’s first head of audience engagement, approaches her new role.” *Nieman Lab*. Last accessed: 23 April 2025. <http://www.niemanlab.org/2015/06/qa-how-renee-kaplan-the-fts-first-head-of-audience-engagement-approaches-her-new-role/>.
- Lister, Martin, Jon Dovey, Seth Giddins, Iain Hamilton Grant, and Kieran Kelly. 2009. *New Media: A Critical Introduction*. New York: Routledge.
- Lučić, Miloš, i Dejan Dašić. 2015. „Odlučivanje u kriznim situacijama.“ *Kultura polisa* 12 (28): 275–290.
- Martinoli, Ana. 2017. „Fake News - Medijska produkcija i kriza novinarstva u doba post-istine.“ *Zbornik radova FDU* (32): 43–60.
- Matić, Goran. 2025. „Pobune, bune, zavere, nemiri i protesti u Srbiji od 1815. do 2006.“ *Politička revija* 83 (1): 214–231.
- Mayntz, Renate, and Fritz W. Scharpf. 1995. “Der Ansatz des akteurszentrierten Institutionalism.“ In *Gesellschaftliche Selbstregulierung und politische Steuerung*, eds. Renate Mayntz and Fritz W. Scharpf, 39–72. Frankfurt: Campus.
- Milašinović, Srđan, i Želimir Kešetović. 2011. *Krizni menadžment u istorijskoj perspektivi*. Beograd: Kriminalističko-policijska akademija.
- Milivojević, Snježana. 2017. „Šta je novo u novim medijima.“ *Peščanik*. Poslednji pristup 21. April 2025. <https://pescanik.net/sta-je-novo-u-novim-medijima/>.

- Mitchell, Amy, Mark Jurkowitz, Baxter Oliphant, and Elisa Shearer. 2020. "Demographics of Americans who get most of their political news from social media." *Pew Research Center*. Last accessed April 23, 2025. <https://www.journalism.org/2020/07/30/demographics-of-americans-who-get-most-of-their-political-news-from-social-media/>.
- Obradović, Neven. 2025. *Političko komuniciranje u doba društvenih mreža*. Niš: Filozofski fakultet.
- Pashentsev, Evgeny, and Sergey Sebekin. 2023. "Metaverses, Artificial Intelligence and Challenges to Psychological Security." *The Policy of National Security* 25 (2): 33–57.
- Perloff, M. Richard. 2014. "Social media effects on young women's body image concerns: Theoretical perspectives and an agenda for research." *Sex Roles: A Journal of Research* 71 (11–12): 363–377. doi: 10.1007/s11199-014-0384-6.
- Radinović, Dejan. 2018. "The social roots of political upheavals in Arab countries at the beginning of the 21st century." Phd diss. University of Belgrade: Faculty of Philosophy.
- Rheingold, Howard. 1993. *The virtual community*. Reading: Addison-Wesley.
- Šarp, Džin. 1999. *Od diktature do demokratije*. Beograd: Građanske inicijative i Udruženje građana za demokratiju i civilno obrazovanje.
- Schaaf, Marlene, and Oliver Quiring. 2023. "The Limits of Social Media Mobilization: How Protest Movements Adapt to Social Media Logic." *Media and Communication* 11 (3): 203–213.
- Shultz, Winfried. 2015. "Political Communication." In *The Concise Encyclopedia of Communication*, ed. Wolfgang Donsbach, 1–13. New York: John Wiley & Sons.
- Stieglitz, Stefan, and Linh Dang-Xuan. 2013. "Emotions and information diffusion in social media—sentiment of microblogs and sharing behavior." *Journal of Management Information Systems*, 29 (4), 217–248.
- Stojanović, Lazar. 2025. „Prevratnički potencijal i pozicija masovnih medija tokom arapskog proleća – slučaj Tunisa, Egipta i Sirije.” *Sociološki pregled* 59 (1): 425–443.
- Szebeni, Zea, and Virpi Salojärvi. 2022. "Authentically" Maintaining Populism in Hungary – Visual Analysis of Prime Minister Viktor Orbán's Instagram." *Mass Communication and Society* 25 (6): 812–837. doi: 10.1080/15205436.2022.2111265.
- Tompson, Kenet. 2003. *Moralna panika*. Beograd: Clio.

Tufekci, Zeynep, and Christopher Wilson. 2012. "Social media and the decision to participate in political protest: Observations from Tahrir Square." *Journal of Communication*, 62 (2): 363–379. doi: 10.1111/j.1460-2466.2012.01629.x.

West, Johnny. 2011. *Karama! Travels through the Arab Spring*. London: Heroon Books.

Ана З. Јевтовић*

Институт за политичке студије, Београд

ПОЛИТИЧКА КОМУНИКАЦИЈА И СНАГА ДРУШТВЕНИХ МРЕЖА У НАЦИОНАЛНИМ КРИЗАМА ПОВЕЗАНИМ СА ОБОЈЕНИМ РЕВОЛУЦИЈАМА**

Сажетак

У средишту истраживања налазе се друштвене мреже и њихова активистичка улога током политичких криза унутар националних држава. Демонстрације и други облици грађанских протеста су експресивнији уз наглашену медијску покривеност, при чему се под плаштом ненасиља скривају конкретни политички захтеви. Ауторка издваја пет карактеристичних фаза креирања порука које укључујући бројне дигиталне форме и модалитете утичу на повећање видљивости у традиционалном јавном простору, чиме криза добија на интензитету са већим ризицима ескалације и интернационализације. Национална држава и друштвене мреже током кризних ситуација често нису компатибилни, што значи да се јавно мњење дели око могућих решења и последица. Отуда у умреженом друштву расту производња страха и моралне панике, уз ширење лажних вести, дезинформација и гласина, што може резултирати бројним инцидентима и још већом мобилизацијом

* Имејл адреса: ana.jevtovic@ips.ac.rs, ORCID: 0009-0003-3877-225X.

** Рад је настао у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

младих који су посебно рањива група. Нова публика се све више преклапа, поларизује, мења и реструктурира у складу са измењеним друштвеним контекстима и дигиталним амбијентом који омогућава анонимност актера. Медијска технологија са дигитализацијом и вештачком интелигенцијом постаје *conditio sine qua non* управљања неким простором и политичким односима унутар заједнице, што значи и да се мења коридор поступања у кризним ситуацијама у смеру ненасилних активности.

Кључне речи: политичка комуникација, друштвене мреже, пропаганда, алгоритми, тролови, морална паника, националне кризе повезане са обојеним револуцијама.

* Овај рад је примљен 26. маја 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 5. децембра 2025. године.

*Горан Матић**

*Канцеларија Савета за националну безбедност
и заштиту тајних података*

КУЛТУРА ТАЈНОСТИ У ДИГИТАЛНОМ ДОБУ: ИЗМЕЂУ НУЖНОСТИ, ЗЛОУПОТРЕБЕ И САЈБЕР БЕЗБЕДНОСТИ

Сажетак

Култура тајности представља институционализовани модел управљања информацијама, који се развија од античких цивилизација до савременог дигиталног доба. Иако је историјски била оправдана безбедносним и политичким интересима, често је служила као средство концентрације моћи и ограничавања демократског надзора. У Римском царству, подаци су се чували у формализованим архивама (*tabularia*), а кинеске династије Ђин и Хан успоставиле су бирократске механизме за заштиту поверљивих информација. Савремени облици, као што је *D-Notice* систем у Великој Британији, настављају традицију институционалне тајности, док дигиталне технологије омогућавају суптилније облике надзора — кроз алгоритме, масовно прикупљање података и класификовање јавних уговора. Злоупотребе попут софтвера *Pegasus* и активности узбуњивача, попут Едварда Сноудена (*Edward Snowden*), откривају рањивост приватности и изазивају шире друштвене дебате. Истовремено, правни инструменти попут Закона о слободном приступу информацијама у САД и иницијативе

* Имејл адреса: goran.matic@nsa.gov.rs, ORCID: 0000-0001-8443-5797.

за декласификацију докумената указују на настојања да се обезбеди јавни надзор. Овај рад анализира историјску еволуцију културе тајности, њену дигиталну трансформацију и савремене изазове у постизању равнотеже између легитимне заштите и транспарентности.

Кључне речи: политика, безбедност, култура тајности, сајбер безбедност, дигитално друштво, јавни интерес, заштита података, транспарентност.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Култура тајности представља темељни елемент управљања информацијама, омогућавајући институцијама да контролишу приступ подацима и централизују моћ. Док је у традиционалним друштвима служила за очување ауторитета и заштиту од спољних претњи, у дигиталном добу она се трансформише кроз механизме сајбер-безбедности и алгоритамских система управљања. Историјски примери – од античких цивилизација до модерних држава – потврђују да је контрола информација одувек била инструмент политичке и безбедносне стратегије (Thompson 2000, 89–94). У Римском царству државне тајне су биле архивирани у институцијама попут Табуларијума на Римском форуму, са строго контролисаним приступом и функцијом чувања правних и административних докумената (MacMullen 1988, 15–22). Кинеске династије Ђин (*Qin*) и Хан (*Han*) успоставиле су централизовану контролу путем бирократских и правних механизма, који су укључивали строге казне за одавање поверљивих података. Династија Ђин је инсистирала на дисциплини и санкцијама, док је династија Хан развила институционализовану систем избора службеника, чиме је оснажена стабилност власти и учвршћена хијерархијска структура (Moran 2014, 95).

Култура тајности историјски је обликовала управљање информацијама – од сакривања знања у античким цивилизацијама до институционализоване тајности у модерним друштвима. У Европи, она добија форму кроз средњовековне ватиканске архиве и касније кроз обавештајне службе Британије и Француске, постајући кључни инструмент политичке и административне моћи. Немачка је развила ефикасне бирократске моделе контроле података који су током XX века еволуирали у оквиру индустријских и војних

структура, док је италијанска историјска динамика резултирала ограниченом и селективном транспарентношћу.

У Србији је култура тајности имала дугу традицију, од османских регулатива до модерних облика административне и политичке контроле информација. У XX веку, тајност је често била инструмент централизоване власти, али је истовремено еволуирала са развојем законодавства које се бави приступом информацијама. Дигитално доба додатно је усложнило овај феномен, јер алгоритми и сајбер безбедносни механизми омогућавају не само заштиту података, већ и суптилне облике манипулације, постављајући нове изазове за транспарентност и јавну контролу.

Дигитална ера је донела двоструки изазов: технологија омогућава већу доступност информација, али истовремено ствара механизме за њихово сакривање и манипулацију. Алгоритми, шифровање и масовни надзор постали су алати за контролу информација, често без адекватног јавног надзора. Истраживања показују да прекомерна тајност у дигиталном простору може довести до концентрације моћи, док се оправдава потребом за сајбер безбедношћу (Zuboff 2019, 189).

Примери попут шпијунског софтвера *Pegasus* показују како дигитални надзор може угрозити основна права, док се класификација јавних уговора понекад користи као инструмент политичке контроле. Ови случајеви откривају да се традиционална тајност адаптира савременим технологијама, често без јасних механизма одговорности (Reporters without borders 2021, 12; Greenwald 2014, 89).

Пораст свести о ризицима прекомерне тајности подстиче расправе о правним реформама и одговорности. Док државе често ограничавају приступ информацијама позивајући се на безбедност, јавност све гласније захтева транспарентност и надзор над механизмима управљања подацима. Законске иницијативе попут Закона о слободном приступу информацијама (*Freedom of Information Act – FOIA*) у САД омогућавају увид у владине одлуке и јачају јавну контролу (Вок 1989, 143). Узбуњивачи попут Сноудена и судске одлуке, укључујући пресуде Европског суда за људска права, указују на неопходност независног надзора над системима дигиталног надзора (BBC 2018). Напетост између заштите и транспарентности остаје кључна тема овог истраживања.

ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ КУЛТУРЕ ТАЈНОСТИ

Концепт тајности као средства заштите осетљивих података присутан је у политичким и друштвеним структурама од најранијих цивилизација. У старом Египту и Месопотамији, знање о астрономији, медицини и писму било је резервисано за уске кругове, чиме се осигуравала моћ елите (Stevens 2013, 211).

У Римском царству, поверљиве информације чуване су у формално организованим архивима (*tabularia*), а приступ им је био строго контролисан. (Matthews 1989, 608). Тајност се наставила у средњем веку, када су монарси и верске институције регулисали проток информација како би очували политичку и религијску стабилност (Radić i Krunić 2017). Средњовековне државе користиле су кодиране поруке и повезане обавештајне мреже за одржавање политичке контроле.

Кина негује дугу традицију тајности у политичком и друштвеном животу, почев од доба Ратних држава (475–221. п.н.е.), када су владари примењивали строге мере за очување власти. Конфуцијанизам је истицао контролу информација као кључ управљања, а династије Ћин и Хан су системски институционализовале казне за откривање поверљивих података (Haberstad 2023, 1–22). Тајна друштва, попут Жутих турбана, Белог лотоса и Тријада, деловала су као паралелне структуре моћи, оспоравајући власт. Тријаде су почетком 20. века имале извесну политичку моћ. Врхунац су достигле 1911. године, када су помогле националистима у сламању последње кинеске династије Ћинг (*Qing*). После победе комуниста Мао Цедунга и сламања трговине опијумом, многе тријаде су побегле на Тајван, у Макао и Хонгконг. Када је ухапшен оснивач Када је ухапшен оснивач најмоћније тријаде „14К” генерал Куоминтанга Кот Суивонг, тријаде су изгубиле последњи трачак политичке мотивације и упловиле у криминал. У савременој Кини тајност остаје темељ политичког система – од Маове ере до данашњих дигиталних механизма надзора, у којима вештачка интелигенција и алгоритамска контрола служе централизованом управљању (Zuboff 2019, 312).

Велика Британија има дугу историју тајности у управљању информацијама, која сеже уназад до тјудорске ере (XVI век), када је краљица Елизабета I основала један од првих организованих обавештајних система у Европи. Њен шеф шпијуна, Френсис

Волсингем (1532–1590) користио је сложене мреже агената, шифроване поруке и технике пресретања комуникација, како би заштитио енглеску круну од страних претњи (Haunes, 2011). У XX веку, Велика Британија је формализовала своје обавештајне службе, оснивањем MI5 и MI6 1909. године. Током Другог светског рата, британска влада је користила локалитет Блечли Парк (*Bletchley Park*) као центар за дешифровање немачких кодова, што је био један од највећих успеха у историји обавештајних операција (Smith 2010, 120). У савременом добу, британска култура тајности наставља да се развија кроз механизме као што су *D-Notice* систем, који омогућава влади да спречи објављивање осетљивих информација у медијима (Morgan 2014, 95).

Француска традиција тајности у управљању датира из периода „Старог режима” (*Ancien Régime*), пре Француске револуције 1789. године, када су механизми попут печатних писама (*lettres de cachet*) омогућавали монарху да тајно затвара појединце без суда (Bauer 2023b, 329). У XVIII веку, раст јавног мњења довео је до критике тајности, посебно у вези са полицијским репресијама и симболиком затвора Бастиље (Bauer 2023a, 53). Иако је Француска револуција афирмисала транспарентност, период Терора (5.9.1793 – 27.7.1794) показао је како се и револуционарне власти могу ослоњити на тајност ради репресије (Andress 2006). Након револуције, државна тајност наставила је институционални развој кроз службе попут Генералне управе за спољно обавештавање (*Direction générale de la sécurité extérieure – DGSE*). У савременом добу, тајност остаје кључна у сферама националне безбедности, али постоје и правни оквири, попут Закона о приступу административним документима (*Loi sur l'accès aux documents administratifs*) који регулишу приступ јавним информацијама (Dandelot 2018).

У нацистичкој Немачкој, тајност је била кључни инструмент репресије, посебно кроз рад Гестапоа, задуженог за елиминацију противника и надзор над становништвом (Browder, 1996). Режим је користио шифроване комуникације, тајне архиве и пропаганду за централизовање информација и сузбијање отпора. Током рата, грађени су тајни бункери и тунели за прикривање војних операција (German Culture 2025). У фашистичкој Италији је *OVRA* (тајна полиција Мусолинија формирана 1927. године) спроводила политичку репресију, док су тајни дипломатски канали и шифре подржавали међународне циљеве, укључујући инвазије на Етиопију

и Албанију (Britannica, 2025; Wikipedia, 2025). Јапан је у периодима Меиџи (*Meiji*) и Шова (*Shōwa*) користио цензуру и тајност за учвршћивање милитаризма (Andrew 2014), а током Другог светског рата Јединица 731 спроводила је тајни програм биолошког ратовања над заробљеницима (Tsuneishi 2006).

Култура тајности у Русији пре Октобарске револуције била је чврсто укореењена у царским институцијама. Од Московске Русије до краја XIX века, тајност је служила за централизовано управљање и ограничавање приступа кључним подацима (McCauley 2025, 112). У XIX веку, тајна полиција *Охрана* постаје главни инструмент сузбијања револуционарних покрета, користећи инфилтрацију и цензуру за одржање политичке стабилности (Emmons 2017, 118). Тајност се одражавала и у економским и дипломатским политикама, ограничавајући јавну дебату и успоравајући модернизацију у поређењу са Западом (World Atlas 2025, 3). Револуција 1917. године означила је прелаз ка новом моделу – од царске тајности ка идеолошкој контроли информација, заснованој на пропаганди и цензури (Timofejev i Piljak 2017).

Култура тајности у Сједињеним Америчким Државама има релативно кратку, али интензивну историју, која је постала институционализована током XX века. Иако су рани облици тајности постојали у дипломатским и војним структурама, модерни систем класификације података успостављен је тек 1951. године, када је председник Хари Труман издао извршну наредбу којом су дефинисане категорије *Top Secret*, *Secret*, и *Confidential* (Lebovitz 2016, 2). Током Хладног рата, тајност је постала кључни елемент националне безбедности, посебно у области нуклеарних истраживања. Америчка влада је развила сложене механизме за контролу информација, укључујући Закон о слободном приступу информацијама (*Freedom of Information Act*) који је усвојен 1966. године, како би се омогућио јавни надзор над државним документима. Ипак, паралелно са тим, тајност је наставила да се шири кроз програме попут *Restricted Data*, који су регулисали приступ информацијама о нуклеарном оружју (Wellerstein 2021, 78). У савременом добу, култура тајности у САД је додатно ојачана кроз механизме дигиталног надзора и масовног прикупљања података. Док влада оправдава ове мере потребом за националном безбедношћу, критичари истичу да прекомерна тајност омогућава концентрацију моћи и смањује јавну одговорност (Connelly 2023, 458).

Социјалистичке државе су често користиле тајност као инструмент политичке контроле, посебно у периоду Хладног рата. Совјетски Савез је био један од најтајновитијих режима у историји, са системом строге контроле информација, цензуре и надзора. Совјетска држава је користила четири стуба тајности: државни монопол над производњом и комуникацијама, свеобухватну цензуру, партијску дисциплину и Комитет државне безбедности (*Комитет государственной безопасности – КГБ*) као инструмент надзора (Harrison 2023, 45). Након пада Берлинског зида 1989. године, државе попут Пољске, Чешке, Мађарске и балтичких земаља започеле су процес демократизације, али су механизми тајности остали присутни у различитим облицима. У многим случајевима, бивше комунистичке службе безбедности наставиле су да играју значајну улогу у политичком животу, што је довело до дебата о декласификацији архивских докумената и транспарентности (Berend 2023, 112).

Тајност је била темељ репресивне моћи диктаторских режима Латинске Америке XX века, попут оних Пиночеа, Трухиља и Виделе. Тајне службе су спроводиле цензуру, надзор и елиминацију противника (Galván 2013, 89). У Чилеу је Управа националне обавештајне службе (*Dirección de Inteligencia Nacional – DINA*) била кључни инструмент репресије, док је у Аргентини Секретаријат државне обавештајне службе (*Secretaría de Inteligencia del Estado – SIDE*) водила кампању масовних „нестанака” (Minster 2025, 44). Сличне праксе постојале су и у афричким ауторитарним режимима — у Заиру је тајност служила за централизацију моћи, у Либији за свеобухватни надзор, а у Уганди под Идијем Амином за елиминацију опозиције (Decalo 1985, 209; Ekwo 2013, 112).

Култура тајности у ратовању има дубоке историјске корене, од античких стратегија прикривања војних планова до савремених облика информационе безбедности. У древној Спарти, метод *scytale* омогућавао је шифровану комуникацију између војних заповедника, док су римске легије користиле сложене сигналне системе за пренос поверљивих наредби (Balmer 2016, 45). Средњовековне војске су примењивале тактике дезинформације како би обмануле противнике, а током Наполеонових ратова, француска војска је развила напредне методе шифровања за заштиту оперативних планова (Imperial War Museums 2024, 12). Са развојем модерног ратовања, тајност је постала кључни фактор у војним операцијама.

Током Првог и Другог светског рата, употреба шифрованих комуникација, попут немачке *Енигме*, значајно је утицала на исход сукоба. У савременом добу, војне стратегије укључују напредне системе сајбер безбедности и алгоритамске методе прикривања података, што омогућава контролу информација на глобалном нивоу (Total Military Insight 2024, 8).

Култура тајности у Србији темељи се на дубоко укоревеним историјским структурама – од средњовековног феудалног система и црквених институција до модерне државности. Владарске породице, попут Немањића, користиле су тајну дипломатију, а манастири чували поверљиве информације политичке и војне природе (Ćirković 1995). Током Првог српског устанка, шифроване поруке и тајни канали били су кључни за војну координацију и избегавање османске контраобавештајне активности (SrpskiKod 2025, 3). Иако је устанак окончан 1813, поставио је темеље новим безбедносним структурама. Тајни дипломатски односи с Русијом имали су значајну стратешку улогу (Royal Family of Serbia 2025, 10). Услед Другог устанка, тајност се институционализује кроз дипломатију и прве обавештајне службе (Stojančević 2004). У Краљевини Југославији, тајне службе постају инструмент политичке контроле (Петрановић 1988), а током Другог светског рата, партизански покрет развија комплексне мреже шифри и курира ради координације отпора (Dević 2021).

У социјалистичкој Југославији култура тајности била је дубоко интегрисана у политички, економски и културни систем. Комунистичка партија и безбедносне службе, по узору на совјетски модел, контролисале су друштвене токове и надгледале грађане и дисиденте. Након распада Југославије, тајност је преживела у новим државама, али је постојано трансформисана кроз демократске промене, законе о приступу информацијама и реформу служби безбедности (History State Gov. 2025, 7).

КУЛТУРА ТАЈНОСТИ У ИНСТИТУЦИОНАЛНОМ КОНТЕКСТУ

Савремена култура тајности често превазилази своју првобитну безбедносну функцију, постајући средство заштите политичких, економских и личних интереса (Zuboff 2019, 189). Тајност се све чешће користи за избегавање јавне одговорности

и онемогућавање институционалног надзора (Schneier 2015, 78). У многим државама постаје инструмент очувања моћи – у САД, на пример, Закон о поступању са тајним подацима (*Classified Information Procedures Act – CIPA*) омогућава ограничење приступа доказима у поступцима који укључују националну безбедност (US Department of Justice 2008, 45). Ово често доводи до тога да се кључне информације не могу користити у судским процесима, што има последице по транспарентност и правду (Wikipedia 2025).

Култура тајности данас често надмашује првобитне безбедносне сврхе и прелази у механизам заштите политичких, економских и личних интереса (Zuboff 2019, 189). Уместо искључиво обезбеђења критичних информација, тајност се неретко користи за избегавање јавне одговорности и спречавање институционалног надзора (Schneier 2015, 78).

Култура тајности у Уједињеним нацијама развијала се као саставни део дипломатске праксе, нарочито у контексту међународних преговора и мировних мисија. Иако су принципи транспарентности формално заступљени, бројни механизми – попут поверљивих извештаја Савета безбедности и интерних комуникација – ограничавају јавни приступ информацијама (Duquet and Wouters 2015, 10). Тајност у процесима одлучивања често искључује јавност из увида у кључне безбедносне и политичке процесе. Ова пракса изазива критике, посебно у вези са одсуством јавне доступности података о злоупотребама у мировним мисијама, што доводи у питање одговорност институција (Wiseman 2015, 320). Иако УН трпи притиске ка већој транспарентности, дипломатске норме и безбедносни интереси и даље доминирају управљањем информацијама унутар организације.

У Европској унији институционална тајност се интензивно примењује, нарочито у оквиру трговинских преговора. Детаљи економских политика често нису доступни ни посланицима, што отежава демократски надзор над одлукама које утичу на милионе грађана (Changoe 2024, 12). Европска комисија примењује специјалне процедуре за руковање поверљивим информацијама, што додатно ограничава јавни увид у кључне политичке и економске документе (Regulation (EC) No 1049/2001). Тајни подаци у ЕУ регулисани су Одлуком Савета 2013/488 (Council Decision 2013/488/EU 2013) која дефинише четири нивоа тајности: *TRÈS SECRET UE/EU TOP SECRET* (Државна тајна ЕУ), *SECRET UE/EU SECRET*

(Строго поверљиво ЕУ), *CONFIDENTIEL UE/EU CONFIDENTIAL* (Поверљиво ЕУ) и *RESTREINT UE/EU RESTRICTED* (Итерно ЕУ), у зависности од потенцијалне штете по интересе Уније. За управљање овим подацима задужени су специјализовани органи, међу којима је и Европски центар за обавештајне информације и ситуације (EU INTCEN), који делује као цивилна обавештајна служба под ингеренцијом Високог представника ЕУ за спољну политику и безбедност. Поред тога, Европска комисија и Савет ЕУ развили су унутрашње протоколе који покривају индустријску, физичку и информациону безбедност, како би се осигурала заштита поверљивих података од неовлашћеног приступа.

Култура тајности у НАТО-у развијала се као основа безбедносне стратегије, с циљем заштите осетљивих информација и оперативних планова од оснивања Алијансе 1949. године. Доктрина заштите тајних података уводи класификације попут *NATO Secret*, *NATO Confidential* и *NATO Restricted*, уз строге процедуре руковања тајним подацима (Van Ham 2001, 395). Документ о политици безбедности НАТО-а (*NATO Security Policy C-M(2002)49*) поставља стандарде за заштиту класификованих информација, укључујући безбедносне провере особља и заједничке мере чланица за спречавање неовлашћеног приступа (НАТО 2002, 49). Тајност унутар Алијансе је често предмет критике, нарочито у светлу потребе за демократским надзором и јавном одговорношћу. Иако НАТО оправдава рестрикције потребом за оперативном безбедношћу, критичари упозоравају на ризик од прекомерне затворености и отежаног надзора војних интервенција (Žotkevičiūtė-Vanevičienė 2022, 90). Сајбер безбедност и дигитална обавештајна анализа додатно усложњавају однос између транспарентности и безбедности у савременом окружењу.

Пословна тајна је суштински део корпоративне културе тајности, механизам којим компаније настоје да заштите своје конкурентске предности и ограниче приступ кључним информацијама. Док је основна сврха пословне тајне заштита иновација, тржишних стратегија и финансијских података, она истовремено може служити као средство ограничења транспарентности и избегавања регулаторног надзора (Zuboff 2019, 189). У оквиру културе корпоративне тајности, пословна тајна обухвата различите стратегије заштите информација. Један од најучесталијих облика пословне тајне је патентна стратегија,

где компаније држе истраживања у тајности, како би спречиле конкуренцију у развоју сличних производа (Foss-Solbrekk 2021, 247).

Недоступност алгоритама представља форму корпоративне тајности којом технолошке компаније ограничавају јавни надзор над аутоматизованим одлукама, утичући на друштво и тржиште (Lexology 2021, 30). Иако правни оквири попут ЕУ Директиве 2016/943 (Directive (EU) 2016/943) и америчког Закона о заштити пословне тајне (*The Defend Trade Secrets Act*) (Clarke, Higgs and Garavan 2024), злоупотреба те заштите може довести до монопола, смањења конкуренције и ерозије демократске контроле. Регулатори попут Федералне комисије за трговину (*FTC*) и Европске комисије (European Commission) све чешће захтевају алгоритамску транспарентност као одговор на ову затвореност (Tran 2025). Тајност у корпоративном сектору тако постаје етички и правно изазован простор, у којем је нужно разграничити иновацију од прикривања штетног утицаја.

Култура тајности у Србији функционише као институционални механизам заштите осетљивих информација у секторима попут безбедности, привреде, финансија и јавне управе. Правни оквир регулише приступ и употребу поверљивих података, уз механизме који подстичу транспарентност. Основни закон који дефинише тајне податке јесте Закон о тајности података (*Zakon o tajnosti podataka* 2009), који се односи на информације од значаја за националну безбедност, јавни поредак и спољне послове. Допунски нормативни оквири укључују Закон о одбрани (*Zakon o odbrani* 2018), Закон о информационој безбедности (*Zakon o informacionoj bezbednosti* 2019) и Закон о критичној инфраструктури (*Zakon o kritičnoj infrastrukturi* 2018). Поред државних тајни, српско законодавство препознаје и друге обликештићених података, међу којима је пословна тајна, регулисана Законом о заштити пословне тајне (*Zakon o zaštiti poslovne tajne* 2021) и Закон о привредним друштвима (*Zakon o privrednim društvima* 2025).

Банкарска тајна је дефинисана Законом о банкама (*Zakon o bankama* 2025) који прописује ограничења у приступу подацима о клијентима. Пореска тајна је регулисана Законом о пореском поступку и пореској администрацији (*Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji* 2020) који ограничава приступ пореским подацима. Професионална тајна обухвата поверљиве информације

у медицинском, адвокатском и другим професионалним секторима, регулисане посебним етичким кодексима и прописима. Њена примена осигурава заштиту личних и корпоративних интереса, уз истовремено поштовање етичких стандарда.

Кривично-правна заштита тајних података у Србији заснована је на члану 98 Закона о тајности података, који предвиђа санкције за неовлашћено откривање, употребу или приступ поверљивим информацијама. Одговорност може бити кривична или прекршајна, у зависности од тежине повреде. Кривични законик (Krivичni zakonik RS 2024) додатно уређује дела као што су одавање службене, војне, пословне и банкарске тајне, предвиђајући казне од новчаних санкција до затвора и забране вршења функције, у складу са последицама по безбедност или економске интересе државе.

КУЛТУРА ТАЈНОСТИ У НОВОМ ДИГИТАЛНОМ ДОБУ И САЈБЕР БЕЗБЕДНОСТ

Култура тајности добија нову димензију услед развоја дигиталних технологија. Док су традиционални механизми почивали на физичкој заштити докумената и ограничењима приступа, савремена тајност све више зависи од сајбер безбедносних алата. Институције и компаније управљају осетљивим подацима уз помоћ шифровања, дигиталне аутентификације и контролисаног приступа, али се истовремено јављају ризици злоупотребе безбедносних мера ради прикривања информација од јавног значаја (Schneier 2015, 78; Singer and Friedman 2014, 152). Европска унија је Директивом *NIS2* (Directive (EU) 2022/2555, 2022) поставила стандарде за заштиту критичних инфраструктура, обавезујући државе чланице на примену стриктних мера сајбер безбедности. Међутим, изазов остаје — како обезбедити дигиталну тајност без нарушавања транспарентности и демократског надзора.

Иако је сајбер безбедност кључна за заштиту осетљивих података, у пракси се понекад користи као изговор за ускраћивање информација од јавног значаја. Институције неретко одбијају да објаве резултате безбедносних провера, позивајући се на „сајбер протоколе”, упркос законској обавези транспарентности (Greenwald 2014, 89). У Европској унији, Акт о сајбер безбедности (Regulation EU 2019/881, 2019) успоставља систем сертификације безбедносних производа и услуга, док Уредба (EU) 2025/37

(Regulation (EU) 2025/37, 2025) уводи мере управљања ризицима у дигиталном окружењу. Ови инструменти имају за циљ да подстакну транспарентност и спрече злоупотребу сајбер безбедности у сврху прикривања информација.

Сајбер безбедност је постала кључни аспект управљања осетљивим информацијама, али истовремено може бити злоупотребљена за масовни надзор грађана. Док су безбедносни механизми неопходни за заштиту критичних инфраструктура, постоје примери у којима су владе користиле дигиталне алате за праћење комуникација без знања јавности. Програм *PRISM*, који је открио Едвард Сноуден 2013. године, показао је како америчка влада користи дигиталне алате за прикупљање комуникација милиона људи без њиховог знања. Тај програм је омогућио Националној безбедносној агенцији (*NSA*) да добија податке од великих технолошких компанија, укључујући *Google*, *Facebook* и *Microsoft*, на основу судских налога издатих у оквиру Закона о надзору страних обавештајних служби (*FISA*) (Hawkins 2025, 16).

Један од најпознатијих примера злоупотребе сајбер безбедности је случај шпијунског софтвера *Pegasus*, у којем су бројне владе користиле шпијунски софтвер за праћење новинара, адвоката и опозиционих политичара. Софтвер *Pegasus*, који је развила израелска компанија *NSO Group*, омогућава тајни приступ мобилним уређајима без знања корисника, укључујући читање порука, приступ камери и микрофону, као и праћење локације (Council of Europe 2023, 9).

Напад *WannaCry* из 2017. године открио је дубоку рањивост критичних инфраструктурних система на глобалном нивоу. Рансомвер је онемогућио приступ подацима на преко 300.000 рачунара широм света, погађајући болнице, владине институције и приватни сектор (Europol 2017, 5). Користио је алат *EternalBlue* развијен од стране *NSA*, који је процурео у јавност преко хакерске групе *Shadow Brokers*, чиме је омогућено брзо ширење кроз протокол *SMB* (Greenberg 2019, 134). Последице су биле озбиљне: британска Национална здравствена служба (*NHS*) је претрпела колапс у пружању здравствених услуга, а глобалне финансијске штете су се мериле у милијардама долара (CSO Online 2024, 45). Иако је *Microsoft* издао безбедносне закрпе, многе организације нису ажурирале своје системе, омогућивши ширење напада. Европол и

друге агенције покренуле су истраге са циљем спречавања сличних инцидената у будућности (Europol 2017, 5).

Велики сајбер напади, попут хаковање компаније *SolarWinds* 2020. године, показали су како се рањивости у безбедносним системима могу искористити за масовно прикупљање података. У овом нападу, хакери су компромитовали софтвер који користе владе и корпорације широм света, омогућавајући приступ осетљивим информацијама. Напад је изведен преко злонамерног ажурирања платформе *SolarWinds Orion*, што је омогућило хакерима да добију приступ мрежама америчких владиних агенција и великих технолошких компанија (MITRE ATT&CK 2024, 45).

Цурења података и деловање узбуњивача откривају рањивост дигиталне тајности и њен потенцијал за злоупотребу. Хаковање сервера *Yahoo* 2013. године, са 3 милијарде компромитованих налога, показује да ни технолошки гиганти нису заштићени од сајбер-претњи (Zuboff 2019, 312). Последице укључују нарушавање приватности, финансијске губитке и правну одговорност, што подстиче унапређење безбедносних мера. Узбуњивачи попут Едварда Сноудена и случај *Pegasus* указују на злоупотребе надзорних алата од стране држава (Greenwald 2014, 89; Council of Europe 2023, 9). Иако узрокују потресе, оваква открића покрећу јавну расправу о транспарентности, приватности и одговорности.

Услед развоја дигиталних технологија расте значај транспарентности у сајбер безбедности. Иако се тајност често користи ради заштите критичних система, постоји ризик злоупотребе и слабог јавног надзора. Директива NIS2 и Акт о сајбер безбедности ЕУ постављају оквире за управљање ризицима, али бројни изазови остају (Regulation 2019/881 2019; Westerlund et al. 2021, 7). Примери попут *PRISM*-а, *Pegasus*-а, као и напада *WannaCry* и *SolarWinds* показују рањивост дигиталне тајности и њен потенцијал за манипулацију (Zuboff 2019, 312; Greenwald 2014, 89). Злоупотреба безбедносних мера ради прикривања информација додатно угрожава транспарентност и одговорност институција.

Будућност сајбер безбедности зависи од способности да се заштите подаци уз очување демократских вредности и јавне контроле. Иако безбедносни механизми служе за одбрану од претњи (Luknar and Jovanović 2024), неопходно је спречити да постану средство прикривања информација од јавног значаја.

Баланс између безбедности и транспарентности остаје кључни изазов дигиталног доба.

ГРАНИЦА ИЗМЕЂУ ЗАШТИТЕ И ЗЛОУПОТРЕБЕ ТАЈНОСТИ

Управљање информацијама захтева равнотежу између легитимне заштите, попут приватности и безбедности, и јавног интереса. Тајност је оправдана када штити критичне системе, али њена институционализација може ограничити демократски надзор. Када механизми тајности онемогућавају јавну контролу, они постају средство концентрације моћи без одговорности (Schneier 2015, 78; Zuboff 2019, 312).

Примери добре праксе у балансирању тајности и транспарентности обухватају механизме временски ограничене класификације, као што је аутоматска декласификација докумената од јавног значаја. Независне ревизије тајне грађе и закони о заштити узбуњивача доприносе спречавању злоупотреба и јачању одговорности. Законодавни инструменти попут права на приступ информацијама омогућавају увид у институционално одлучивање и онемогућавају да тајност постане средство прикривања незаконитости (Greenwald 2014, 89).

У појединим државама, транспарентност је унапређена кроз активну декласификацију докумената. У САД, Закон о слободном приступу информација из 1966. године омогућава приступ владиним документима и представља основу за јавни надзор, што је резултирало откривањем бројних злоупотреба власти (Harvard Law Review 2008, 45; FOIA.gov 2024). Насупрот томе, у Русији се тајност често користи као механизам прикривања корупције, уз недоступност државних уговора и финансијских извештаја под изговором националне безбедности. Истраживања указују да ова пракса ограничава јавни надзор и подстиче политичку непрозирност, односно доприноси политичкој нетранспарентности (Transparency International 2023, 75; RAND 2024).

Тајност у корпоративном сектору штити пословне интересе, али може да ограничи транспарентност и јавни надзор. Компаније често чувају резултате истраживања у тајности до званичне патентне регистрације, што, иако штити иновације, може успорити технолошки напредак (Busuioc, Curtin and Almada 2023).

Недоступност алгоритама, посебно код вештачке интелигенције, додатно отежава јавну контролу над аутоматизованим одлукама и отвара етичке и правне изазове у вези са приватношћу и дискриминацијом (Lexology 2021, 30).

Закон о слободном приступу информацијама од јавног значаја (Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja 2004.) представља кључни правни оквир транспарентности у Србији. Он обавезује институције да објављују податке и омогућава грађанима увид у рад јавне управе. Међутим, примена је често ограничена административним препрекама, селективним тумачењем и позивањем на изузетке попут националне безбедности (Media Observatory 2017). Пораст броја жалби због ускраћивања информација указује на потребу за јачањем механизма надзора и примене закона (Global Freedom of Expression 2013).

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Култура тајности је историјски служила као средство политичке моћи од оријенталних деспотија до савремених дигиталних система. У старим империјама попут Египта, Персије и Кине, она је омогућавала централизовано управљање и апсолутну контролу (Wittfogel 1957, 112), док је у Европи постала саставни део дипломатских и војних стратегија. Тоталитарни режими XX века, попут Совјетског Савеза и нацистичке Немачке, усавршили су механизме надзора и цензуре (Barros 2019, 78). У дигитално доба, тајност се трансформише кроз алгоритамски надзор, масовно прикупљање података и сајбер безбедност као нове облике контроле јавног дискурса (Birchall 2016, 45). Док су традиционални модели почивали на физичком ограничавању приступа, модерни користе технологију као средство дигиталне контроле. Ово отвара нова правна, етичка и безбедносна питања: иако је заштита података важна ради безбедности и приватности, прекомерна тајност може угрозити демократију, транспарентност и јавни надзор.

Сајбер безбедност, иако темељ заштите података, често поставља питање граница између потребне тајности и јавног интереса. Регулативе попут NIS2 и Акта о сајбер-безбедности ЕУ усмеравају се ка техничкој отпорности, али не гарантују транспарентност у пракси. Примери узбуњивача, као што је Едвард Сноуден и афере попут *Panama Papers* откривају да дигиталне

структуре могу постати алати прикривања, а не само заштите. Суочавање са овим парадоксом захтева интеграцију демократског надзора у технолошке оквире управљања безбедношћу (Greenwald 2014, 89; Zuboff 2019, 312).

Савремено друштво мора обезбедити одрживу равнотежу између заштите података и транспарентности, нарочито у области сајбер безбедности. Иако технолошка средства повећавају степен заштите, све чешће се користе за ограничење јавног приступа информацијама (Zuboff 2019, 312). Да би се спречила злоупотреба тајности, неопходни су правни механизми који омогућавају јавну контролу, попут декласификације, ревизија тајних докумената и заштите узбуњивача. Такве мере осигуравају да тајност остане у функцији јавног интереса и демократских вредности (Greenwald 2014, 89).

Све већа примена вештачке интелигенције у управљању информацијама отвара нова етичка питања (Luknar and Jovanović, 2023) посебно у контексту аутоматске класификације података. Алгоритми могу самостално означити податке као поверљиве, без људске интервенције, што доводи до ризика неконтролисане тајности и концентрације моћи (Cronin 2020, 58). Недовољна транспарентност алгоритамских процеса ограничава јавни приступ информацијама од значаја. Иако дигитална ера нуди алате за ефикаснију заштиту података, неопходно је успоставити границу између оправдане безбедности и злоупотребе тајности. Будући изазов остаје развој механизма који омогућавају транспарентност алгоритама уз очување безбедносних интереса (Schneier 2015, 245).

Будућност управљања тајношћу зависи од способности друштва да одржи равнотежу између безбедности и транспарентности. Како се технологија развија, механизми јавног надзора и одговорног управљања информацијама постају не само важни, већ и неопходни за очување демократских вредности.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Andress, David. 2006. *The Terror: The Merciless War for Freedom in Revolutionary France*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Andrew Gordon, 2014. *A Modern History of Japan: From Tokugawa Times to the Present*. Oxford: Oxford University Press.
- Balmer, Brian 2016. *Secrecy and Science*. London: Routledge.

- Barros, Robert. 2019. *Secrecy and Authoritarian Regimes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, Nicole. 2023a. *Keeping you in the Dark: The Bastille Archives and Police Secrecy in Eighteenth-century France*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bauer, Nicole. 2023b. "Secrecy in the Late Ancien Regime." *The French History Podcast*. 10 June 2023. <https://www.thefrenchhistorypodcast.com/secrecy-in-the-late-ancien-regime-with-dr-nicole-bauer/>.
- BBC. 2018. "Edward Snowden surveillance powers ruled unlawful." 13 September 2018. <https://www.bbc.com/news/uk-45510662>.
- Berend, Ivan. 2023. *From the Soviet Bloc to the European Union*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Birchall, Claire. 2016. "Managing Secrecy in the Digital Age". *International Journal of Communication* 10: 152–163.
- Bok, Sissela. 1989. *Secrets: On the Ethics of Concealment and Revelation*. New York: Vintage Books.
- Britannica 2025. "The Fascist Era in Italy." Accessed 12 June 2025. <https://www.britannica.com/place/Italy/The-end-of-constitutional-rule>.
- Browder, George C. 1996. *Hitler's Enforcers: The Gestapo and the SS Security Service in the Nazi Revolution*. New York: Oxford University Press.
- Busuioc, Madalina, Deirdre Curtin, and Marco Almada. 2023. "Reclaiming Transparency: Contesting the Logics of Secrecy within the AI Act." *European Law Open* 1 (2023): 63–80. doi: 10.1017/elo.2022.36.
- Changoe, Audrey 2024. "EU-Mercosur Deal Concluded in Secrecy: A Tragic Blow to the Planet and Democracy." *Climate Action Network Europe*. 6 December 2024. <https://caneurope.org/eu-mercosur-deal-concluded-in-secrecy-a-tragic-blow-to-the-planet-and-democracy/>.
- Ćirković, Sima. 1995. *Srbi u srednjem veku*. Beograd: IDEA
- Clarke, Nicholas, Malcolm Higgs, and Thomas Garavan. 2024. "Legitimizing Organizational Secrecy." *Journal of Business Ethics* 197 (1): 19–38. doi: 10.1007/s10551-024-05763-3.
- Connelly, Matthew. 2023. *Past, Present and Future of Government Secrecy*. New York: Pantheon.
- Council of Europe. 2023. "Pegasus Spyware Called into Question by PACE." *Council of Europe*. Last modified 16 October 2023. <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/-/pegasus-spyware-called-into-question-by-pace>.

- Council of the European Union*. 2013. Council Decision of 23 September 2013 on the security rules for protecting EU classified information (2013/488/EU). *Official Journal of the European Union*, L 274, 15 October 2013, 1–50. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dec/2013/488/oj/eng/>.
- Cronin, John. 2020. *Artificial Intelligence and Data Governance: Ethical Challenges in Automated Decision-Making*. Oxford: Oxford University Press.
- CSO Online. 2024. “UK sets out new cyber resilience plan to protect NHS from cyberattacks.” <https://www.csoonline.com/article/574821/uk-sets-out-new-cyber-resilience-plan-to-protect-nhs-from-cyberattacks.html>.
- Dandelot, Marc. 2018. “Évolution et enjeux du droit d’accès aux documents administratifs depuis la loi du 7 octobre 2016 pour une République numérique.” *Revue française d’administration publique* 165 (2018): 127–133.
- Decalo, Samuel. 1985. “African Personal Dictatorships.” *The Journal of Modern African Studies* 23 (2): 209–237. doi:10.1017/S0022278X0000015X.
- Dević Nemanja. 2021. *Za Partiju i Tita: partizanski pokret u Srbiji 1941–1944*. Beograd: Službeni glasnik.
- Duquet, Sanderijn, and Jan Wouters. 2015. “Diplomacy, Secrecy and the Law.” *Working Paper No. 151*. Leuven: Leuven Centre for Global Governance Studies.
- Ekwo, Uchenna. 2013. “Culture of Secrecy and Opaque Leadership in Africa.” *Center for Media and Peace Initiatives*. <https://www.mycmpi.org/culture-of-secrecy-and-opaque-leadership-in-africa/>.
- Emmons, Terence. 2017. *History and Politics in Russia before the Revolution*. Leiden: Brill.
- European Parliament and Council*. 2016. Directive (EU) 2016/943 of 8 June 2016 on the protection of undisclosed know-how and business information (trade secrets) against their unlawful acquisition, use and disclosure (Text with EEA relevance). *Official Journal of the European Union*, L 157, 15 June 2016, 1–18 <https://eurlex.europa.eu/eli/dir/2016/943/oj/eng/>
- European Parliament and Council*. 2022. Directive (EU) 2022/2555 of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union, amending Regulation (EU) No 910/2014 and Directive (EU) 2018/1972, and repealing Directive (EU) 2016/1148 (NIS 2 Directive). *Official Journal of the European*

- Union, L 333, 27 December 2022, pp. 80–152. <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2555/oj/eng/>.
- Europol. 2017. *Cybercrime Trends and Ransomware Attacks: The Case of WannaCry*. The Hague: Europol Press.
- FOIA.gov. 2024. “Freedom of Information Act Portal.” *U.S. Department of Justice*. <https://www.foia.gov/>.
- Foss-Solbrekk. 2021. “Three Routes to Protecting AI Systems Under IP Law 247.” *Journal of Intellectual Property Law & Practice* 16 (3): 247–258. doi:10.1093/jiplp/jpab033.
- Galván, Javier. 2013. *Latin American Dictators of the 20th Century*. Jefferson: McFarland and Company.
- German Culture*. n.d. “The Underground Cities of Germany: Bunkers, Tunnels, and Hidden Secrets.” Accessed 25 June 2025. <https://germanculture.com.ua/history/the-underground-cities-of-germany-bunkers-tunnels-and-hidden-secrets/>.
- Global Freedom of Expression*. 2013. “Global Freedom of Expression Report 2013.” *Columbia University*. <https://globalfreedomofexpression.columbia.edu/>.
- Greenberg, Andy 2019. *Sandworm: A New Era of Cyberwar and the Hunt for the Kremlin’s Most Dangerous Hackers*. New York: Doubleday.
- Greenwald, Glenn. 2014. *No Place to Hide: Edward Snowden, the NSA, and the U.S. Surveillance State*. New York: Metropolitan Books.
- Habberstad, Luke. 2023. *Leaking Rulers and Confidential Officials: Secrecy and Status of Early Chinese Political Culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Harrison, Mark. 2023. *Secret Leviathan: Secrecy and State Capacity under Soviet Communism*. Stanford: Stanford University Press.
- Harvard Law Review. 2008. *Freedom of Information and Government Accountability*. Cambridge: Harvard Law Review Association.
- Hawkins, Kate. 2025. “What Is the PRISM Program? NSA, Edward Snowden and Government Surveillance in 2025.” *Cloudwards*. Last modified 16 May 2025. <https://www.cloudwards.net/prism-snowden-and-government-surveillance/>.
- Haynes, Alan. 2011. *The Elizabethan Secret Services*. Stroud: The History Press.
- History State Gov. 2025. “Breakup of Yugoslavia.” *U.S. Office of the Historian*. <https://history.state.gov/milestones/1989-1992/breakup-yugoslavia>.

- Imperial War Museums*. 2024. "The Secret War." <https://www.iwm.org.uk/history/secret-war-what-you-need-to-know>.
- International Consortium of Investigative Journalists (ICIJ)*. 2016. "ICIJ releases offshore Panama Papers Data." <https://www.icij.org/inside-icij/2016/05/icij-releases-panama-papers-offshore-company-data/>.
- International Consortium of Investigative Journalists (ICIJ)*. 2023. "Where are the key Panama Papers figures 7 years later." <https://www.icij.org/investigations/panama-papers/where-are-they-now-2023/>.
- Krivični zakonik, „Službeni glasnik RS”. br. 85/05; 88/05, 107/05; 72/09, 111/09; 121/12; 104/13, 108/14, 94/16, 35/19 i 94/2024.
- Lebovic, Sam. 2016. "The Surprisingly Short History of American Secrecy." *Perspectives On History*. <https://www.historians.org/perspectives-article/the-surprisingly-short-history-of-american-secrecy-september-2016/>.
- Lexology*. 2021. "Algorithmas and Trade Secrets: How to Meet Transparency Obligations." <https://www.lexology.com/pro/content/algorithms-and-trade-secrets-how-meet-transparency-obligations>.
- Luknar, Ivana, and Filip Jovanović. 2023. "An Ethics for Emerging Technologies." In *Conference on Advances in Science and Technology COAST 2023*. May 31–June 3.
- Luknar, Ivana, and Filip Jovanović. 2024. "Various types of cyber threats." *Srpska politička misao* 83 (1): 161–177. doi: 10.5937/spm83-46059.
- MacMullen, Ramsay. 1988. *Corruption and the Decline of Rome*. New Haven and London: Yale University Press.
- Matthews, John. 1989. *The Roman Empire of Ammianus*. Michigan: Michigan Classical Press.
- McCauley, Martin. 2025. *Russia from 1801 to 1917*. London: Routledge.
- Media Observatory. 2017. "Serbia: the hard fight for information." 17 February 2017. <https://mediaobservatory.net/radar/serbia-hard-fight-information>.
- Minster, Christopher. 2025. "Latin American Dictators – Leaders in Complete Control." *ThoughtCo*. Last modified 1 May 2025. <https://www.thoughtco.com/latin-american-dictators-2136482>.
- MITRE ATT&CK®. 2024. "SolarWinds Compromise, Campaign C0024." Last modified 3 September 2024. <https://attack.mitre.org/campaigns/C0024/>.
- Moran, Christopher. 2014. *Classified: Secrecy and the Modern State*. Cambridge: Cambridge University Press.

- NATO. 2002. *Security Within the North Atlantic Treaty Organization*. C-M(2002)49.
- RAND. 2024. "2024 RAND Annual Report." Accessed 29 January 2025. https://www.rand.org/pubs/corporate_pubs/CPA1065-5.html.
- Regulation (EC) No 1049/2001 regarding public access to European Parliament, Council and Commission documents. Official Journal of the European Communities, L 145, May 31, 2001. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2001/1049/oj>.
- Regulation (EU) 2019/881 of the European Parliament and of the Council of 17 April 2019 on ENISA (the European Union Agency for Cybersecurity) and on information and communications technology cybersecurity certification and repealing Regulation (EU) No 526/2013 (Cybersecurity Act) *OJ L 151, 7.6.2019, 15–69*.
- Regulation (EU) 2025/37 of the European Parliament and of the Council of 19 December 2024 amending Regulation (EU) 2019/881 as regards managed security services (Text with EEA relevance). 2025. *Official Journal of the European Union*, L 15, 15 January 2025. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2025/37/oj/eng>.
- Reporters Without Borders. 2021. "Pegasus Project: Worldwide Investigation." Paris: RSF.
- Royal Family of Serbia. n.d. "History of Serbia from 1815 to 1868." <https://royalfamily.org/about-serbia/history-of-serbia-from-1815-to-1868>.
- Schneier, Bruce. 2015. *Secrets and Lies: Digital Security in a Networked World*. New York: Wiley.
- Serbia Info. 2025. "History of Serbia: Medieval Serbia. 2025. History of Serbia: Medieval Serbia (7th–14th century)." *Archive of Serbia*. Accessed 25 June 2025. <https://www.arhiva.serbia.gov.rs/enc/history/medieval.html>.
- Singer, Peter, and Allan Friedman. 2014. *Cyber Security and Cyber War: What everyone needs to know*. Oxford: Oxford University Press.
- Smith, Michael. 2010. *The Secrets of Bletchley Park: The Codebreakers Who Changed the World*. London: Biteback Publishing.
- SrpskiKod. 2025. "The First Serbian Uprising." *Serbia Historical Archive*. <https://www.srpskikod.org/st/>.
- Stevens, Kathryn. 2013. "Secrets in the Library: Protected Knowledge and Professional Identity in Late Babylonian Uruk." *Iraq 75*: 211–253. doi: 10.1017/S0021088900000474/.
- Stojančević, Vladimir. 2004. *Obaveštajna služba u Karađorđevoj i Miloševoj Srbiji*. Beograd: Novinsko-izdavački centar Vojska.

- Thompson, John B. 2000. *Political Scandal: Power and Visibility in the Media Age*. Cambridge: Polity Press.
- Timofejev, Aleksej i Milan Piljak. 2017. *Ruska revolucija 1917. u očima Kraljevine Srbije*. Višegrad: Andrićev institut.
- Total Military Insight*. 2024. "The Role of Secrecy in Military Operations." Accessed 7 June 2025. <https://totalmilitaryinsight.com/>.
- Tran, Bao. 2025. "Are Algorithms Protectable Under Patent or Trade Secret Law?" *Patentpc*. 14 June 2025. <https://patentpc.com/blog/algorithms-protectable-under-patent-or-trade-secret-law/>.
- Transparency International*. 2023. "Global Corruption Report: Government Accountability and Secrecy."
- Tsuneishi, Keiichi. 2005. "Unit 731 and the Japanese Imperial Army's Biological Warfare Program." *The Asia-Pacific Journal: Japan Focus*. <https://apjif.org/tsuneishi-keiichi/2194/article>.
- U.S. Department of Justice*. 2008. "Synopsis of Classified Information Procedures Act." <https://www.justice.gov/archives/jm/criminal-resource-manual-2054-synopsis-classified-information-procedures-act-cipa>.
- United States Congress. 2016. "Defend Trade Secrets Act of 2016, Public Law 114–153, codified at 18 U.S.C. § 1836 et seq." <https://www.congress.gov/bill/114th-congress/senate-bill/1890/>.
- Van Ham, Peter. 2001. "Security and Culture in NATO." *Security Dialogue* 32 (4): 409–426. doi: 10.1177/0967010601032004005.
- Wellerstein, Alex. 2021. *Restricted Data: The History of Nuclear Secrecy in the United States*. Chicago: University of Chicago Press.
- Westerlund, Mika, Diane A. Isabelle, and Seppo Leminen. 2021. "The Acceptance of Digital Surveillance in an Age of Big Data." *Technology Innovation Management Review* 11 (3): 16–27. doi: 10.22215/timreview/1427.
- Wikipedia contributors. 2025. "Classified Information Procedures Act." *Wikipedia*. Last modified June 2025. https://en.wikipedia.org/wiki/Classified_Information_Procedures_Act.
- Wiseman, Geoffrey. 2015. "Diplomatic Practices at the United Nations." *Cooperation and Conflict* 50 (3): 316–333. doi: 10.1177/0010836715574916.
- Wittfogel, Karl. 1957. *Oriental Despotism: A Comparative Study of Total Power*. New Haven: Yale University Press.
- WorldAtlas*. 2025. "What Was Russia Like Before the Russian Revolution?" Last modified 2025. <https://www.worldatlas.com/history/what-was-russia-like-before-the-russian-revolution.html>.

- Zakon o bankama, „Službeni glasnik RS”, br. 107/2005, 91/2010, 14/2015 i 19/2025.
- Zakon o informacionoj bezbednosti, „Službeni glasnik RS”, br. 6/16, 94/17, 77/19.
- Zakon o kritičnoj infrastrukturi, „Službeni glasnik RS”, br. 87/18.
- Zakon o odbrani, „Službeni glasnik RS”, br. 116/07, 88/09, 104/09; 10/15; 36/18.
- Zakon o poreskom postupku i poreskoj administraciji, „Službeni glasnik RS”, br. 80/2002, 84/2002 - ispr., 23/2003 - ispr., 70/2003, 55/2004, 61/2005, 85/2005 - dr. zakon, 62/2006 - dr. zakon, 63/2006 - ispr. dr. zakona, 61/2007, 20/2009, 72/2009 - dr. zakon, 53/2010, 101/2011, 2/2012 - ispr., 93/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014, 105/2014, 91/2015 - autentično tumačenje, 112/2015, 15/2016, 108/2016, 30/2018, 95/2018, 86/2019, 144/2020, 96/2021, 138/2022 i 94/2024.
- Zakon o privrednim društvima, „Službeni glasnik RS”, br. 36/11, 99/11, 83/14, 5/15, 44/18, 95/18, 91/19, 109/21, 19/25.
- Zakon o tajnosti podataka, „Službeni glasnik RS”, br. 104/09.
- Zakon o zaštiti poslovne tajne, „Službeni glasnik RS”, br. 53/21.
- Žotkevičiūtė-Banevičienė, Agnietė. 2022. “The Cultural Element in NATO Military Doctrines: Important, but a Declarative Issue?” *Politologija* 108 (4): 85–115. doi:10.15388/Polit.2022.108.3.
- Zuboff, Shoshana. 2019. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: Public Affairs.

Goran D. Matic*

*Office of the National Security Council and Classified Information
Protection*

THE CULTURE OF SECRECY IN THE DIGITAL AGE: BETWEEN NECESSITY, ABUSE AND CYBERSECURITY

Resume

The secrecy culture represents an institutionalised information management model that has evolved from ancient civilisations to modern digital societies. Historically, secrecy was justified by security and political interests, but often transformed into a mechanism for power concentration and restriction of democratic oversight. In the Roman Empire, information was stored in formal archives (*tabularia*), while the Chinese dynasties Qin and Han developed complex bureaucratic mechanisms for managing confidential data. Modern secrecy models, such as the D-Notice system in the United Kingdom, continue to institutionalise control over information. Digital transformation has expanded the concept of secrecy through algorithms and mass surveillance, enabling new mechanisms for concealing and manipulating data. Examples such as the misuse of Pegasus spyware or the widespread classification of public contracts show that technology facilitates information management and enables more subtle forms of secrecy. At the same time, whistleblowers like Edward Snowden highlight the vulnerability of digital privacy, while legal instruments such as the U.S. Freedom of Information Act and declassification initiatives promote transparency. This paper analyses the historical development of the culture of secrecy, its transformation in the digital age, and contemporary challenges in balancing legitimate security protection with the need for transparency. Special attention is given to public oversight mechanisms, including freedom of information laws, declassification processes, and the role of whistleblowers in preserving transparency as a foundation of democratic society.

* E-mail address: goran.matic@nsa.gov.rs, ORCID: 0000-0001-8443-5797.

Keywords: politics, security, secrecy culture, cybersecurity, digital society, public interest, data protection, transparency.

* Овај рад је примљен 14. октобра 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 5. децембра 2025. године.

*Љубиша Деспотовић**

*Институт за политичке
студије, Београд*

НА САВИНОМ ПУТУ**

Борис Субашић. 2025. *По Светој Гори Атонској*. Београд: Службени гласник, 332 стр.

Несвакидашњу појаву у нашој култури, новинарству, путописној прози, живој, а недовољно познатој историјској традицији, духовно надахнутој особи, „скептика” ненаклоњеног догматским и институционално прихваћеним „истинама”, национално инспирисаног и надареног посвећеног истраживача, човека јасног мисионарског надахнућа, истрајног поштоваоца и познаваоца Светосавља и академски утемељеног интелектуалца Бориса Субашића, срео сам релативно касно у свом животу. Надам се да ће наше дружење и сарадња потрајати довољно дуго да бих у тој привилегованој позицији највише колико је то мени могуће спознао његово дело и уживао у све чешћим и све дужим разговорима пребирајући по националној традицији српског народа, Субашићевим истраживањима о српским коренима, заблудама, митовима, али и највећим достигнућима епохе

* Имејл адреса: ljubisadespotovic1962@gmail.com, ORCID: 0000-0002-0473-2829.

** Овај приказ је настао у оквиру научноистраживачке активности Института за политичке студије, коју финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије.

која је минула и остала за нама. А та епоха је, упркос свему, ванвремено жива и онтолошки свеprisутна, постајући тако неоспорно темељни архетип и белег нашег вековног постојања и опстанка.

Таквог човека, писца, хроничара, пасионираног истраживача, светског путника и културног делатника, аутора више аутентичних књига и сведочанстава о томе ко смо ми Срби на овоземаљском шару, упознаћете и ви, поштовани читаоче, када се латите корица и читања садржаја још једне особене и оригиналне књиге Бориса Субашића – „По Светој Гори Атонској”, у издању ЈП Службени гласник, Београд. У књизи ћете пронаћи истинске одговоре на важна и темељна питања националне историје суочавајући се са многим контроверзама наше досадашње и у немалој мери окупиране друштвене науке. У наративу Субашићеве књиге нижу се непобитне историјске чињенице вешто интегрисане у форми путописне прозе истрајног теренског истраживача и српског Боготражитеља. Његове књиге су „штиво” које се лако чита, али тешко декодира и још теже прихвата. Оне нас национално окрепљују и историјски освежавају, али истовремено збуњују и терају у неверицу и оспоравање. Још

прецизније речено гурају у трагично порицање и то за многе од нас који су погрешно научени да верују званичним верзијама историјских догађаја и политичких процеса као производа конспиролошких структура моћи. Резултати његових сериозних истраживања су за немали број интерних друштвених истраживача и тврдокорних рецикличара још увек спорне чињенице и до данас су остале у наводно добро скривеној и „слабо” доступној или некористићеној грађи и документима. И то, замислите, баш у националној баштини која је неумољиви сведок времена и прворазредни извор. Аутор Борис Субашић сведочи часно, истинито, објективно, а понекад чак и сурово о времену које смо сами нажалост у последња два века контаминирали потребама политике, интересима и идеологијама које нису наше, интерпретацијама непотврђеног научног кредибилитета и фалсификованим документима произведених у разним „кухињама” сумњиве провенијенције.

Претходно описано стање заиста није био оптерећујући ауторов проблем, он је све ово време и буквално и симболички сигурно ходио Савиним путем не осврћући се на бројне „неверне Томе”. Систематично је реконструисао стопу по стопу,

корак по корак, топос по топос, како чињенице, чиновне и чиниоце Савиног ванвременског пуштештвија, тако и његово вишеслојно и непроцењиво завештање своме отечеству. У Савином науму и мисији да га државно заокружи, законски утемељи, црквено устроји, конфесионално одреди, културолошки уздигне, језички потврди, а духовно и национално узвиси до нивоа „изабраног народа” Господњег, и осветли му будуће путеве „Таворском светлошћу Истока” да се не би изгубио у ништавилу историјске бестрагије и вишевековног ропства које му је убрзо следило. Борис Субашић је добро препознао и аутентично пренео ову најважнију жртву, али и поруку коју је средовечни и болешљиви „старац”, монах, духовник, подвижник и архиепископ Сава предузео на свом другом и потоњем путу у Свету земљу. Да свој народ за „вјеки вјекова” уврсти у Богом изабране народе, прими божију благодат и светогорску светињу и тако обезбеди његов останак и опстанак све док је времена и света. Да Свету Гору и манастир

Хиландар учини српским светим местом и српским Сионом где се његов народ и отечество родило и преобразило у српску нацију, много, много векова пре неголи ће то учинити и остали европски народи. Књига „По Светој Гори Атонској” о томе најбоље сведочи.

Поштовани читаоче, када прочиташ ову књигу нашег аутора Бориса Субашића, пожуре у књижаре или библиотеке да потражиш и остала његова надахнута дела и тако продужиш не само читалачко задовољство и истинољубиву знатижељу, већ и да утврдиш своју веру да у Срба још има духовних Обилића спремних на многа лична одрицања и животна страдања. На поклонике непоколебљиво утврђених у вери да све што су чинили и што ће чинити у будућности док их физичка снага и литерарно перо буде служило наставе нова путовања Савиним стазама. Стичући при том вишеслојно истраживачко сазнање које нас поуздано води у непресушна пространства духовне слободе, благодатне љубави и видајуће истине...

* Овај приказ је примљен 9. септембра 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 17. септембра 2025. године.

*Душан Достанић**

*Институт за политичке
студије, Београд*

**ИЗМЕЂУ РАЈХА
И РЕПУБЛИКЕ.
ИСТОРИЈА
НЕМАЧКЕ
ПОСЛЕРАТНЕ
ДЕСНИЦЕ²²**

Karlheinz Weissmann. 2024.
Zwischen Reich und Republik.
Geschichte der deutschen
Nachkriegsrechten. Berlin: Junge
Freiheit Verlag, 325 стр.

Још крајем осамдесетих година је Петер Глоц приметио да већина оних који се баве политичком десницом не жели да је истражује, већ да је презире. Другим речима, бављење десницом и конзервативизмом ретко кад је објективне, већ по правилу полемичке природе. То важи и данас, па се десница и у академским радовима посматра као страшило или нека врста замене за ђавола у секуларизованом свету. У најбољем случају, радови о десници нису мотивисани жељом за сазнањем, већ потребом да се десници супротставља, док је у горим случајевима реч о обичној пропаганди испод порозне академске фасаде. Стога не чуди да је литература на ову тему не само једнострана и мањкава, него и препуна материјалних грешака, односно искривљавања која треба да послуже политичкој осуди деснице. Педагошки приступ, који негују противници деснице, тежи томе да се читаоцима држе лекције

* Имејл адреса: dusan.dostanic@ips.ac.rs, ORCID: 0000-0003-1602-8684.

** Овај приказ настао је у оквиру научно-истраживачке делатности Института за политичке студије, коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

и исправном опредељењу како би се они што даље држали од конзервативаца. При томе не би требало сметнути са ума ни околност да је на Западу, а посебно у Немачкој, борба против деснице финансијски исплатива. Можда ту треба тражи разлог зашто радови који претендују да се баве десницом могу напунити читаве библиотеке. Међутим, када су истраживања деснице у питању квантитет и квалитет не стоје у сразмери. Будући да се последњих година све више говори о расту деснице, литература на ову тему постала је готово непрегледна.

У том контексту се може поставити питање да ли је још једна књига о немачкој десници заиста неопходна? Међутим, књига *Између рајха и републике, историја немачке послератне деснице* историчара Карлхајнц Вајсмана представља право освежење. Наиме, иако је Вајсман и сам конзервативац он је предмету приступио објективно, без вредносних судова и са дистанцом која је неопходна за једно истински научно дело. Наиме, реч је свакако о једном од најбољих познавалаца и највреднијих истраживача немачке деснице који је до сада већ објавио једну вредну књигу посвећену послератној конзервативној интелегенцији у Немачкој (*Kurze*

Geschichte der konservativen Intelligenz nach 1945), као и један број чланака о различитим десним групама формираним након Другог светског рата. Ипак, иако постоје извесна преклапања са наведеном књигом, по среди није иста ствар. Наиме, само по себи се разуме да се историја деснице не може свести на преглед интелектуалних струја и активности њихових истакнутих представника. У том смислу, нова Вајсманова књига је потпунија јер даје приказ настанка, развоја, програмских основа и најважнијих личности десних странка, као и активистичких односно омладинских група и интелектуалних кругова. Реч је пре свега о хронолошкој студији оријентисаној на развој после Другог светског рата, са тек повременим освртима на претходно време, тамо где је то било неопходно. У осам случајева хронолошки приступ је прекидан екскурсима, који су били неопходни како би се појединачне теме додатно осветлиле. Вајсман је у књигу уврстио различите групе од омладинских и студентских савеза, монархистичких иницијатива, до десних часописа и странка. Није изостављен ни кратак поглед на Аустрију, односно историја Слободарске странке Аустрије (ФПО), активности „левичара са

деснице”, као ни преглед конзервативне екологије, а присутан је и део о развоју нео-национал-социјализма. Може се рећи да Вајсманова књига обрађује широко поље деснице које обухвата простор од настанка Хришћанско-демократске уније (ЦДУ) па до појавних облика деснице која је тежила надовезивању на традицију Трећег рајха. Књига се завршава ером Ангеле Меркел и формирањем Алтернативе за Немачку (АфД). Ипак, критичари су приметили да је простор који је посвећен овој странци релативно мали. То се да разумети јер Вајсман као историчар тешко може писати о садашњем феномену, иако је без сумње реч о најуспешнијем организационом изразу немачке деснице и о феномену о коме се данас много пише. Са друге стране, аутор је можда превелики акценат ставио на развој ЦДУ. Иако је неспорно да се историја немачке деснице не може писати, а ни разумети без прегледа развитка ЦДУ – што се односи и на формирање прво Републиканаца, а затим и АфД-а – исто тако је оправдано поставити питање и колико се већ од почетка седамдесетих година XX века ова странка може сматрати конзервативном? О томе су, уосталом, у оно време писали неки од најважнијих представника ондашњег немач-

ког конзервативизма Герд-Клаус Калтенбрунер и Армин Молер.

Поред тога, књизи се може упутити замерка да су неке важне ствари изостављене. Наиме, Вајсман је потпуно игнорисао појаву и рад Института за државну политику (ИФС) и часопис *Sezession*. Ово чуди с обзиром да је аутор био један од оснивача ИФС-а. Иако се Вајсман временом разишао са својим некадашњим сарадницима не може се спорити да је реч о интелектуалној групи и часопису који су од 2000. (часопис од 2003.) године значајно утицали на обликовање (нове) деснице у Немачкој. Истини за вољу, Вајсман се није бавио ни другим значајним часописима као што је чувени конзервативни *Criticón*, *Staatsbriefe* или недељник *Junge Freiheit*, па се не може рећи да је *Sezession* изостављен из личних разлога. Наиме, у књизи је од часописа детаљније обрађен само *Nation Europa*, због његове специфичне идеолошке оријентације. Свакако, преглед најзначајније десне периодике представљао би задатак који превазилази оквире ове књиге. Па ипак, ИФС је представљао много више од тек издавачког пројекта, а академије које је организовао два пута годишње имале су једним делом утицаја и на образовање политичког кадра унутар АфД-а.

Такође, за жаљење је што у књизи нема ни речи о Пегиди, нити о Покрету идентитараца (ИБ). Без разматрања положаја који су ове две иницијативе имале у немачкој јавности, тешко се може разумети успон АфД-а, али и персоналне промене на врху те странке.

За историју немачке послератне деснице можда би било важно и да је аутор више простора посветио послератној политици преваспитавања Немаца познатој под именом *reeducation*, као и њеним директним политичким последицама.

Књига је богато илустрована и садржи велики број одговарајућих фотографија важних личности, страначких амблема, карикатура и скица. Као што је познато, Вајсман је аутор који се деценијама бави десном политичком симболиком, што је и тема његовог доктората (*Die Entwicklung der politischen Symbolik der deutschen Rechten*), а поседује и велику колекцију плаката, значака, часописа и сличног материјала. Део те збирке може се видети на страницама ове књиге, што читаоцу омогућује увид у повест симболичког представљања деснице у Немачкој. Неспорно, овом књигом затворена је велика празнина у писању повести деснице, њеним политичким странкама, непар-

тијским организацијама, водећим личностима и програмским усмерењима.

Аутор већ на почетку указује на извесне методолошке тешкоће када је писање о послератној десници у питању. Наиме, у контексту Хладног рата поставља се питање колико су десне организације биле инструментализоване од стране комунистичког блока. Наиме, постоје основане сумње да су источно-немачке службе финансијски подржавале неке десне листове у њиховом отпору вестернизацији, као и да су инсценирале антисемитске кампање попут исписивања антисемитских графита у Келну 1959. године. Реч је о инциденту који је инспирисао широку кампању против деснице. Паралелно са тим, источне службе су се преко својих испостава бавиле денунцијацијама и саботажом конзервативних иницијатива. Наравно, поред источних и западне обавештајне службе су покушавале да немачку десницу искористе за своје циљеве. Тако се, на пример, верује да је ЦИА финансијски стајала иза повезивања либералних и конзервативних интелектуалаца у оквиру *Congress for Cultural Freedom*, као и извесних грађанских публикација попут значајног часописа *Der Monat*. Све ово, наравно, не значи да је

немачка послератна десница у потпуности била играчка у рукама страних (и домаћих) служби, нити да се због непрегледности материје од истраживања морају дићи руке. Иако су у неким случајевима активности служби несумњиве, остаје довољно материјала да се представе главне тенденције и кретања на немачкој десници, иако поједини детаљи не могу бити расветлени. Питање улоге коју Службе за заштиту устава и њихови агенти играју на немачкој десници и до данас је остало спорно.

Вајсманова књига не само да нуди преглед деснице, већ је значајна и стога што се обрачунава са једним распрострањеним левичарским митом – у најлошијем смислу те речи – да је десница поражена Другим светским ратом и да је националсоцијалистички режим непорециво доказао токсични карактер деснице. Међутим, ближи поглед на ствари доказује да не само да се непосредно после рата десница није сматрала токсичном, него и да су у прво време постојања СР Немачке странке које су позиционирале десно од центра давале тон у политици земље. Једноставно речено, на првим изборима тријумфовала је десница. Наравно, у питању је била грађанска десница, односно странке грађанског блока

(ЦДУ/ЦСУ, Немачка партија, ФДП, те нешто касније основана странка прогнанника БХЕ). Поред грађанског блока, у оно време постојала је и слаба, међусобно подељена и завађена „национална опозиција”. Иако су ове снаге имале после рата невоља са окупационим властима оне су политички биле организоване у оквиру Немачке десне странке, односно Немачке конзервативне партије – Немачке десне странке (*DKP-DRP*). Оно што је карактеристично за националну опозицију су стални унутрашњи сукоби: идеолошки и персонални. Упркос и данас популарним причама о утицају старих и нових националсоцијалиста у времену после рата, у књизи је убедљиво показано да су такве струје од почетка биле маргинализоване и остале изоловане. Забраном Социјалистичке странке Рајха 1952. године ове снаге су остале без своје политичке организације. Каснији покушаји политичке артикулације носталгичара нису могли рачунати на подршку код становништва која би била вредна помена, па се такве организације никада нису могле похвалити већим бројем чланова. Другим речима, Вајсман показује да је немачка десница непосредно после рата идеолошки посматрано била прилично хетерогена и да је обухватала разне струје

од католичких антимодерниста, преко хришћанских социјалиста, до националних либерала, конзервативаца, монархиста и националиста. Ипак, главнина немачке деснице начинила је јасан отклон од идеолошког наслеђа националсоцијализма, док су поједини изузеци остали управо изузеци, далеко од могућности утицаја на политички живот.

У сваком случају, Вајсман указује да је већ после рата десница самоуверено наступала под својим именом и са јасном дистанцом према Хитлеровом режиму. Она се није сматрала ни превазиђеном, ни пораженом. Укратко, непосредно након капитулације владало је уверење да пораз Трећег рајха није представљао пораз деснице, већ колективизма, који се не може ограничити на десницу, будући да је са истока стизала претња црвеног колективизма.

У вези с тим, аутор указује и да су странке грађанског блока биле другачије, односно деснице него што је то данас случај. То важи не само за ЦДУ, него и за либералну Странку слободних демократа (ФДП) која после рата није престављала лево-либералну партију, већ да је од свог оснивања била подељена на два међусобно супротстављена крила (лево и десно), међу којима се ипак, патриотизам никада није

доводио у питање. На симболичком нивоу странка је користила обе заставе и црно-црвено-златну и црно-бело-црвену. Штавише, после првих избора ФДП је парламенту заузимала места десно од ЦДУ што је указивало на њихово идеолошко опредељење. Обе странке данас пате од амнезије и упорно игноришу своје десне корене.

Уверење да пораз у Другом светском рату није нужно представљао и пораз деснице већ пораз колективизма утицао је и на држање немачке деснице према Савезницима. Ипак, критика према окупаторским властима стизала је не само са деснице, већ и са стране патриотске левице, која је и сама у годинама после рата била националнија него што је то данас случај. Тако је, на пример, социјалдемократа Курт Шумахер потпуно одбацивао тезу о немачкој колективној кривици за рат. Из редова деснице, рачунајући и грађанску десницу попут Немачке странке, ДП, (Хајнрих Хелвеге) стизале су снажне оптужбе против сила победница, за које се тврдило да са своје стране носе одговорност за масовне злочине и протеривања, те да стога немају морално право да суде Немцима. Током педесетих година и у либералним круговима било је распрострањено

уверење да је нација одлучујућа величина за немачко саморазумевање и немачку повест. Отуда су следили захтеви за немачким уједињењем, с тим што је уједињење требало да обухвата не само све 4 окупационе зоне, него и територије које су 1937. године припадале Немачкој, као и заступање права избеглица на повратак. Сlike у књизи приказују један изборни плакат ЦДУ у коме се тражи уједињење читаве отаџбине, као и сличан материјал. Међутим, мора се рећи да се ни по овом питању социјалдемократе нису много разликовале од деснице, и једина странка која није постављала питање граница била је Комунистичка партија Немачке, као експонент Москве. У том смислу, немачка грађанска десница не само да није признавала постојање ДДР-а, него је и на западнемачку државу гледала само као на провизоријум који може постојати само до момената поновног уједињења. Еуген Герстенмајер (ЦДУ) је на том ставу инсистирао и почетком шездесетих година, иако је већ у то време у својој странци био релативно усамљен. У сваком случају, велики део немачке деснице није одобравао политику везивања за Запад, и поред немачког голизма, постојао је и национално-неутралистички табор. Наиме, упркос јасном

антикомунистичком ставу, националисти су схватили да би евентуални сукоб између источног и западног блока за Немце представљао још један рат на немачкој земљи у коме би они гинули за стране интересе. Они који нешто боље познају историју знају да је британски премијер Вилијем Пит Старији после окончања седмогодишњег рата изјавио да је Америка освојена у Немачкој.

У суштини, Вајсманова књига показује да је Аденауерова ера била конзервативна, али и да је тај конзервативизам био жртва сопственог успеха. Из нове констелације, успостављене шездесетих година ЦДУ је изашла као победник који је прогутао остале десне партије грађанског блока са изузетком ФДП-а. Ипак, ФДП је у међувремену променио курс, померио се улево и потиснуо национално-либералну струју. У том смислу, књига се може читати и као историја лаганог померања политичког спектра улево, односно социјалдемократизације ЦДУ, преко Хелмута Кола све до Ангеле Меркел. Само по себи се разуме да је тиме остављен слободан простор на десници. Покушаји политичког артикулација деснице и одговора на новонасталу ситуацију, како унутар ЦДУ тако и ван, били

су различити. Један од привих таквих одговора представљао је настанак Национал-демократске партије Немачке (НПД), али је странка брзо нестала услед политичке мобилизације против деснице, али и тешких унутар-партијских обрачуна. Са своје стране Хелмут Кол је ЦДУ позиционирао као странку центра. Покушај Републиканаца, да формирају десну алтернативу такође је пропао и од тада па све до образовања Алтернативе за Немачку немачка десница била је без политичке домовине.

Вајсман показује како је десница у првим деценијама постојања СР Немачке имала велики утицај на политички живот, да би почетком XX столећа била потиснута на маргину. У том смислу се књига може читати и као историја пропадања

деснице. Наиме, већина структура које су обрађене у књизи више не постоји или се за њих више не може рећи да припадају десници. Реч је о евидентном слабљењу и када су у питању захтеви које данашња десница поставља. Оно што се данас сматра опасним застрањивањем удесно је у послератном периоду спадало у ствари које се саме по себи разумеју без обзира на идеолошко опредељење. То је такође околност која се мора узимати у обзир када се данас прича о успону деснице.

За оне истраживаче којима је стало до уравнотежене повести немачке деснице Вајсманова књига ће представљати драгоцен извор, док ће је они који према Глоцовим речима желе да презиру десницу једноставно игнорисати.

* Овај рад је примљен 18. јула 2025. године, а прихваћен на састанку Редакције 5. децембра 2025. године.

УПУТСТВО ЗА АУТОРЕ

У часопису *Национални интерес* објављују се радови који представљају резултат најновијих теоријских и емпиријских научних истраживања у области политичких наука. Аутори би приликом писања радова требало да се позивају претежно на резултате научних истраживања који су објављени у научним часописима, првенствено у часописима политиколошке тематике.

Радови се објављују на српском језику и ћириличком писму или енглеском језику.

Часопис се објављује шест пута годишње. Рокови за слање радова су: 1. март, 1. јул и 1. новембар.

Исти аутор не може да објави рад у два узастопна броја часописа, без обзира да ли је реч о самосталном или коауторском раду.

Радови за издања часописа прилажу се путем Asistent система СЦИИндекса путем креирања персоналног налога аутора, прилагања датотеке и уноса тражених метаподатака о раду. Платформа часописа доступна је на следећем линку: <https://aseestant.ceon.rs/index.php/nint/login>.

Аутори су у обавези да приликом слања радова доставе потписану и скенирану изјаву о ауторству. Образац изјаве може се преузети са интернет странице часописа: https://www.ips.ac.rs/magazines/nacionalni-interes/authors_directions/.

Сви пријављени радови проверавају се на плагијаризам или аутоплагијаризам. Различити облици Chat box-а и други облици софтвера вештачке интелигенције не могу бити (ко)аутори радова који се прилажу на разматрање. Ови алати се могу користити само за стилистичке дораде језика, не и за писање делова рада, а аутори који их користе су у обавези да назначе сврху употребе оваквих алата на месту где су исти употребљени. Аутори су у обавези да, уз (пожељно) институционалну имејл адресу коју достављају у тексту рукописа у фусноти уз име и презиме, доставе и своје ORCID бројеве.

Научни чланак може имати највише 40.000 карактера са размацима, укључујући фусноте. Приликом бројања карактера изоставити списак референци. Изузетно, монографска студија може бити већег обима у складу са одредбама *Правилника о поступку, начину вредновања и квантитативном исказивању научноистраживачких резултата истраживања*.

Осврт може имати највише 15.000 карактера са размацама.
Приказ књиге може имати највише 10.000 карактера са размацама.

НАЧИН ЦИТИРАЊА

Часопис *Национални интерес* користи делимично модификовани Чикаго стил цитирања (17. издање приручника *Chicago Manual of Style*), што подразумева навођење библиографске парентезе (заграде) по систему аутор–датум у тексту, као и списак референци са пуним библиографским подацима након текста рада.

Податке у библиографској парентези и списку референци навести на латиничном писму.

У наставку се налазе правила и примери навођења библиографских података у списку референци и у тексту. За сваку врсту референце прво је дато правило навођења, а затим пример навођења у списку референци и библиографској парентези.

Библиографска парентеза се по правилу наводи на крају реченице, пре интерпункцијског знака, и садржи презиме аутора, годину објављивања и одговарајући број страна, према следећем примеру: (Subotić 2010, 15–17).

Монографија

Један аутор

Презиме, име. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Subotić, Momčilo. 2010. *Politička misao srbistike*. Beograd: Institut za političke studije.

(Subotić 2010)

(Subotić 2010, 256)

Mearsheimer, John J. 2001. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton & Company.

(Mearsheimer 2001)

Два или три аутора

Презиме, име, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

(Stojanović i Đurić 2012)

Pollitt Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.
(Pollitt, Birchall, and Putman 1998)

Четири и више аутора

Презиме, име, име и презиме, име и презиме, и име презиме. Година издања. *Наслов*. Место издања: издавач.

Milisavljević, Bojan, Saša Varinac, Aleksandra Litričin, Andrijana Jovanović, i Branimir Blagojević [Milisavljević i dr.]. 2017. *Komentar Zakona o javno-privatnom partnerstvu i koncesijama: prema stanju zakonodavstva od 7. januara 2017. godine*. Beograd: Službeni glasnik; Pravni fakultet.

(Milisavljević i dr. 2017)

Уредник/приређивач/преводиоцац уместо аутора

Након навођења имена, ставити зарез, па након тога одговарајућу скраћеницу на језику и писму референце, нпр. „ur.“, „prev.“, „prir.“, „ed.“, „eds.“

Kaltwasser, Cristobal Rovira, Paul Taggart, Paulina Ochoa Espejo, and Pierre Ostigoy [Kaltwasser *et al.*], eds. 2017. *The Oxford Handbook of Populism*. New York: Oxford University Press.

(Kaltwasser *et al.* 2017)

Lazarević, Andrijana, i Dušan Radujko, prir. 2023. *Arčibald Rajs: Život, reč, nasleđe*. Beograd: Institut za političke studije.

(Lazarević i Radujko 2023)

Поглавље у зборнику

Презиме, име. Година издања. „Наслов поглавља.” У *Наслов*, ур. име презиме, број страна на којима се налази поглавље. Место издања: издавач.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

(Stepić 2015)

Lošonc, Alpar. 2019. “Discursive dependence of politics with the confrontation between republicanism and neoliberalism.” In *Discourse and Politics*, eds. Dejana M. Vukasović and Petar Matić, 23–46. Belgrade: Institute for Political Studies.

(Lošonc 2019)

Чланак у научном часопису

Чланак у редовном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Наслов часописа* волумен (број): број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Arsić, Katarina. 2024. „Ugovor o zabrani nuklearnog oružja – položaj, primena i značaj.” *Srpska politička misao* 89 (4): 47–68. DOI: 10.5937/spm86-51046

(Arsić 2024, 49–52)

Ellwood, David W. 2018. “Will Brexit Make or Break Great Britain?” *Serbian Political Thought* 18 (2): 5–14. DOI: 10.22182/spt.18212018.1

(Ellwood 2018, 11)

Чланак у посебном броју

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” У „Наслов посебног броја”, ур. име презиме уредника, напомена о посебном издању, *Наслов часописа*: број страна на којима се налази чланак. DOI број.

Stojanović, Đorđe. 2016. „Postmodernizam u društvenim naukama: stanje paradigme.” У „Postmodernizacija srpske nauke: politika postmoderne / politika posle postmoderne”, ур. Đorđe Stojanović i Miško Šuvaković, посебно издање, *Srpska politička misao*: 5–35. DOI: 10.22182/spm.specijal2016.1.

(Stojanović 2016, 27)

Енциклопедије и речници

Наведен је аутор/уредник

Презиме, име, име и презиме, ур. Година издања. *Наслов*. Том. Место издања: издавач.

Jerkov, Aleksandar, ур. 2010. *Velika opšta ilustrovana enciklopedija Larrouse: dopunjeno srpsko izdanje*. Том V (S–Ž). Beograd: Mono i Maњana.

(Jerkov 2010)

Није наведен аутор/уредник

Наслов. Година издања. Место издања: издавач.

Webster's Dictionary of English Usage. 1989. Springfield, Massachusetts: Merriam-Webster Inc.

(*Webster's Dictionary of English Usage* 1989)

Докторска дисертација

Презиме, име. Година издања. „Наслов докторске дисертације.”
Докторска дисертација. Назив универзитета: назив факултета.

Bursać, Dejan. 2019. „Uticaj ideologije političkih partija na javnu potrošnju u bivšim socijalističkim državama.” Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu: Fakultet političkih nauka.

(Bursać 2019, 145–147)

Wallace, Desmond D. 2019. “The diffusion of representation.” PhD diss. University of Iowa.

(Wallace 2019, 27, 81–83)

Чланак у дневним новинама или периодичним часописима

Наведен је аутор

Презиме, име. Година издања. „Наслов чланка.” *Назив новине или часописа* годиште: број стране на којој се налази чланак.

Avakumović, Marijana. 2019. „Platni razredi – 2021. godine.” *Politika*, 8. decembar: 9.

(Avakumović 2019)

Није наведен аутор

Назив новине или часописа. Година издања. „Наслов чланка.” Годиште: број стране на којој се налази чланак.

New York Times. 2002. “In Texas, Ad Heats Up Race for Governor.” July 30, 2002.

(*New York Times* 2002)

Референца са корпоративним аутором

Назив аутора [акроним, по потреби]. Година издања. *Наслов издања*. Место издања: издавач.

Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS]. 2018. *Vodič za korišćenje EU fondova u Srbiji*. Beograd: Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije. (Ministarstvo za evropske integracije Republike Srbije [MEIRS] 2018) – *прво навођење*

(MEIRS 2018) – *свако следеће навођење*

International Organization for Standardization [ISO]. 2019. *Moving from ISO 9001:2008 to ISO 9001:2015*. Geneva: International Organization for Standardization.

(International Organization for Standardization [ISO] 2019) – прво навођење
(ISO 2019) – свако следеће навођење

Репринт издања

Презиме, име. [Година првог издања] Година репринт издања. *Наслов*. Место првог издања: издавач првог издања. Напомена „Репринт“ на језику и писму референце, место издања репринт издања: издавач. Напомена одакле су цитати у тексту преузети.

Mihaldžić, Stevan. [1937] 1992. *Baranja: od najstarijih vremena do danas*, treće izdanje. Novi Sad: Fototipsko izdanje. Reprint, Beograd: Biblioteka grada Beograda. Citati se odnose na fototipsko izdanje.

(Mihaldžić [1937] 1992)

Посебни случајеви навођења референци

Навођење другог и сваког следећег издања

Презиме, име. Година издања. *Наслов*, напомена о издању. Место издања: издавач.

Gaćinović, Radoslav. 2018. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book.

Више референци истог аутора

1) *Исти аутор, различите године* – Ређати према години издања, почевши од најраније.

Stepić, Milomir. 2012. „Srbija kao regionalna država: reintegracioni geopolitički pristup.” *Nacionalni interes* 14 (2): 9–39. DOI: 10.22182/ni.1422012.1.

Stepić, Milomir. 2015. „Pozicija Srbije pred početak Velikog rata sa stanovišta Prvog i Drugog zakona geopolitike.” U *Srbija i geopolitičke prilike u Evropi 1914. godine*, ur. Milomir Stepić i Ljubodrag P. Ristić, 55–78. Lajkovac: Gradska biblioteka; Beograd: Institut za političke studije.

2) *Исти аутор, иста година* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу почетног слова назива референце. Поред године објављивања ставити почетна слова азбуке или абецеде која се користе и у библиографској парентези.

Gaćinović, Radoslav. 2018a. „Vojna neutralnost i budućnost Srbije.” *Politika nacionalne bezbednosti* 14 (1): 23–38. doi: 10.22182/pnb.1412018.2.

Gaćinović, Radoslav. 2018b. *Mlada Bosna*, drugo dopunjeno i izmenjeno izdanje. Beograd: Evro Book. (Gaćinović 2018a, 25), (Gaćinović 2018b)

3) *Исти аутор као самостални аутор и као коаутор* – Прво навести референце у којима је самостални аутор, а затим оне у којима је коаутор.

Stojanović, Đorđe. 2016. „Postmodernizam u društvenim naukama: stanje paradigme.” U „Postmodernizacija srpske nauke: politika postmoderne / politika posle postmoderne”, ur. Đorđe Stojanović i Miško Šuvaković, posebno izdanje, *Srpska politička misao*: 5–35. DOI: 10.22182/spm.specijal2016.1.

Stojanović, Đorđe, i Živojin Đurić. 2012. *Anatomija savremene države*. Beograd: Institut za političke studije.

4) *Исти аутор као први коаутор у више различитих референци* – Ређати према азбучном или абецедном редоследу презимена другог коаутора.

Pollitt, Christopher, Johnston Birchall, and Keith Putman. 1998. *Decentralising Public Service Management*. London: Macmillan Press.

Pollitt, Christopher, Colin Talbot, Janice Caulfield, and Amanda Smullen. 2005. *Agencies: How Governments do Things Through Semi-Autonomous Organizations*. New York: Palgrave Macmillan.

Посебни случајеви навођења библиографске парентезе

Изузеци од навођења библиографске парентезе на крају реченице

1) *Навођење презимена аутора у оквиру реченице* – Презиме на латиничном писму и годину издања ставити у заграду након навођења презимена као интегралног дела реченице, а број стране на крају реченице у заграду.

Према мишљењу Суботића (Subotić 2010), „...” (30).

„Бокслер (Bochsler 2018) у својој књизи тврди...”

2) *Навођење исте референце више пута у једном пасусу* – Ако се наводи иста страна или опсег страна, унети библиографску парентезу приликом последњег навођења или на крају пасуса пре интерпункцијског знака. Ако се наводе различите стране, референцу навести приликом првог позивања на одређену страну, а затим до краја пасуса у заграду стављати само различите бројеве страна.

Не користити „исто”, „*ibid*”, или „*op. cit.*” за вишеструко навођење референце.

Навођење израза „видети”, „упоредити” и сл.

Изразе унети у библиографску парентезу на ћириличном писму.

(видети Кнежевић 2014, 153)

(Stepić 2015; упоредити Кнежевић 2014)

Секундарна референца

У библиографској парентези прво навести презиме аутора, годину и број стране примарне референце, затим „цитирано у:” и презиме аутора, годину и број стране секундарне референце. У списку референци навести само секундарну референцу.

„Том приликом неолиберализам се од стране највећег броја његових протагониста најчешће одређује као политика слободног тржишта која охрабрује приватне фирме и побољшава избор потрошачима, разарајући при том ’неспособну, бирократску и паразитску владу која никада не може урадити ништа добро, без обзира на њене добре намере’” (Chomsky 1999, 7 цитирано у: Đurić i Stojadinović 2018, 47).

Đurić, Živojin, i Miša Stojadinović. 2018. „Država i neoliberalni modeli urušavanja nacionalnih političkih institucija.” *Srpska politička misao* 62 (4): 41–57. DOI:10.22182/spm.6242018.2.

Иста библиографска парентеза, више референци

1) *Различити аутори* – Референце одвојити тачком и зарезом.

(Stepić 2015, 61; Кнежевић 2014, 158)

2) *Исти аутор, различите године* – Навести презиме аутора, а затим године издања различитих референци по редоследу од најраније до најновије и одвојити их зарезом, односно тачком и зарезом када се наводи број страна.

(Stepić 2012, 2015) ili (Stepić 2012, 30; 2015, 69)

3) *Различити аутори, исто презиме* – Иницијал имена. Презиме аутора. Година издања.

(D. Subotić 2010, 97), (M. Subotić 2010, 302)

Subotić, Dragan. 2010. „Novi javni menadžment u političkom sistemu Srbije.” *Politička revija* 23 (1): 91–114. DOI: 10.22182/pr.2312010.5.

Subotić, Momčilo. 2010. „Vojvodina u političkom sistemu Srbije.” *Politička revija* 23 (1): 289–310. DOI: 10.22182/pr.2312010.15.

Правни акти

У библиографској парентези навести члан, став и тачку или параграф коришћењем скраћеница „čl.“, „st.“, „t.“, „Art.“, „para.“ и сл.

Устави и закони

Назив акта [акроним, по потреби], „Назив службеног гласила” и број, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Ustav Republike Srbije, „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 98/06.
(Ustav Republike Srbije 2006, čl. 33)

Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja [ZOSOV], „Službeni glasnik Republike Srbije”, br. 88/2017, 27/2018 – dr. zakon, 10/2019 i 27/2018 – dr. zakon.

(ZOSOV 2019, čl. 17, st. 4)

An Act to make provision for and in connection with offences relating to offensive weapons [Offensive Weapons Act], 16th May 2019, www.legislation.gov.uk/ukpga/2019/17/pdfs/ukpga_20190017_en.pdf, last accessed 20 December 2019.

(Offensive Weapons Act 2019)

Одлуке државних органа и институција

Назив органа [акроним или скраћени назив], Назив акта и број предмета, датум доношења акта, или интернет адреса и датум последњег приступа.

Zaštitnik građana Republike Srbije [Zaštitnik građana], Mišljenje br. 15–3314/12, 22. oktobar 2012, https://www.osobesainvaliditetom.rs/attachments/083_misljenje%20ZG%20DZ.pdf, poslednji pristup 20. decembra 2019.

(Zaštitnik građana, 15–3314/12)

U.S. Department of the Treasury [USDT], Treasury Directive No. 13–02, July 20, 1988,

<https://www.treasury.gov/about/role-of-treasury/orders-directives/Pages/td13-02.aspx>, last accessed 20 December 2019.

(USDT, 13–02)

Законодавни акти Европске уније

Назив акта, подаци из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-Lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission’s exercise of implementing powers, OJ L 55, 28.2.2011, p. 13–18.

(Regulation 182/2011, Art. 3)

Међународни уговори

Оснивачки уговори Европске уније

Назив уговора или консолидоване верзије [акроним], подаци о коришћеној верзији уговора из службеног гласила у формату наведеном на сајту *EUR-lex*: <https://eur-lex.europa.eu/homepage.html>.

Treaty on European Union [TEU], OJ C 191, 29.7.1992, p. 1–112.

(TEU 1992, Art. J.1)

Consolidated version of the Treaty on European Union [TEU], OJ C 115, 9.5.2008, p. 13–45.

(TEU 2008, Art. 11)

Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union [TFEU], OJ C 202, 7.6.2016, p. 1–388.

(TFEU 2016, Art. 144)

Остали међународни уговори

Назив уговора [акроним или скраћени назив], датум закључивања, регистрација у Уједињеним нацијама – UNTS број, регистрациони број са сајта *United Nations Treaty Collection*: <https://treaties.un.org>.

Marrakesh Agreement Establishing the World Trade Organization [Marrakesh Agreement], 15 April 1994, UNTS 1867, I-31874.

(Marrakesh Agreement 1994)

Convention on Cluster Munitions [CCM], 30 May 2008, UNTS 2688, I-47713.

(CCM 2008)

Treaty of Peace between the State of Israel and the Hashemite Kingdom of Jordan [Israel Jordan Peace Treaty], 26 October 1994, UNTS 2042, I-35325.

(Israel Jordan Peace Treaty 1994)

Одлуке међународних организација

Назив међународне организације и надлежног органа [акроним], број одлуке, Назив одлуке, датум усвајања.

United Nations Security Council [UNSC], S/RES/1244 (1999), Resolution 1244 (1999) Adopted by the Security Council at its 4011th meeting, on 10 June 1999.

(UNSC, S/RES/1244)

Parliamentary Assembly of the Council of Europe [PACE], Doc. 14326, Observation of the presidential election in Serbia (2 April 2017), 29 May 2017.

(PACE, Doc. 14326, para. 12)

Судска пракса

Судска пракса у Републици Србији

Врста акта и назив суда [акроним суда], број предмета са датумом доношења, назив и број службеног гласника или друге публикације у коме је пресуда објављена – ако је доступно.

Odluka Ustavnog suda Republike Srbije [USRS], IUa-2/2009 od 13. juna 2012. godine, „Službeni glasnik RS”, br. 68/2012.

(Odluka USRS, IUa-2/2009)

Rešenje Apelacionog suda u Novom Sadu [ASNS], Ržr–1/16 od 27. aprila 2016. godine.

(Rešenje ASNS, Ržr–1/16)

Судска пракса Међународног суда правде

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, врста одлуке са датумом доношења, назив и број гласила у коме је пресуда објављена, број стране.

International Court of Justice [ICJ], *Application of the Interim Accord of 13 September 1995 (the Former Yugoslav Republic of Macedonia v. Greece)*, Judgment of 5 December 2011, I.C.J. Reports 2011, p. 644.

(ICJ Judgment, 2011)

International Court of Justice [ICJ], *Accordance with the International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo*, Advisory Opinion of 22 July 2010, I.C.J. Reports, p. 403.

(ICJ Advisory Opinion, 2010)

Судска пракса Суда правде Европске уније

Назив случаја, број случаја, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (*ECLI*).

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Judgment of the Court (Grand Chamber) of 22 January 2014, ECLI:EU:C:2014:18.

(*United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union*, C-270/12) или (CJEU, C-270/12)

United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland v. European Parliament and Council of the European Union, Case C-270/12, Opinion of Advocate General Jääskinen delivered on 12 September 2013, ECLI:EU:C:2013:562.

(Opinion of AG Jääskinen, C-270/12)

Судска пракса Европског суда за људска права

Назив случаја, број представке, врста случаја са датумом доношења, Европска идентификациона ознака судске праксе (*ECLI*).

Pronina v. Ukraine, No. 63566/00, Judgment of the Court (Second Section) on Merits and Just Satisfaction of 18 July 2006, ECLI:CE:ECHR:2006:0718JUD006356600.

(*Pronina v. Ukraine*, 63566/00, par. 20) или
(ECHR, 63566/00, par. 20)

Судска пракса других међународних судова и трибунала

Назив суда [акроним суда], *Назив случаја*, број случаја, врста случаја са датумом доношења.

International Tribunal for the Prosecution of Persons Responsible for Serious Violations of International Humanitarian Law Committed in the Territory of the Former Yugoslavia since 1991 [ICTY], *Prosecutor v. Dusko Tadic*, Case No. IT-94-1-A-AR77, Appeal Judgement on Allegations of Contempt Against Prior Counsel, Milan Vujin, Judgment of 27 February 2001.

(*Prosecutor v. Dusko Tadic*, IT-94-1-A-AR77) или
(ICTY, IT-94-1-A-AR77)

Архивски извори

Назив установе [акроним или скраћени назив], назив или број фонда [акроним или скраћени назив], кутија, фасцикла (уколико постоји), сигнатура, „Назив документа” (ако нема назива, дати краatak опис одговарањем на питања: ко? коме? шта?), место и датум документа или н.д. ако није наведен датум.

Arhiv Srbije [AS], MID, K-T, f. 2, r93/1894, „Izveštaj Ministarstva inostranih dela o postavljanju konzula”, Beograd, 19. april 1888.

(AS, MID, K-T, f. 2)

(AS, MID, f. 2) – ако је позната само фасцикла, а не и кутија

Dalhousie University Archives [DUA], Philip Girard fonds [PG], B-11, f. 3, MS-2-757.2006-024, “List of written judgements by Laskin,” n.d.

(DUA, PG, B-11, f. 3)

Извори са интернета

Презиме, име или назив корпоративног аутора [акроним]. Година објављивања или н.д. – ако не може да се утврди година објављивања. „Наслов секције или стране унутар сајта.” *Назив сајта*. Датум

креирања, модификовања или последњег приступа страници, ако не може да се утврди на основу извора. Интернет адреса.

Bilefsky, Dan, and Ian Austen. 2019. "Trudeau Re-election Reveals Intensified Divisions in Canada." *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2019/10/22/world/canada/trudeau-re-elected.html>.

(Bilefsky and Austen 2019)

Institut za političke studije [IPS]. n.d. „Predavanje dr Fridriha Romiga.” *Institut za političke studije*. Poslednji pristup 10. oktobar 2018. <http://www.ips.ac.rs/rs/news/predavanje-dr-fridriha-romiga/>.

(Institut za političke studije [IPS], n.d.) – прво навођење

(IPS, n.d.) – свако следеће навођење

Tanjug. 2019. „Evropska svemirska agencija povećava fondove.” 28. novembar 2019.

<http://www.tanjug.rs/full-view1.aspx?izb=522182>.

(Tanjug 2019)

ФОРМАТИРАЊЕ ТЕКСТА

Опште смернице о обради текста

Текст рада обрадити у програму *Word*, на следећи начин:

- величина странице: А4;
- маргине: *Normal* 2,54 cm;
- текст писати курентом (обичним словима), осим ако није другачије предвиђено;
- проред између редова у тексту: 1,5;
- проред између редова у фуснотама: 1;
- величина слова у наслову: 14 pt;
- величина слова у поднасловима: 12 pt;
- величина слова у тексту: 12 pt;
- величина слова у фуснотама: 10 pt;
- величина слова за табеле, графиконе и слике: 10 pt;
- увлачење првог реда пасуса: 1,27 cm (опција: *Paragraph/Special/First line*);
- поравнање текста: *Justify*;
- боја текста: *Automatic*;
- нумерација страна: арапски бројеви у доњем десном углу;
- не преламати речи ручно уношењем цртица за наставак речи у наредном реду;
- сачувати рад у формату .doc.

Примена правописних правила

Радове ускладити са *Правописом српског језика* у издању Матице српске из 2010. године или из каснијих издања.

Посебну пажњу обратити на следеће:

- Приликом првог навођења **транскрибованих страних имена и израза** у облој загради поред навести и њихове облике на изворном језику у курзиву (*italic*), нпр: Франкфуртер алгемајне цајтунг (*Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Џон Ролс (*John Rawls*), Алексеј Тупољев (*Алексей Туполев*).
- Поједине **општепознате стране изразе** писати само на изворном језику у курзиву, нпр. *de iure, de facto, a priori, a posteriori, sui generis* итд.
- **Реченицу не почињати** акронимом, скраћеницом или бројем.
- **Текст у фуснотама** увек завршавати тачком.
- За навођење израза или **цитирања на српском језику** користити наводнике који су својствени српском језику према важећем правопису („ ”), а за навођење или **цитирање на енглеском или другом страном језику** користити наводнике који су својствени том језику (“ ”, « »).
- **Угластом заградом** [] означавати: 1) сопствени текст који се умеће у туђи текст; или 2) текст који се умеће у текст који је већ омеђен облом заградом.
- **Црту** писати са размаком пре и после или без размака, никако са размаком само пре или само после. Између бројева, укључујући бројеве страна, користити примакнуту црту (-), а не цртицу (-).
- За **наглашавање појединих речи** не користити подебљана слова (**bold**), нити подвучена слова (underline) већ искључиво курзив (*italic*) или наводнике и полунаводнике (‘ ’ на српском језику или ‘ ’ на енглеском језику). -

Форматирање научног чланка

Научни чланак форматирати на следећи начин:

*Име и презиме првог аутора**

*Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

*Име и презиме другог аутора***

** Фуснота: Имејл-адреса аутора: Препоручује се навођење институционалне имејл-адресе аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ РАДА ***

*** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Сажетак

Сажетак, обима од 100 до 250 речи, садржи предмет, циљ, коришћени теоријско- методолошки приступ, резултате и закључке рада.

Кључне речи: Испод текста сажетка навести од пет до десет **кључних речи**. Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

У тексту је могуће користити највише три нивоа поднаслова.

Поднаслов навести без нумерације, на следећи начин:

ПОДНАСЛОВ ПРВОГ НИВОА

Поднаслов другог нивоа

Поднаслов трећег нивоа

Табеле, графиконе и слике уносити на следећи начин:

- изнад табеле/графикона/слике централним поравнањем написати: Табела/Графикон/Слика, редни број и назив;

- испод табеле/графикана/слике централним поравнањем навести извор на следећи начин: 1) уколико су табела/графикон/слика преузети, написати *Извор:* и навести референцу на исти начин као што се наводи у библиографској парентези; 2) уколико нису преузети, написати *Извор:* Обрада аутора.

Референце наводити у тексту према *Начину цитирања*.

Фусноте користити искључиво за давање напомена или ширих објашњења.

РЕФЕРЕНЦЕ

Списак референци навести након текста рада, а пре резимеа, на следећи начин:

- навести референце на латиници и страним језицима по абecedном реду;
- прву линију сваке референце поравнати на левој маргини, а остале увући за 1,27 cm, користећи опцију *Paragraph/Special/Hanging*;
- све референце наводити заједно, без издвојених делова за правне акте или архивску грађу;
- референце не нумерисати;
- наводити искључиво оне референце које су коришћене у тексту.

Након списка референци навести име и презиме аутора, наслов рада и резиме на енглеском језику на следећи начин:

First Author*

* Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

Second Author**

** Footnote: E-mail address: The institutional e-mail address is strongly recommended. ORCID:

Affiliation

TITLE***

*** Footnote: if necessary, specify one of the following (or similar) data: 1) the name and number of the project; 2) the proceeding where the manuscript was presented under the same or similar title; 3) statements of gratitude.

Resume

Резиме, обима до 1/10 дужине чланка, садржи резултате и закључке рада који су образложени опширније него у сажетку.

Keywords: Кључне речи писати курентом и једну од друге одвојити зарезом.

Уколико је **рад написан на страном језику**, након списка референци, име и презиме аутора, наслов, резиме и кључне речи навести на српском језику.

Форматирање осврта

Осврт форматирати на исти начин као научни чланак, без навођења сажетка, кључних речи, резимеа и насловница књига.

Форматирање приказа

Текст приказа поделити у **две колоне**. Приказ књиге форматирати на следећи начин:

*Име и презиме аутора**

* Фуснота: Имејл-адреса аутора:
Препоручује се навођење
институционалне имејл-адресе
аутора. ORCID:

Установа запослења

НАСЛОВ ПРИКАЗА**

** Фуснота: по потреби, навести један од следећих (или сличних) података: 1) назив и број пројекта у оквиру кога је чланак написан; 2) да је рад претходно изложен на научном скупу у виду усменог саопштења под истим или сличним називом 3) исказ захвалности.

Испод наслова **поставити слику предње корице;**

Испод слике предње корице навести податке о књизи према следећем правилу:

Име и презиме. Година издања.
Наслов. Место издања: издавач,
број страна.

Текст приказа обрадити у складу са општим смерницама о обради текста.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
323.1(=163.41)

НАЦИОНАЛНИ интерес : часопис за национална и државна питања = National interest : journal for National and State issue / главни и одговорни уредник Миломир Степић.- [Штампано изд.]. - Год. 1, бр. 1 (2005)- . - Београд :Институт за политичке студије, 2005- (Београд : Донат граф)

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Национални интерес (CD-ROM) = ISSN 1452-2152
ISSN 1820-4996 = Национални интерес (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 125448460